

МИРМУҶСИН

ЧИНЧИҚИШ

р о м а н

Т о ш к е н т — 1970

НАШРИЁТ ДАН

«Чиниқиш» романи ишчи-ёшлар ҳаётига бағишланган. Гўдак оёққа тургунча неча мункиб, неча йиқилганидай, асар қаҳрамони — ёш ўзбек ишчиси катта йўлга тушиб олгунча неча бор қоқилади.

Бундан анча йил муқаддам «Чиниқиш» романи қисқартирилган ҳолда нашр этилган эди. Шунга қарамай, китоб тезда тарқалиб, китобхонлар диққатини жалб этди. Ёшлардан кўплаб хатлар келмоқда.

Қўлингиздаги бу янги нашри хатларда, мақолаларда баён этилган иштакларни автор томонидан ҳисобга олиб, тўлдирилган нусхасидир.

Биринчи боб

Ез кунларининг бирида ёқавайрон Алижон югурганича ҳовлига кирди. Ариқ бўйида чўққайиб, қийматахта юваётган Холниса холанинг юраги орзиқиб тушди, ранги ўчган ўғлига бақрайиб, бир лаҳзадан кейин «ни-ма гап?» дегандек имо қилди. Ҳаллослаб, бежо кўзлари олмакесак тераётган Алижон лоқайд — «Ҳиш-та-ма-а...» деди-да, ишшайиб тураверди. Шундан сўнг ишком ичига кириб, пахса деворга тирмашди — бир этакча тупроқ шувиллиб ерга тўкилди. Онасининг «хо-ой, деворни наҳра қилиб қўйма, зумраша!» деганига ҳам қулоқ солмай, қўшни боғига гурсса сакраб тушиб, ғойиб бўлди... шунақасига тўғон бошига ўтиб, тегирмон ёнидаги сўқмоқ билан Оқтепа томон жўнаган бўлса ҳам эҳтимол...

Холниса хола ўтирган ерида ағрайиб, қийматахтасини оқизиб юборди. Унинг юрагига гулгула тушиб, ўғлининг яна қандай шўришни... бошлаб келгани хаёлини чулғади. Шу бугун кийилган оқ сурп кўйлак енглари йиртилиб, тупроққа белангани жаҳлини қўзғади. Бу ҳам ҳолва, унинг назарида оқ сурп кўйлак этагига қон сачрагандек ҳам кўринди. Қон!.. Она юраги шувв этиб, орқага тортиб кетди: «Бу бебош бола тагин бир шўр иши ғавғони бошлаб келган бўлмасин... Э, худо-е!», у оқиб кетаётган қийматахтасини нарироқдан тутиб олиб келди-да, яна ариқ бўйида чўққайиб, Алижон тирмашиб чиқиб кетган пахса деворга қаради. Оқ сурп кўйлак этаги ҳақиқатан қонмиди ёки қон эмасмиди? У пешонасини тириштириб, обдан ўйлади. Унинг назарида ўғли кўйлагига бир парча қон доғи бордек кўринди. «Астофи-рилло-о-о! Бировни сўйиб келдими? Бу қандоқ кун эди...» Унинг рўпарасида кўзлари бежо, «ҳиш-та-ма-а!»

деб Алижон тургандай бўларди. Ўғлининг ишшайиши яна баттар қўрқитди. У ёмон иш қилиб қўйганида шундоқ ишшайрди. Бундан бир йил бурун шундай бир жанжали бошлаб. безорилиги учун бир ой қамоқда ўтириб чиққани етмабмиди! Ўша кези ўғлининг қамалиб қолгани Холниса холани не аҳволга солмади дейсиз... У кечқурунлари шомифарибонда йиғлади... Бўлак бўлиб чиқиб кетган катта ўғли Валижон бош қўшмади, «бу жазо ҳам оз» депти. Ўшанда одамларнинг айтишича, тағинам ўғлининг ёшлигини назарда тутишибди. Бўлмас бундан ҳам қаттиқроқ жазо бериш мумкин экан. Бу бир ой ичида Холниса холанинг кўзлари ичига тортиб, икки ёноғидаги суяги бўртиб чиқди — тишини-тишига қўйганида чакаклари тароқдек тарам-тарам бўлиб кетарди. Бировлар Алижоннинг бебошлигини гапирганида «ҳа, шундоқ кўргилиги бор экан, қандоқ қилай» дерди. Баъзи бировлар, Алижоннинг ўтакетган олов эканини, бу жанжал жаҳл устида содир бўлганини, шўх бола тез қуюлишини айтишганида, Холниса холанинг кўнгли бўшашиб, кўзига ёш оларди; «Ишқилиб айтганингиз келсин. Беш яшарлигида отаси дунёдан ўтиб, икки ўғлим етим қолди. Отаси раҳматли бўлганида шу ҳолда юрармиди... Ҳар кимнинг ўз ота-онасидан айирмасин экан. Болам бояқиш не-не машаққат билан ўсиб, шу паллага етганида бундоқ бўлиши юрагига армон бўл-япти-да...» дерди. Катта ўғли Валижоннинг онага меҳрибонликни обдан тиндириши бир ажаб эди-ю, укаси Алижонга қолганда тамоман бошқачалиги кишини ҳайрон қиларди. Наҳотки шунчалик бемехр бўлса? У овқат олиб бориб берарди-ю, лекин чиқариб олиш учун бир варақ ариза ёзмасди... Қизиқ феъли бор!

Баъзида Холниса хола бошига «оғир кун» тушганида келиб, «ҳой, аҳволинг қалай?» деб сўрамай қўйган уругларидан гина қиларди. Баъзида узоқдан ҳаллослаб келган Жаҳон бувини кўриб, юраги таскин топарди. Дилдилнинг захрини олади — улар ойдинда аллавақтгача гаплашиб ўтиришарди. Жаҳон буви келиши билан гўристондек жимжит ҳовлига файз кириб, гурунг бошланар — қўни-қўшнилари ҳам дарак топиб чиқишарди.

— Ёғ ютганда ёт яхши, қон ютганда қариндош,— дерди Холниса хола, — опоғойи, худди шундоқ экан.

— Ҳа-ҳа,— дерди Жаҳон буви,— хафа бўлма, ўғлинг келиб қолар, бу ҳам бир танбеҳ. Кўзи очилиб, ях-

ши йигит бўлиб кетса ажаб эмас... Локин ўзи ҳам сагал бевошроқ чиқди-да, Холниса!

Холниса хола ариқ бўйида қийматахтасини ушлаб ўтирганича қанча хаелларни бир варакайига бошидан ўтказди. Ҳозиргина ҳовлига энтикиб кириб, девор ошиб, ғойиб бўлган Алижон яна бир ташвишни бошлаб келганга ўхшаб, унинг оёқ-қўлидан дармон кетиб, қалтирай бошлади. Уғли кўйлагидаги қон доғи кўз олдида гир-гир айланиб, борган сари катта бўла бошлади. Бир дамдан кейин у баркашдек бўлиб, чириллаб айланди. Яна бир муддатдан сўнг қўқон арава ғилдирагидек катта бўлиб тепасида чархпалакдай гир айлана бошлади. Унинг кўзлари тиниб, ҳамма ёқни қоронгилик босаётгандек бўлди. Қадим, ёшлигида хиёбонлик Аҳмад-Дажжол деган чапани хотинини қиморга ютқизиб, югурганича уйга келиб ёшгина хотинини бўғизлаб қўйгани-ю, маҳаллада ур-ур, сур-сур бўлиб кетганини эслади. Ушанда бечоранинг бўйидаги марвариди ҳовли билан битта қонга бўялиб сочилиб ётганини ўз кўзи билан кўрган эди.

У беихтиёр нам кафтини пешонасига босди. Ун тўққиздан йигирмага ўтган, хотин олса бола кўрадиган пайтида Алижоннинг бундай бир ишнинг бошини тутолмай юриши она қалбига тикандек ботди. «Бир ишнинг бошини тутолмаган бўлса ҳам тинч юрса, жон кошкийди... Кунда 'бир жанжал».

Холниса хола ўғлини каптар боққанидан хурсанд бўлган эди. Уруғ-аймоғида йўқ каптарбоз деган ном чиқарса ҳам майли, зора шу билан овора бўлиб ёқа йиртиб келмаса эди! Тўппи тикиб, топган пулларини олиб чиқиб кетиши ҳам майли, пенсия пулини ҳам олиб, икки кунда адо қилиб келишига ҳам чидар эди. Лекин ёқалашиб келганини кўрса юраги қинидан чиқиб кетарди. Мана шу қилиғига ҳеч тоқат қила олмасди. Алижон тенги йигитчаларнинг кўпчилиги бир ишнинг бошини тутиб, оилага қарашаётганини, ота-онасига тирак бўлаётганини айтиб, баъзида ҳасратидан чанг чиқарди. Баъзида у Бўрихўжа амакидан қаттиқ нолирди. «Ўғлимни художўй бир мўмин-мусулмон қиламан», деб эртаю кеч шарияту тариқатдан вайсаб, Аҳмад замчини—андоқ урдийларки, гард-ғард қилдийларини айтавериб тарбиясиз каллакесар қилиб юборди. Куф-суфи ҳам бошида қолсин!».

Орадан ярим соатча вақт ўтгач, ҳовлига икки йигит кирди. Бурчакда ётган Қоплон возиллаб, занжирини узгудай эшикка интилди. Улардан бирининг афт-башараси қип-қизил қон, кўйлаклари йиртилган, дамодам бурнидан оқаётган қонни қўли билан еидириб, шишиб кетган лунжини бармоқлари билан боеиб қўярди. Шеригининг ҳам кўйлаги йиртилган, лекин у титраб, ғазаб алангасида атрофга аланглаб турарди. Холниса хола дик ўрнидан турди: «Войй, ўлий, санга нима бўлди?»

Йигитчалар индашмади.

— Туф, туф... — деди Холниса ўз кўкеига туфлаб, — ўзига шукр... Бурнинг қонаган экан, ҳа майли... ўтакам ёрилиб кетди-ку. Бу қурмагур Алижон бир ёмон иш қилиб қўйдими, деб, жоним ҳиқилдоғимга келган эди. Ҳа, ҳеч гап эмае экан!

— Қани у!? — ёнидаги ғазабноқ сариқ йигит Холниса холага ўқрайди.

— Ким?

— Ким бўларди, Али!

— Алижон йўқ!

— Ҳа-ҳа, йўқ?! Улдирди-ку, буни... Чиқсин, полвон билан бир гаплашиб қўяман!

— Айланиб кетай, Алижон уйда йўқ, — деди ялиниб, — еан болам, ариқда юзингни ювиб ол, рўмол олиб чиқаман, артиб олақол, жон болам!

— Че-еқ уйдан! — деди еариқ йигит баламд овоз билан, — че-е-еқ дейман!

— Алижон йўқ. Келганида дадасига айтиб, таъзирини берамиз... Кел, юзингни ювиб ол. Жон болам...

— Уйда ўтирибди, ёлгон гапириб нима қиласиз, хола!

— Кириб кўринглар. Товба, нимага жанжаллашаркин булар! Отасининг молини талашадими...

— Чиқсин у полвон! Бизни ҳақорат қилди... сўқди...

— Сўккан билан одам сўкилиб қолармиди, болам. Шунгаям ёқалашасизларми!

— Сизнинг ўғлингиз безори, уни қаматиб юбориш керак! Э, падарига лаънат!

Холиниса хола тишини тишига қўйди. Индамади.

— Бундай ўғилдан ҳайвон яхши, падарига лаънат!

Бурни қонаган йигит индамай турарди. Ёнидаги сариқ йигит «падарига лаънат»ни иккинчи марта такрорлаганда, Холниеа холанинг бадани қизишди:

— Уғлим, падари сизга нима қиляпти, ўзини сўкинг. Битта падари қора ерга қоришиб ётибди...

— Шунақа фарзанд боққандан кўра ит боққан яхши!

Бу жанжал устига нариги маҳалладаги шоп мўйловлик қоровул ҳам эшикдан кириб келди. У илгари милицияда ҳам ишлаган эди. Қоровулни кўрган Холнисанинг капалаги учиб кетди. Сариқ йигит яна овозининг бори-ча шанғиллаб, ҳовлини бошига кўтарди. Шу орада қўш-нилар, кўчадан ўтиб кетаётган кишилар ҳам киришди. Ҳамманинг кўзи афт-башараси қон, кўйлаклари йиртилган йигитчада эди.

— Кампир, бу нима деган гап! — деди шоп мўйловли қоровул, — Алижонни қамаш керак!

— Айланиб кетай, бир сафар қўйинг, бола-чақан-гизнинг мақсудига етинг. Бундан кейин ёқалашмайди.

— Қани ўзи?

— Шундоқ бир ялт этиб кўринди-ю, қаёққадир го-йиб бўлди.

— Бўрихўжакам қаёқда!

— Шаҳарда, айланай...

— Бўрихўжакам «куф-суф» қилиб, одамларни алдамай, мундоқ ўғилларига ҳам бир қараб қўйсалар бўлмайдим!

— Ҳай, айланай, бу нима деганингиз! Бўрихўжа амакингизнинг тили-оғзи тегмай, нега бир мўйсафид одамни бундоқ дейсиз!

— Э-э, фарзандгаям қараш керак-де! Ишламайди, текинхўр...

Тумонат ичида айтилган бу гаплар Холниса хола-нинг аъзои баданидан ўтиб кетди. Айниқса кимнингдир «эшак борга саналгани билан молга саналмайди» дегани ўтиб кетди. У фил оғирлигини кўтара олади-ю, лекин бу тил оғирлигини кўтаролмади. Яна бировнинг «бу ичкилик деган нарсани ташлаб бўлмайди. У қирқ йилдан кейин ҳам хумор қилармиш...» деганини ҳам эслади.

— Мелиса бўлган бўлсангиз ўзингизга! Бировни аралаштирмай, аввал яшилаб текширинг! Орадан бир гап ўтгандирки муштлашишгандир... Бировни бекордан-бекорга авахтага соладиган замон ўтиб кетган! Ҳа, ўтиб кетган! (Бу сўзни у жон-жаҳди билан айтди.) Бир сабаби-кий бор, булар муштлашишибди. Бир чумчуқдай етим болани шундоқ киши қувлаб юрса, бу қандоқ гап!

— Алижон ҳали чумчуқдай бўлдими? Қойил. Кампир, тушунинг аҳир!

— Э-э, қўйинг-е! Сизданам яхши тушунаман! Хўроз хўроз билан олишади, "хўроз" билан олишмайди! Биз бурунги одамлармиз-де, андешанинг оти қўрқоқ! Қани, ҳаммаларинг ҳовлимдан чиқларинг! Чиқларинг дейман! Туёқларингни шиқиллатиб қолларинг! Азага келганларга ўхшаб нега серрайиб турибсизлар! Сенларга кўзим учиб ўтиргани йўқ! Агар чиқиб кетмасаларинг, итни ечиб юбораман!

Холниса хола жаҳл билан ҳовли бурчагида вовиллаб турган бузоқдек кўппак томон юрди. У ит занжирипп ушлаши биланоқ ҳовлидагилар гурра кўчага чиқиб кетишди. Кимдир эшикни юзига ёпди. Мўйловдор қоровул ҳам «э, ғалча бўлиб кетинг-е! Энди бу хотинга гап тушунтириб бўлмайди...» дегандай, ташқарига чиқиб кетди. Холниса хола «қоровулнинг асли ўзи бу маҳалладан эмас, нариги маҳалладан бўлгани учун ҳам шундай терс иш тутяпти...» хаёл қилиб, «чиқ-чи, чиқ!...» қилиб, ҳаммани ҳайдаб солди.

— Барибир акт тузамиз,— деди қоровул чиқиб кета туриб.

Одамлар чиқиб, тарқалишиб кетишгач Холнисанинг қилган иши ўзига таъсир қилиб, ичдан кулиб қўйди. «Бечора шоп мўйловлик ҳам индамай чиқиб кетди» деди ўзига ўзи. Дарҳақиқат, яна бир-икки гап айланишганда Холнисанинг юмдалашадиган сиёҳи ҳам бор эди. «Ҳаммаси ҳам майли,— деди ўзига ўзи Холниса хола,— тили-оғзи тегмаган Бўрихўжани аралаштиргани нимасийди! Тирикчилигини қилиб юрган бир мўмин одамни бундоқ дейиши — ғаламислик эмасми! Ичинг қора бўлмай ў-ў-л!»

Иккинчи боб

Қош қорайишга яқин қўрғончада Алижон пайдо бўлди. У, ҳеч нима билмагандек, бамайлихотир ариқда ювиниб, супага келиб ўтирди. Қўйлагидаги қон доғини ҳам ювиб ташлабди, йиртилган ёқаси ҳам беўхшовроқ тикилиб, тугмачалари қадалиб қолинибди.

Алижонни кўрган киши «хўп гавдадан берган экан-да.» демай иложи йўқ. У баланд бўйли, яғриндор, кифтлари тепадек нор йигит. Икки кифтидан осилиб

тушган узун, баҳайбат қўллари агар бирон кишининг гирибонидан ушлаб қолгундай бўлса, нима бўлиши маълум. Гурзидек муштумлар даҳшат соларди. Йигитлар бодринг учирини ўйнаганида, Алижон бошмалдоғини найза қилиб, тўрлама қовунларни бир уриб учирини юборарди.

Билаклариди сапчадек бўртиб чиққан пайлари, бекўнақай панжалари яна бунинг устига муомаладаги баъзи дағалликлари — кутилмаганда кишини ранжитиб қўйиши билан у ишлов берилмаган мрамарга, тўғрироғи ғадир-будир харсанг тошга ўхшарди.

У юрганида елкасини у ёқ-бу ёққа ташлаб юрарди. Баъзида четига гир айлантириб гул тикилган қарға шойи белбоғини паст тушириб, дўппи яримта, чойхона томон равона бўларди. Қулоғи тепасидаги райҳон сўлиб қолган бўлса ҳам гашини келтирмасди. У кўп вақт оёқ-яланг юрарди. Бултур мўйлов қўйиб, анча вақтгача энса қотириб, таъвия бўлди. Чойхоначи Тожибой хўрознинг «битта эдик, иккита бўлибмиз...» деганидан сўнг мўйловини қирдириб ташлади. Бешиқда кўп ётганидай боши сўпоқ бўлиб қолган...

Алижон қизиқ кўринган ҳамма ишни бир қилмай иложи йўқ; атай носқовоқ тутиб, нос ҳам чекди, папиросга қўшиб наша ҳам чекди, билагига игна санчиб, ханжар суратини чизди, иккинчи билагига «Алик» деб ёзди...

Алижон қовоғидан қор ёғилиб турган онасига қаради:

— Ойи, овқат қилдингизми?

Холниса хола индамай сопол лаганни кўтариб, ўчоқ бошига борди-да, кемтик ёғоч чўмич билан мошкичиридан сузиб, устига икки қошиқ доғланган ёғ солиб супадаги хонтахта устига тўқ этиб қўйди.

— Қаёқда эдинг?

— Ўртоғимникида...

Холниса хола Алижон кўйлагини ошнаси уйидагилардан бири ямаб берганини пайқади. Қон доғини ҳам совунлаб ювиб кеткизишибди.

— Санам ўша ўртоғингга ўхшасанг нима бўларкин! Ишлайди, хушмуомила, биров билан ёқалашмайди. Тошпўлат-чи, уям туппа-тузук йигит. Аммангнинг ўғли Қўчқорбой-чи, аканг билан бирга заводда ишлайди. Қўшнимиз, Мирсаид кулолнинг невараси Ҳусниддин мухбир

бўлибди... Болам, мундоқ ўйлаб қарасам, маҳалламизда битта сан йўлдан адашган қулундек дингиллаб, йўлингни тополмай чалғиб юрибсан...

Алижоннинг ранги оқарди. У қошиқни аста лаган чстига қўйди-да, томоғидаги овқатни аранг ютди. Ўғлини эзиб гапираётганини пайқадими, Холниса хола гапини юмшатди:

— Ол, овқатингни еявер. Қулун ҳам от бўлар, йўлини топиб олар.

Алижон яна қошиқни қўлга олди. Холниса хола чегаланган пиёласига чой қуйиб, ўғли ёнига қўйди. Муштлашишга муштлашиб, руҳи сўниқ, хомуш ўтирган Алижонга кўз ташлади. Давангирдай Алижон бошини солиб ўтирарди...

Алижон ёш бола эмас; унинг овози ҳам турланиб, дўриллаб чиқади. Қариндош-уруғларнинг айтишича, суяклари бузуқлигидан тоғасига тортган эмиш. Еноғи тепасида тангадек ямоғи ҳам бор. Бу — бебошликдан хотира...

Алижоннинг қорни очган экан, мошкичирини пок-покиза туширди, устидан чой ичди.

— Мен ҳам қариб қолдим, тилаб олган фарзандларим шунақа қилиб юрса, хафа бўлмайманми, — Холниса хола яна чўзилиб нолий бошлади, — атрофимизда туппа-тузук қизлар бор; бир бошингни иккита қилиб қўйайлик деб... борсам, сани юриш-туришингни суриштириб айнашади. Бировнинг ишига бировнинг саратонла елкаси совқатаркан, ўғлим. Мен ўйламасам ҳеч ким ўйламайди...

— Кўп оби-дийда қилаверманг ойи!

— Ҳа, майли, — Холниса хола дока рўмоли учи билан кўзёшини артди, — шунчаки айтаман-де-е... Отанг раҳматли бир жойда ўттиз йил ишлаган одам эди. Охунбобоевдай одам ҳам танирди. Қўшнимиз Андреюп ҳам отангнинг ошнаси бўлган—отангнинг кимлигини ўша ўрис ҳам жуда яхши билади... Тунов куни Савриниса холанг билан Шаршин тағидаги Фасохатхонларникига элчиликка борсак: «Ўғлингиз ҳали бир ишнинг бошини тутмаган деб эшитамиз...» деди. Бу гап нарёғ-берёғимдан ўтиб кетиб, «ман кимману сан кимсан!» дедим. Бу гаплардан воқиф бўлган даданг «қўйинглар, эшик изғиманглар. Ўғлим Алихўжани (Бўрихўжа амаки Алижон номига доимо «хўжа»ни қўшиб атар-

ди) ўзим уйлантираман» дедилар. Бояқиш тўйни ўзи қилмоқчи... Бир ўйлаган режаси борга ўхшайди. Даданг бир нима деса қулоқ сол, қўполлик қилма! У бечора ҳам қариб қолди, биздан бошқа кими бор.

Овқатдан сўнг Алижон ўрнидан туриб, кўчага чиқиб кетаётган эди, Холниса хола тўхтатди:

— Қаёққа?

— Кўчага,— Алижон бир лаҳза тўхтади.

— Йўқ!

— Нега?

— Бугунчалик чиқма, жон болам. Уйга кир!

Алижон ариқ лабида яна бир муддат ўйлаб турди-да, кейин уйга кирди. Каравотга чўзилиб, бурқитиб-бурқитиб папирос чекди. Холниса хола супада дастурхонларни йиғиштириб, ивирсиб юарди...

Кеч кириши билан андак шабада юрди. Кечки насим чорбоғлар деворларидан ошиб, райҳон ҳидлари таратиб, гулзорларда айланди. Шилдираб оқаётган ариқ четидаги жамбиллар, гултожихўрозлар елда силкинardi. Супанинг ўнг томонидаги баланд ток сўриси ораларидан ой ярқираб кўринди.

* * *

Дарддан қутулмоқ мумкин, ёмон одатдан қутулмоқ мушкул. Алижоннинг тоғни урса толқон қиладиган чоғида йўл тополмай мундоқ юриши Холниса холага армон бўлди; аввало бу боланинг ўн беш яшарлигида дадаси Бўрихўжа бозорга олиб тушиб олма соттиргани, ундан кейин узум, нок соттиргани, пул топишнинг пайига туширгани, баъзида мактабдан ҳам олиб келгани, бола кўнглини ўқишдан совутди. Акаси Валижон амакига бўй бермади; у мактабдан бери келмасди. Бунинг устига: «жаннат», «дўзах», «пилсирот...» тўғрисидаги сафсаталари болани гангитиб қўйди. Ўша пайтларда Алижон назарида дунёда тўртта катта нарса бор эди: уларнинг бири — худо, иккинчиси — пайғамбар, учинчиси — Бўрихўжа амаки, тўрттинчиси — беданавоз Тожибойхўроз... Алижон хаёлан дулдулга миниб, зулфиқор яланғочлаб юарди. Холниса хола «Еш боланинг қулоғига эрта-кеч бундай хаёлий, эски-туски гапларни қуявериш ҳам яхши бўлмаса керак...» деб кўнглидан ўтказгану, лекин бунинг тўхтатиш иложини топа олмаган. Ўз отаси раҳматлик ирим-сиримларни ёмон

кўрарди. «Янги замон болаларини дин билан заҳарла-маслик керак!» дерди. Вадам бояқишнинг кўнглини ик-кига бўлиб қўйди; мактабига ҳам унча тортими йўқ...» дерди Холниса хола. «Бир ҳисобда акаси Валижоннинг эскича гапларга қулоқ солмаслиги, янгича йўлни маҳ-кам тутгани жуда маъқул. Алижон бўлса шунча шижо-атлидигига қарамай лақма чиқди...

Дарҳақиқат Алижон бўйи чўзилиб, катта йигит бў-либ қолган бўлса ҳам гангиб, адашган тойдек йўлини тополмай юрарди.

Эртасига эрта билан уйдан чиқиб кетган Алижон ке-часи гандираклаб қайтди.

«Адан саҳро-о-осида ўззни-е-е ўлимга чо-о-о-ғлаган Пар-ҳо-о-о-од...

...лаган Пар-ҳо-о-о-де...»

Унинг гандираклаб, ашуласини обдан чўзиб айгиб келаётганини қўни-қўшнилар эшитиб туришарди. Бу овоз нариги ҳовлидан келаётган — радионинг нозик музикаси-ни ҳам босиб кетди. Холниса холанинг ичини яна ит тимдалади.

Тонг отиши билан Алижон бир пиёла чой ичиб, чой-хонага чиқиб кетди. Якшанба куни тушга яқин ҳовли-қиб уйга кирди-да, Қоплонни ечиб олиб, ЖарқАриқ то-мон жўнади. Шу куни кечқурун итни боғлаб бўлиб, яна зинғиллаб кўчага чиқиб кетди...

Душанба куни, Холниса хола супа ёнидаги эски дас-турхон билан ўралган икки челақ ўрикни кўрсатиб, «болам, бозорга олиб бориб сотиб чиқсанг» деди. Али-жон ўйламосираб, қараб турган эди: «Мош, гурунч туга-ган. Сариг ёғ ҳам олиб чиқсанг...» деб қўшиб қўйди. Алижон эрингандек ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаган эди, «бўлмаса бир челагини дадангга — шаҳар ҳовлига таш-лаб чиқақол. Назирахон қизим оқ ўрикни яхши кўра-ди...» деди.

— Эртага тушаман, ойи. Бугун ишим бор.

— Иш? Қанақа иш?

— Узимнинг ишим...

— Кошкийди ишласанг, болам. Ишинг йўқ. Бўйини товламай бора қол, жон болам! Дадангни ҳам ҳолидан хабар олиб чиқасан.

Алижон бўйнидан бойлагандек икки пақирни олча ёғочлик обкашга илиб, шаҳарга тушиб кетди. Шу орада

тиллақунғиз — енгил машина кўча чангитиб ўтиб қолди. Холниса хола бир лаҳзадан сўнг чанг босилгач эшик тирқишидан мўралаб, кўчадаги қизиган билқ-билқ тупроқни оёқ яланг босиб кетаётган ўғли орқасидан тикилди. Нарироқдаги девордан яна бир чиройли бош чиқиб, Алижон кетидан қараб гурганини ҳам кўрди. Бу Фарида эди. Фариданинг Алижон кетидан қараб гурганини кўрган Холниса хола ўзини дарҳол панага олди, сўнг битта-битта юриб кетди.

У бир лаҳзадан кейин қўшнисиникига чиқаётган эди, кўчадан ўтиб кетаётган шоп мўйловлик қоровул қайрилиб, Холниса холага гап қотди:

— Кампир, ўша куни жаҳлингиз чиққанини сезиб, индамадим. «Бердисини» айтгунимча ҳайдаб солдингиз; ўғлингиз қимор уйнаб жанжал бошлабди. Бу яхши эмас!

— Шундоғми, айланай. Энди бир сафар кечиринглар.

— Сўқимдек йигит ишласа ўладими!

Холниса сукут қилди. «Унга муносиб иш чиқмаяпти...» демоқчи эди, тилини тишлади.

— Ҳа, омон бўлинг... — деди яна йўлида давом этиб шоп мўйловлик.

«Наҳотки унга муносиб иш топилмаса? — деди Холниса хола ўзига ўзи, — ахир юртнинг валломати ҳам ишлайди-ку... Унга жон койитмай пул топадиган иш бўлса. Бунақасини охиратда ҳам тополмайди. Бунга фақат... арпа уни баҳона... Тавба, ҳаммага топилган иш бунга нега топилмас экан? Валижон эрталабдан кечгача қора мойга беланиб оташ яллиғида ишласа-ю... бу шундоқ қилиб, таралла бедод... бўлиб юрса...»

Холниса Савриниса ҳовлисига киратуриб, анҳор устидаги тегирмонга қаради, қўлидаги икки дона пилтани чинор тагига санчиб, гугурт ёқди — бу ер «опалар» макони эди... юзига фотиҳа гортиб, ўрнидан тураётганида, «Онанинг кўзи болада, боланинг кўзи далада — деди ўзича. — Савринисанинг ўртанча ўғли тегирмончи. Наҳотки тегирмончилик ҳам бўлмаса» деган сўзни ҳам кўнглидан ўтказди. Холниса шу ўтирганича ош маҳалига яқин Савринисаникидан чиқди...

Алижон икки челак ўрикни кўтарасига пуллаб, шаҳардан қайтиб келди-да, Тожибой «хўроз» чойханасига кирди. Анҳор бўйидаги шолча устида чўзилиб ётган, қаншари паст Шамши Алижонга ялт этиб қаради.

— Келавер, уялмасдан келавер, гўл! — деди у ётган ерида.

— Ҳа, нима қилиб чўзилиб ётибсан, пучуқ? Кучала едингми?

— Емоқчиман.

— Ҳа-ҳа?

— Қойилман сенга Али:

— Хўш?

— Анави ҳажикизни бўрсуқнинг боласидек тепкилаб урибсан. Боплабсан! Ўтир, дамка суришамиз!

— Ҳафсала йўқ.

— Ош қиляяпмиз, харажатга кетишди.

— Кимлар?

— Жарариқликлар.

— Яна қимор экан-да?

— Йўқ, бугун қимор бўлмайди. Бор, яримта олиб кел.

— Пул йўқ... Бу кампирнинг пули.

— Тур дейман!

— Ростдан гапиряпман! Бу кампирнинг пули.

— Ҳали шунақами!

— Шунақа!— Алижон қўлидаги челаги билан обкашни бир чеккага қўйиб, Шамшини мушук боладек эзгилай кетди. Нариди, гилам ташланган чорси каравотларда ўтирганлар бу икки йигитнинг булғалашаётганини кўриб кулишди. Ундан сўнг энсалари қотди. Икки сўқимнинг бу қилиғи чолларни ғазаблантирди. Кимдир «қандай одобсизлик!» деган эди, бир кексароқ: «ҳа уччига чиққан юзсизлик. Фарзандларимиз яхши. Лекин мана шундақанги тўртта-бешта ярамаслар ҳам йўқ эмас!» деди.

Алижон Шамшининг орқа курагини ерга текказиб, «енгган» бўлди-да, ўрнидан турди. Сўриларда ўтирган одамлар нафратланиб қараб турганини, бу «қилиқлари» ниҳоятда совуқ бўлаётганини пайқамади. Унинг бети ҳам қаттиқ бўлиб кетибди. Кўйлагини ечиб, Шамши билан яна булғалашмоқчи бўлиб шайланиб турган эди, бояги кекса одам: «Ўғлим, уят бўлади!» деди. Чақчайиб турган Шамши: «Э, сизнинг нима ишингиз бор, ишингиз бўлмасин!» деган эди, Алижон кафти билан Шамшининг оғзини ёпиб секин шолчага чўкди. Супада ўтирганлар Алижоннинг келишган жуссасига, сапчадек бўртган пайларига тикилишди. Кўк майкасини итариб тур-

ган кўкси, бургутникидек панжаларига қараб туриб, — «Э, эсиз-а, эсиз...» дегандек бир-бирига бош чайқашиб, алланималарни айтгандек бўлишди: «Ғайрати ичига сиғмайди-я», деди бир одам кўксовланиб. Агар бунинг томирларига тўрт тошлик тегирмон қурса бўлади-я...», «Тегирмон ҳам гапми, бунинг қувватига электр станция қурса ҳам бўлади. Юзга машинани юрғазиб юборади», деди сомон шляпа кийган одам. «Шундай маъво бекорга кетяпти», деди бояги кекса. «Буларнинг пўконидан ел ўтмаган, ука! Одамзодда ақл бўлмагандан кейин, молдан фарқи қолмас экан!» деди мўйловдор Тожибой «хўроз» секингина, — буларга қаттиқ гапиргани ҳам одам қўрқади, сабаб, буларга бошни узиб кетиш ҳеч гап эмас, бир оз қўрқамиз... Бўлмаса, эргадан кечгача чойхона гиламлари устида сўқимдек ағанаб, бу ерни катта холасининг уйи қилиб олганига қўярмидим! Мулла ака, жонимиздан ўтиб кетгани учун гапирамиз! Буниси ҳам ҳолва, булар ичиб олишиб гиламларга қусганига чидаб туrolмайман, соқолингдан ўргулайлар! Хотин-қизларга гап отиб, ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олиб ўтирганига чидолмаймиз, муллакажон! Нима ҳам дейсиз! Лекин шулар ҳам бировнинг фарзанди-ку-я, агар менинг болам шунақа бўлганда нима қилишимни ўзим билардим!.. «Дардга чалинма, номардга ялинма, дейдилар, — деди кўксовланаётган киши, — буларга гапиришдан фойда йўқ, ҳамма вақт ҳам битта-иккита тиррақи бузоқ бўлмай иложи йўқ».

Бу гаплардан сўнг, тажанглиги тутган «хўроз» супургини кўтариб, Алижон билан Шамши ёнига борди:

— Қани, хў-ў яхшилар, тагларингни бир супуриб олай, ўринларингдан туринглар...

— Ҳожати йўқ! — деди Шамши ўқрайиб.

— Ҳозир бу ерда савзи тўғраймиз, — деди Алижон, — ўзимиз кейин супуриб қўямиз, кетаверинг!

Чойхоначи лом-мим деёлмай яна супургисини кўтариб қайтиб келди.

— Бу ҳажикиз бизга теккизиб гапиряпти, сездингми, — деди Шамши Алижонга, — бор энди, яримтани олиб кел!

Алижон магазинга кетди.

Шамши пакана, калладароз йигит. Бўй-боши расо, қийшиқ-қинғири йўқ йигитларни бир камчилигини кў-

риб қолса обдон қаз қаз уруб куларди. Айниқса «новчаларнинг ақли қисқа бўлади» деган гап унга жуда ёқиб тушарди. Кимдир унинг писмиқлигига мослаб «фитнаий охир замон» деб лақаб қўйибди. Лекин ҳаммадан ҳам унинг олдида «Алижон найнов» деган гап айтилса мириқиб-мириқиб куларди. Ёшлигида Сақичмондаги икки табақалик катта қизил дарвозани югуриб келиб, калла уриб икки томонга очиб юбориб донг чиқарган эди. Уришиб қолгудай бўлса ёқага канадек ёпишиб олиб, сакраб-сакраб бурунга калла урарди. Унинг тулкилигини пайқаб уч-тўрт бор «ўғир қилиб янчиб» чўзилтирганлар ҳам бўлган... Бўлган ҳамма ишлар бўлиб ўгди. Аммо, Шамши то шу пайтгача ўша Шамшилигича қолди. Унга ҳеч нима юқмади, заводга ҳам кириб, яна қочиб кетди... Пул топишнинг кетига тушиб, ҳар ишни қилиб кўриб, милиционерларга «отнинг қашқасидек» танилиб олди. Унинг хайрли ишидан кўра беҳайр иши кўп бўлиб, турмушда ҳалигача ўз йўлини топиб олгани йўқ. Ёш ҳам борадиган жойига бориб қолди. У Алижондан кам деганда беш ёш катта эди. Лекин пакананинг ёшини тишига қараб билинмаса, сиртидан билиш жуда мушкул.

Шу кун Аижон яна уйга маст кирди; яна ўша ашула боғ кўчалари бўйлаб ёйилди.

«А-адан саҳро-о-осида ўзне-е-е

ўлимга-а чо-о-оғ-ғ.

...лаган Пар-хо-о-о-од,

...лаган Фар-ҳо-о-о-о-од...»

Ўрик пули ҳам тамом. Эрталаб ҳамма ёқда офтоб ёйилиб, кун аллавақтга етганда ҳам Аижон супада карахт ухлаб ётарди. Лабларига, кўзларига ўзини ураётган пашшалар ҳам унинг уйқусини буза олмасди.

«Ароқ деган касофатни ким ўйлаб чиқарган! Кимда ким шу ароқни чиқарган бўлса худонинг қаҳрига учрасин, бола-чақасининг мақсудига етмасин! Менинг уруғ-аймогимни чиритаман деганнинг ўзи чирисин!» — деди Холниса хола каллан саҳарлаб.

— Ҳай, бола, ёш жонингга жавир қилиб, шу қора ер юткур байталмонни ичмай қўя қолсанг нима қилади! Буни ичиб кимнинг шохи чиқибди!

— Ойи, тинч қўясизми, йўқми! Шу уйингизни таш-

лаб кетсам қутуламанми! — Алижон ётган ерида тўн-гиллаб зарда қилди.

— Йўқ, болам, уйинг ўзингга буюрсин. Беш куним борми, йўқми, менинг уйим у ёқда солинган... шу ер юткурни ичмай қўя қолсанг нима бўлади!

* * *

Мўйлови сабза уриб, овози дўриллаган Алижон, кейинги икки йил ичида яна бўй қўйиб, йўғон тортди. Танимаган киши дафъаган орқасидан гавдасига қараб туриб, бир катта одамни кўрарди. Тенгқурлари ичида икки қарич баланд юриб «ҳа, уни бўйдан сиқмаган...» деб ҳазиллашарди. Лекин унда бўйга яраша қувват ҳам бор. Бу атрофдагилар билан бел олишиб, ҳали кураги ер кўрмаган. Стадионда бўлган курашда бир полвон билан беллашиб, уни анча обориб-опкелиб тинкасини қуритгану лекин йиқитмаган эди. Шундай қилиб у салкам «полвон» деган ном ҳам олди. Оқтепадаги колхоз сайлидаги курашда даврага тушиб, икки йигигни йиқитиб приёмник мукофот ҳам олган.

Пахта байрами куни Алижон билан Шамши автобусга тушиб Янгийўлдаги сайилга боришди. Бу ерда бўлаётган курашга қатнашишди. У Шамшининг қистови билан даврага тушиб, жуссаси кичиккина бир тракторчи йигит билан бел олишди. Бир, икки ҳадис олишиб, даврани айланишгач, тракторчи йигит бир зўр билан Алижоннинг белини йиғишгириб олиб, чунонам кўтариб урдик, Алижоннинг икки оёғи осмонда чархпалак бўлиб ерга тушди. Ҳатто ерлар чангиб кетди. Яна у Алижонни кўтариб турғизиб кўйди. Даврада гурра қийқириқ кўтарилди.

Кечга яқин Алижон билан Шамши ингичка бўлиб, шаҳарга қайтиб келишди.

Алижон ўз кучига ишониб, бир обкаш сувни пириллатиб олиб кетиш билан мақтанадиган, кучлилик «бу — обрў» деб юрадиган йигит эканини бу атрофдаги ҳамма биларди. Лекин баъзи бир одамлар киши билмас кулиб, «Али-гўл» дейишарди. Туппа тузук Савриниса хола «Алижон болам ўзва-де...» дерди. Буни эшитган Холниса холанинг энсаси қотиб, «Ҳай овсин, бундан кўра, Алижонни қадимги узун чопон ўзва деб қўя қолинг! Нега «ўзва-а» бўларкан! Болам ҳам йўлини то-

пиб олар. Утирса ўпоқ, турса сўпоқ дея берманг. Шўрони замонида бурунги узун чопонлар йўқ, хамма-ям ақлли-ҳушли бўлиб, йўлини топиб кетяпти, ҳа-а! Фақат битта сизнинг ўглингиз тегирмончи бўли-и-иб юрибди!» деди. «Ҳай, айланай, хафа бўлманг, тегиб кетишини пайқамабман... Менинг ўғлим тегирмончи, ҳа! Тегирмончининг иши йирик — пул топади... Тил ўлсин, тил ўлгур бесуяк-да овсин, одам нима деганини ҳам билолмай қолади. Мен нима деб юбордим-а? Йўқ, ундок эмас, сизнинг ўглингиз Алижон, ўғлим бор деса дегундек полвон йигит. Яна бунинг устига кўнгли очиқ, қувноқ йигит. Йигит бўлсанг шўх бўл, шўх бўлмасанг йўқ бўл, деганлар, айланай...», деди Савриниса. «Ҳа-а, — деди Холниса,— Алижон минорка товуқнинг тухумидек бўлалик бўлди-да... Сизнинг ўглингиз ҳам заҳматкаш, эс-ҳушлик яхши йигитлардан чиқди. Ишқилиб иккаловлари ҳам омон бўлсинлар...»

Алижон унча-мунча чирманда ҳам чалиб юрарди. Ваъзи тўйларда чирмандачи ёнида туриб, унга қўшиларди. Қўш чирманда гижбанги тўйга руҳ киритиб юборарди. Кейинги пайтларда Шамши билан бирга тўйларга бориб, роса чирманда чалди. У ўзига яхши бир чирманда ҳам қоплатиб олган. Баъзида, тўйларда ашула айтаётган ҳофизлар ёнида чой кўтариб турарди. Қўлидаги бир пиёла чой билан доирани ҳам айланиб чиқарди. Яна бировнинг «бу ичкиликни ҳеч ташлаб бўлмайди. У қирқ йилдан кейин ҳам қиздек кўринармиш...» деган гапини ҳам эслади.

Эртасига ишдан қайтаётган Валижон атай укаси ёнига кирди. Қоплон бир гувраниб ўрнидан турди-да кейин Валижонни таниб яна жойида ёта берди. Алижон акасининг негадир бу «бемоврут» келганидан энсаси қотди; у чўзилиб ётганича бош кўтармади.

— Памидорга шира тушиб кетибдими? — деди Валижон,— чанқаганга ўхшайди, суғориш керак!

— Ҳа.

— Чопдингми?

— Йўқ.

— «Буденновка»миди?

— Ҳа.

— Чопиб, тагини бўшаштирмасанг, помидор эмас хашак оласан. Ойим қанилар?

— Шаҳарга тушиб кетдила.

- Ишинг нима бўлди? Кирдингми?
- Алижон танглай қоқди.
- Шундоқ юриш ўзингга маъқул-а?
- Алижон миқ этмади.
- Қачонгача шундоқ юрасан?
- Лаббай?!
- Қачонгача шундоқ юрасан дейман!
- Қачондан бери менга ота бўлиб қолдинг?!— У тўсатдан акасини сансираб юборди.
- Қизишма! Юр, бирга ишлаймиз! Бу йўлинг хато!
- Сеники тўғрими?
- Тўғри!
- Тўғри бўлса бўпти, ўз йўлингдан қолма! Ақл ўргатган одамни ёмон кўраман!

У ч и н ч и б о б

Валижон укасининг ёнидан жуда таби тирриқ чиқди. У ранжиб, яна қайтиб кириб Алижон қилиб юрган барча бемаъниликларини — «иўқонидан ел ўтмаган»нинг димоғи кўтарилиб кетганини айтиб, сўқмоқчи-бўлди. Бунинг устига акани сансанлаши бориб турган тарбиясизлик эмасми, кетаётган жойида тўхтаб, бир лаҳза ўйлаб қолди. Алижоннинг қилиб юрган ишларини, одамлардан эшитган яна бошқа гаиларни ҳам хаёлидан ўтказди. Наҳотки у шундай ишқеъмас бўлиб кетган!

Хунук гаиларнинг ҳаммаси унга таниш-билишлардан етиб келарди. Лекин онасининг булар ҳақида чурқ этмай, бўлган гаиларни ичига ютиб юборишини ҳам яхши биларди. Ваъзида Алижон туфайли онасини жеркиб ташлаган пайтлари ҳам бўлган. Унинг яна юраги ачишиб қайтиб бориб онадан афв сўрарди. Она бўлса бундай гаиларни ютавериш ўрганиб қолган, бошқа иложи ҳам борми! Фарзанд тиши она кўксини оғритмайди, дейдилар.

Валижон туриб-туриб, яна йўлида давом этди. У укаси ёнига қайтиб кирмади. Уйга— завод берган квартирасига етиб келиб, зинапоялардан аста кўтарилди. У бугун ўзини жуда оғир, жуда чарчоқ сезарди. Одатдагидек тезда ечишиб, уй кийимини кийиб олмай, шундоқ диванга чўқди. Рўиарада, девордаги фотосуратлардан бирига кўзи тушди. Бу суратда ака-ука кўи йиллар илгари оёқяланг, калта иштон билан суратга тушишган

эди. Ушанда Алижон уч яшар бола бўлса керак... Ёнидан ушлаб турган отасининг қўли ҳам суратга тушиб қолган. Фоточининг ўша пайтда қўнғироқ чалиб тургани ҳам қулоғига эшитилиб кетди. Байрам куними, кўчаларда болаларнинг сурнай чалиб юргани-ю, «морозное» ялашганигача хаёлидан ўтди.

Ўша пайтда шаҳримиз ҳам бошқача; пасту баланд томлар, тор айланма кўчалардан иборат эди. Қадим, бу ичкари маҳалла у ёқда турсин, шаҳримиз ҳам қуёшга тескари тушган кулбадек захкаш, бўғиқ эди. Офтоб кирмайдиган уйга табиб киради, деган гап ҳам шу ерда тўқилган. Бир йўталга икки чўтал оладиган «куф-суф»-чи, салом берсанг ўзидан аввал эшаги тўхтайдиган тамаъгир эшону домлалар бўларди... Илгари, чор мустамлакачилари ўзбекларни, ҳали ўз миллий ғурурини фаҳмлашга ўсиб етмаган паст халқ деб ҳақоратлаган пайтлари ҳам бўлган. Агар қадимги вақтда бир баланд ерга чиқиб шаҳримизга кўз ташласангиз, даставвал мачиг-мадраса пештоқлари, сағаналар, гумбазлар ва унинг ёнида ёғочга осиб қўйилган от думлари, шарқи-жануб томондаги тупроқ қўрғон — казармалар кўринарди-ю инсон яшайдиган уй-жойлар мутлақо кўзга чалинмасди. Икки минг ёшга кириб, кўп шўр ишларни ўз бошидан кечирган кўҳна Шош¹, яна қайтадан яшармоқда. Эски ерда янги ниҳоллар кўкармоқда, барг ёзмоқда...

Шаҳримизда қанчалаб шифохоналар, мактаблар, туғруқхоналар қурилди. Уч қавватли, тўрт қаватли ойнавон, ёруғ бинолар қурилиб, тўғри кўчалар очилди. Жин кўчаларда ботқоққа ботиб, фонус кўтариб юрган даврлар ўтиб кетди. Агар сиз тунда шаҳримиз устидан учиб ўтсангиз, пастда чироқлар денгизини кўриб ҳайратга тушасиз. Кундузи баланд ерга чиқиб, шаҳримизга кўз ташласангиз, гулзору фонтанларни, турар жойларни, завод трубаларини кўрасиз! Қадимнинг энг баланд иморати — Лайлак-мачит кўзга илинмай, қайси бир муюлишда қуёшга тескари тушганича зах босиб ётибди. Пойтахтимизда уй-жой бинолари шу қадар тез қуриляптики, ҳатто Тошкентда туғилиб ўсанлар ҳам баъзи янги кўчаларда адашиб қолаётганликлари таажжуб эмас.

¹ Ш о ш — Тошкентнинг қадимий номи.

Валижон укасига қараганда ушоғроқ чиқди. Холни-са холанинг айтишича, Валижоннинг ёшлигида чечак билан қаттиқ оғригани, унинг катта йигит бўлганида ҳам палаги саригроқ бўлишига сабаб бўлибди. Лекин у болалигида ҳам жуда тиришқоқ эди. Уйнинг ҳамма майда-чуйда ишига ўзини қалқон қиларди. Қўли бўшаганида укаси, юмалоқ Алижонни опичиб кўчага олиб чиқарди. У мактабда ўқиб юрганида фотога қизиқди. Арзон фотоаппарат сотиб олиб, баъзида кун бўйи қоронғи ҳужрадан чиқмай ўтирарди. Қариндош уруғларидан суратини олмаган одам қолмади. Отасининг ҳам ўзи олган суратини катта қилиб рамкага солиб қўйибди. Бу сурат хира чиққан бўлса ҳам уни жуда эҳтиёткорлик билан сақларди. Кейинчалик пионерлар газетаси редакциясига қатнаб, мухбирлик қилди. Ора-чора шеър ҳам ёзарди. «Баҳор» деган шеъри газетада босилиб чиққан... Шеъри босилиб чиққан куни бу замонда ундан буюк шоир йўқдек кўринганди. Ўша, сарғайиб кетган газета ҳозир ҳам сақланмоқда. Маҳалладагилар бўйнига қизил галстук, елкасига фотоаппарат осиб юрадиган Валижонни «мухбир бола» деб аташарди. Юқори синфга ўтганида пионервожатий бўлиб мактабдан бери келмади. Болам-бўтам қилиб юрган Бўрихўжа амаки ўшанда «Ал-ҳамду...»ни ўргатмоқчи бўлганида Валижоннинг захраси учиб, ранги оқариб кетган эди. Бўрихўжа ҳам бу «охир замоннинг боласи»га тиши ўтмагач, унга ортиқ шарияту тариқатдан вайсамади. Ўз отаси вафот этгани-ю, Бўрихўжа отаси эмас, амакиси эканини қаердадир айтганини эшитган Бўрихўжа унга совуқ назар билан қарарди. Бўрихўжа укасига нечоғлиқ ширин гап, меҳрибон бўлиб, унга тўрссаяр — ортиқча ҳуши йўқ эди. Ўша чоғларда Бўрихўжа Алижонни тиззасига олиб, жўрттага эркалаб, болам-бўтам қилиб «намози-жумъа»га олиб кетарди. Бу эркалашлар Валижоннинг рашкини келтирмас, қиттак бўлса ҳам унга таъсир кўрсатмасди. Чунки Валижон амакисини хуш кўрмасди. Шундан сўнг Бўрихўжанинг ҳафсаласи пир бўлган.

Уруш йиллари мамлакат бошига катта таҳлика тушган. Валижонлар оиласида ҳам тошу тарози нечоғлиқ тортилиб, ҳамманинг диққати даҳшатли ёвни енгилга қаратилган. Шу атрофдаги — шаҳар четидаги чакалакзорнинг юқорисига завод кўчиб келяпти деган гап тарқалди. Одам юрса қўрқадиган чакалакзор жуда

серқатнов бўлиб, қадимги ботқоқ йўлларга шағал ташланаётганини Валижон ўз кўзи билан кўрди. Район комсомол ташкилотининг топшириғи билан тўққизинчи, ўнинчи синф болаларидан бир гуруҳи заводга ишга борди. Валижон фотоаппаратни қўйиб, завод корпуси қурилишида ғишт ташиди, цемент қорди. Кенг майдонда сочилиб, телва-тескари ётган яшиклар, машина ва турли станок бўлақларини кўриб баъзан оғзи очиларди. Бир ой ичида корпус қадди кўтарилиб, кўчиб келган инженер-мутахассислар станокларни монтаж қила кетишди. Қийимларнинг узилиб кетгани, нону намакнинг ўлчоғлиги, ҳавонинг қаҳратон совуқлигига қарамай кўчиб келган рус ишчилари бунда терлаб ишлашарди. Баъзан аччиқ махорка ҳам ош, ҳам нон бўлиб, асабларни босгандай бўларди. Биринчи корпус монтаж қилиниб, бундаги вагранкалар бирин-кетин ишга туша кетди. Валижон мана шу вагранкалардан бирида оддий ишчи, кейинчалик қуувчи бўлиб ишлай бошлади. Улар эрталабдан кечгача тинмай снаряд — ўқ дори ясашарди. Орадан кўп ўтмай у заводдан тўғри фронтга жўнади. Аввал Пенза шаҳрида миномётчилар мактабида, кейин Калуга шаҳридан фронтга кирди. Уч ойдан сўнг ярадор бўлиб, госпиталга тушди. Соғайиб яна фронтга борди... Уруш тугагандан сўнг қайтиб келиб, яна ўша заводга ишга кирди. Мухбирлик ҳам, фоточилик ҳам бир ёқда қолиб кетиб, мана у ҳозир ҳам заводда вагранкачи бўлиб ишламоқда. Фронтда партия сафига ўтган...

Валижон бу йиллар ичида бўлиб ўтган ҳамма воқеаларни бир лаҳзада хаёлидан ўтказди. Баъзан кўп кечмиш-кечирмишларни бир лаҳза хаёлдан ўтказиш ҳам мумкин. Девордаги укаси билан бирга тушган фотосуратга яна тикилди. Ўша кичик, юмалоқ, Али ҳозир тоғни урса талқон қиладиган йигит бўлди. Гарчи оғир йилларда «этаги орқасига тугилган» бола бўлса ҳам кунжара, лавлаги еб шишиб кетганларни эшитган-ку! Лавлаги қайнатиб еб жон сақлаганимизни ҳам биларди-ку! Қанча одамлар бу кунга етиб кела олмаганини ҳам биларди-ку! Нечук у бу даражада «ялангдаврон, таралла бедод» қилиб юрибди экан? Тумшуққа солиш жангда қўл келган эди... Ишламай, қачонгача текинхўр бўлиб юраркан! Уйланиш, бола-чақа билан бўлиб, укасини кўздан қочирди. У баъзан Фариданинг шу «бебош ука-

си» билан яқинлашганига ҳам таажжубланарди. Муҳаббатнинг кўзи кўр деганлари ростми?

* * *

Эртасига Валижон ишдан кейин ширинлик, сариёғ кўтариб, онасини кўрган бўлиб яна ҳовлига кирди. Ош дамлаётган Холниса хола Валижонни кўриб, чақнаб кетди. «Илинган эдим, ҳозир эслаб турувдим...» деди она ўғлининг елкасига қоқиб. Қоғозга ўроғлик нарсани қўлидан олиб дуо қилди. Валижон пул ҳам берди. Холниса хола «Вой нима қиласан, майда болаларинг бор, ўзингга керак бўлар», деди-ю ўғли қистагандан кейин олиб, яна бошқатдан узундан-узоқ чўзилиб дуо қилди. Валижон сунага ўтиратириб, укасини сўради.

Чиқиб кетган эди... Келади. Бир пиёла чой ич, ҳозир ошни сузаман.

Алижон кайф билан кўчадан қайтиб келиб, ҳовли бурчагидаги Қоплон ёнига борди. У оёқда тик туролмай, гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа оғиб, итни эркалай бошлади. Кафтлари билан ит бўйнига урди. Сўнг ариқда қўл юваётганида акасига кўзи тушиб, қовоғи солинди. Ўрнидан туриб, қўлларини қўлтиғи тагига артиб, супага яқинлашди. Акасига «ҳа» деб қўяқолди. Ву мастликдаги унинг энг яхши муомаласи эди...

Қўп ўтмай Холниса хола Мирсаидкулолнинг ўғли ясаб берган ўша эски гулдор катта сопол лаганда ошни сузиб келди.

— Ойи, бу лаган ҳали ҳам бор экан-да?

— Ҳа. Синмаса бир умрга етади. Аданг раҳматлик сопол лаганни яхши кўрардилар.

— Эсимда... — деди Валижон, — кулолларнинг иши бир умр эмас, неча минг йилдан кейин ҳам ер тагидан чиқиб, топиляпти. Кулоллар иши ҳеч йўқолмайди.

— Қани, ош совимасин!

Хомуш, чордона қуриб ўтирган Алижон ҳам унинг рўҳиясини кузатиб турган Валижон ҳам ошга қўл уза-тишди. Валижон укасининг қалбига қўл солмоқчи бўлди:

— Газеталарда жуда қизиқ хабарлар бор, эшитдингларми?

— Йўқ! — деди ҳайрат билан бош кўтариб Холниса хола. Алижон овоз чиқармади-ю, лекин ялт этиб акаси-га қараб қўйди.

— Ойга космик кема учирилган...
— Шу ўзимизнинг осмондаги ойгамми? Холниса хола жон-жаҳди билан сўради.

— Ҳа.

— Шу гаплар ростмикан-а?

— Қизиқмисиз! Рост. Ой деган нарса ҳам катта дунё. Лекин унда ҳаво йўқ, одам, жониворлар яшамайди. Кўзимизга мис баркашдек кўрингани билан у катта нарса.

— Ё қудратингдан!

— Яқин орада одам ҳам учиб чиқади деган гап бор. Бу — аниқ бўладиган гап!

— Илми ҳикмат ошиб кетди. Бурунги замонда — «Худоёрхон-олампаноҳнинг» даврида бодга ҳам даво топиша олмаган эди. Ҳозир битта гугмачадек дори билан ўнта дардни қочириб юборишяпти. Тушунган одамларнинг садағаси кетсанг арзийди.— Бу сўзни у катта ўғлига ишора қилиб айтди.— Бўлмаса, ой куйишини, кун куйишини олдиндан айтиб бера олармиди! Яна бунинг устига сен айтгандақа ишлар ҳам бўляпти. Шўро ҳукумати жуда ҳунарвон. Магазинлардаги оппоқ нонни айтмайсанми!

— Бизнинг заводда ҳам жуда яхши ишлар бўляпти, — деди Валижон онаси гапини бўлиб, — биз пахта терадиган машина чиқараётирмиз. Завод жуда кенгайиб кетган — ўзи бир шаҳар...

«Насихат бошланди...» дегандек Алижоннинг энсаси қотиб, қўл артиб ўрнидан тураётган эди, Валижон тўхтатди. У «хўш, нима?» дегандек акасига қаради.

— Сенда икки оғиз гапим бор.

— Сезиб турибман, тезроқ айта қолинг!

— Шошяпсанми?

— Ҳа!

— Шошаётган бўлсанг, гап шу: заводга ишга кирасан, бирга ишлаймиз!

— Кераги йўқ!

— Нима?

— Ичимиздан битта ақллик одам чиққани ҳам етар. Мени қўя беринг.

— Сен мени ҳақорат ҳам қиляпсан. Бу яхши эмас!

— Хўш, сизнинг мен билан нима ишингиз бор? Аравангизни гортиб юравермайсизми!

— Нега ишим бўлмас экан! Нега ишламайсан? Қа-

ни шу саволга жавоб бер-чи! Сен тенги ёшлар Қозоғистон даштларида янги ер очиб, юртга бугдой беряпти. Мамлакатни — катта рўзғорни тебратаяпти. Сен-чи? Сен чалғиб юрибсан. Сен тенгилар Братск ГЭСини қурыпти. Совуқ бўронларни енгиб ишлаяпти. Сен-чи? Сен маҳаллада, чойхона атрофида ўралашиб юрибсан. Эртангни ўйламайсан, ука! Қўриқ ерларда лой кечиб ишлаётганлар одам эмасми? Сен ҳам одамлар қилаётган ишни қилишинг керак! Токайгача шундай юрасан! Хўш, қани?

— Бу, менинг ишим!

— Менинг ишим?

— Ҳа!

— Ялқовсан! Амакимга ўхшаб тирриқлик қилиб юрибсан!

— Нега ўзингдан катта одамга тил текизасан!— унинг кўзлари ёниб тўсатдан яна акасини сан-санлаб юборди.

— Ахир сен унга ўхшамагин-да!

— Сенга ўхшайми?

— Бўлмаса «куф-суф» бўласанми? Нодон!

— Сенинг пулингни еяпманми?!

— Эл ҳақини еяпсан!

— Сени додамнинг харом тукига ҳам олмайман, вайсай берма!

— Нодон!

— Мен нодон бўлсам, сен аҳмоқсан, Аҳмоқ эмас, эшаксан!

— Ҳали шундоқми?!— Валижон ўрнидан туриб келиб укасининг ёқасидан ушлади,— ҳали мен аҳмоқ бўлдимми? Мен-а? Ҳали шундоқми?..— у муштуми билан Алижон даҳанига зарб билан урди. Алижоннинг тоғдек қомати бир салкинди-ю жойидан жилмади. Валижон укасини эмас, пахса деворни урганде: бўлди. Алижоннинг ранги оқарганича индамай тураверди. Улар бир-бирига тикилганича қолишди.

Супада боядан бери юрагини ҳовучлаб ўтирган Холниса хола бирдан шовқин кўтарди: «Вой-дэ-о-од, бормисизла-ре, улар бир-бирини ўлдириб қўяди-е-е! Вой-доо-д! Мусурмонлар, бормисизле-еер! Бу қандоқ кун эд-е-е-е-е!» У югурганча бориб Алижоннинг қўлига ёпишди. Акасига ташланмоқчи бўлиб турган Алижонни тўсди. Она дағ-дағ титрарди. Икки ўғил ҳам титроқ ичида бир-бирига тикилиб турарди. Алижон ҳозироқ

акасини бурда-бурда қилиб ташламоқчи эди, лекин онанинг фиғони уни андак шахтидан қайтарди.

Холниса хола овозига қўни-қўшнилар югуришиб чиқишди. Ранги девор бўлиб оқариб кетган Холниса хола ака-укани ажрагишга кучи етмай, тирмашиб ётарди. Бурчакдаги Қоплон ҳам ғавғо кўтарди. Югуриб ҳовлига кирган тегирмончи ҳам Алижон қўлларидан маҳкам ушлади: «Ҳой, уят бўлади! Бас!» У Алижонни тортқилаб уйга олиб кириб кетди. Сочи ёйилиб кетган Холниса хола ҳовли ўртасида «Вой мани ўлганим яхши-е, қариган чоғимда шундоқ бўлиб ўтирганимдан кўра, қоро ер бўлганим яхши-е!» Бу қандоқ кун эди-е!» деб уввос сола бошлади.

Валижон бир дамдан кейин ариқдан хатлаб ўтди-да онасига «мен кета қолай, ойи» дегандек қилди.

— Кетақол, болам, кетақол,— деди Холниса хола Валижон кифтидан аста итариб, — укангнинг феълини билардинг-ку! Тезроқ кетақол. Вунга бовар қилмайди. Ву шунақа бети қаттиқ бўлиб кетган. Вор, уйингга борақол.

Валижон не-не ниятлар билан келган эди, тарвузи қўлтиғидан тушиб ташқарига чиқиб кетди. Ҳовлига тўпланганлар унинг орқасидан қараб қолишди. Валижоннинг укасига мушт кўтарганини билиб таажжуб ҳам қилишди. Чунки у умрида бирон киши билан ёқалашмаган эди. Хона ичидан чиқаётган «сўяман!», «чопаман!» деган ваҳшиёна овозлар ҳаммага эшитилиб турарди. Лекин тегирмончи йигит унинг тизгинини маҳкам ушлаб, хонадан ташқарига чиқишига жон-жаҳди билан йўл бермасди.

Валижон укасини бир туширишга туширди-ю, бу жаҳл устида қилиб қўйган ишидан пушаймон бўлди. Шунча «хунрез»лиги билан Алижон бир-икки ўшқирган бўлса ҳам укасига муштум кўтармагани, тезда уйга кириб кетгани Валижон пушаймонини яна ҳам кучайтирди. Бебош укани обдон сўкиб, ундан кейин уриш—хато бўлганини пайқаб, қалбан эзилди. Юриб кетатуриб, Андрей Андреевичнинг «Валижон Дўсматович, тажангроқсиз, оғир бўлиш керак. Ҳар қандай вақтда ҳам оғир бўлиш керак...» деган сўзларини эслади. Гарчи гуноҳ қилган бўлса ҳам онасининг «кетақол, болам» деб кифтига қоққани, қоврилиб, сочларини тўзитиб Алижонга ёпишгани уни эзарди. «Нима қилиб қўйдим. Одамлар бир-бири

билан иноқ бўлиб, дўст бўлиб юрса, бир-бирини иззат-хурмат қилса. ҳамма ерда меҳрибончиликларни кўрса-ю, бу ака-ука бир-бирини бўридек ғажиса!»

Йўл-йўлакай Валижон бошида фикрлар талоши авжга минди. Унинг сийнасида вагранка ичидаги тенгсиз оташ бир айланиб, ичдан жизғинак қилиб ёндира бошлади.

Руҳи сўниқ Валижон битта-битта қадам ташлар, унинг оёқлари ҳам кўтариб бўлмас даражада зил эди.

Тўртинчи боб

Ака-уканинг жанжали Бўрихўжа амаки қулоғига етди. Эрта билан у югурганича боққа келиб, Алижонни кўриши биланоқ туюқди.

— Минг лаънат ўшандақанги акага, минг лаънат!— деди у супадаги кўрпачага чўкка тушиб,— одам ҳам шунақа бўладими-ю, на отани — ота ўрнида на онани — она ўрнида кўради! Энди укасига ҳам дилозорлик қилибдида! Унинг юрагига шайтон васваса солган, ҳа! Валихўжа ўз ҳеш-ақраболаридан кечиб, саҳв йўлига юз тубан кетган... Тааммул қилмоқ даркор! Жомадарронлиг кўфрга хос, жамийки макрухот унинг танига ёпишган.— (Бу гапларни айтганидан сўнг у бир лаҳза тўхтаб, қовушмай тик турган Алижонга кўрпачага ўтиришни таклиф қилди. Босиқ овоз билан унга гапира кетди). Ҳа, майли. Сен оғир бўлавер ўғлим Алихўжа, шунда ютиб чиқасан. Аканг шунақа айниб кетган, бизлардан юз ўгирган... Топган пулини ҳаром-харишга сарфлаб юрганини ҳам эшитдим. Сен, она-отангни иззат қилиб, дуосини олиб юрибсанми, у дунёда савобини топасан. Қўй, хафа бўлма! Ҳали мен тирик эканман, сени хор қилиб қўймайман! Унта ўғилни боқишга қувватим етади. Бизлар сенинг ёшингда бўза ичиб, гап ўйнаб юрардик. Йигит моли ерда. Сенинг ҳам омадинг келиб қолар...

Шу орада қўшниникига чиқиб кетган Холниса хола кириб қолди. Саломлашгандан сўнг, у яна жоврай кетди.

— Эшитиб қолиб, кўнглим тинчимади, Хол. Валихўжанинг бу нима қилгани? Нега болам бечоранинг юрагини сиқади? Нега муштуми зўрлик қилади! ? Бу рабачув

бўлиб ишламайди десаңг бўлмасмиди! Алихўжа ўғлим рабачув бўлмайди! Нега рабачув бўлсин? Иш қуриб қолибдими? Тавба! Валихўжанинг ниъма иши бор? Алихўжа ўғлимнинг бошида биздек оталари туриб, бизлар ўлиб кетмай туриб...нечук бунчалик зулм-талотум қилди экан? Бу, худойи таолонинг даргохида муважжаҳ бўлмайди, бундай саъй-адувнинг ишидир! Хафа бўлма ўғлим, асло хафа бўлма! Сен ҳамма вақт худони дилиңгдан кетказма, ана шунда фойдасини биласан...

Айтилаётган гапни мутлақо эшитмаган бўлса ҳам Холниса хола Алижонга хитоб қилди: «Шундоқ болам, даданлар айтганларини асло эсингдан чиқармагин! Бизларнинг ҳам беш кунлик умримиз қолган, бизларни ҳурмат қилгин, жон болам, кўча-кўйда ҳеч кимса билан уришмагин...»

Алижон бошини солиб, бу гапларни эшитиб туриб, чуқур бир хўрсиниб қўйди. Бу насиҳатлар ҳам унга акасининг гаплари сингари ёқимсиз эди.

Бўрихўжа аслида Валижон билан Алижоннинг амакиси. Ака-уканинг ёшлигида отаси ўлиб кетиб, шу сермева чорбоғда ёлғиз қолишди. Орадан бир-икки йил ўтгач, Бўрихўжа «бир лаган ош» билан тул қолган Холнисани ўз никоҳига олди. Ўша пайтда, бировлар «Бўрихўжа амаки хотини Жорияга кўнгилсиз» деса, бировлар «илоннинг ёгини ялаган Бўрихўжа вафот этган укасининг сердаромад боғига эга бўлиш учун кўксов Холнисага уйланди» деган эди. Бу гапларни Валижон эс-эс билади. Холниса хола Валижон билан Алижонга энди «амаки» эмас, «дада» дегин деб ўргатди. Алижон авваллари тортиниб, куниколмай, кейинчалик аста-секин «дада» дейишга ўрганди-ю лекин Валижон ўргана олмади.

Бўрихўжа Холниса холага уйлангандан кейин ҳам шаҳар четидаги ҳовлисида яшай берди. Ота вафотидан кейин ҳовли-жой бўлинишида, укаси боғ билан бўлиб, Бўрихўжа шаҳар ҳовлига эга бўлган эди. У ичкари-ташқарилик ҳовлида биринчи хотини Жория билан туриб, кун ора боққа ҳам келиб кетарди. Жориядан икки фарзанд кўрди. Уларнинг бири Назираҳон, иккинчиси — Шамсуддинхўжа (Ўртоқлари уни «Шамши» деб аташди). Назираҳон — «хўжа қизи-ўтмас матоҳ», хозиргача жойи чиқмай ўтирибди. Бўрихўжа Холнисага уйланганида (унинг тақводорлигини яхши биларди) фақат боғига эга бўлиш эмас, у «ўтмас матоҳ» — Назираҳонни Али-

жонга қўшиш нияти ҳам йўқ эмас эди. У бир ўқ билан икки қарғани урмоқни кўзлаган...

Назираҳон билан Шамшининг онаси Жория бўшгина аёл бўлиб, Бўрихўжа зуғми калтагидан юрак уйноғи бўлиб қолган. Унга тегилмаса, уйнинг бир бурчагида ўтириб, эртаю кеч иш тиккани тикан. Шаҳар четида турувчи ота уруғлари ҳар замонда келиб, сингиллари ҳолидан хабар олишиб кетишарди. Хабар олганда ҳам асосан унинг овқатидан хабардор бўлишар, беш-ўн кило гурунч, маккажўхори ташлаб кетишарди. Улар келган куни Жориянинг қорни тўйиб — ҳайит бўлиб кетарди. Устига тушган овсини Холниса хола уни турткилаб, кундошлик қилавергани бечорани юрак уйноғи қилиб қўйган эди.

Жория иштахаликкина аёл, «қўл билан берганга қуш тўймас» — бир тарелка ош унинг «чап ичагига юқ ҳам бўлмай» тез-тез ўз уруғлариникига — оға-инилариникига қатнарди. Шамши билан Назираҳон ҳам оналарига меҳрибон чиқишмади. «Савдойи» оналаридан уялишар, уни силталашарди. Бу уйнинг «Худоёрхони» бўлган Бўрихўжанинг қош-қовоғига қараб иш қилишарди.

Бўрихўжа олтмиш бешларга борган ориқ, рангпар одам. У ҳамма вақт узун пешмат ва бошига мош ранг духоба дўппи кияди. Бу пешмат безга ўхшаш чидамли матодан тикилганлиги сабаблими, яқин ўн йилчадан бери устидан тушмайди. Пешматнинг сиртида уч, ичкарисида икки ва яна катта чўнтаклар ичидаги танга соладиган чўнтаклари бўлиб, бўғдирмаларини қўшганда ҳаммаси бўлиб саккиз чўнтаги бор эди. Пешмат тўрт фаслнинг ҳамма ойларида ҳам устидан тушмас; енғларининг ости, биқинлари йиртилиб гирсагига ямоқ тушган эди. Ямоқ ҳам ўзига ўхшаш матодан солиниб, ироқи дўппи тикадиган ингичка игна билан тикилганидан — ямоқлиги ҳам ортиқча билинмасди. Чўнтакларда носқовоқ ва яна турли-туман «кераклик» нарсалар дўппайишидан Бўрихўжа ўрнидан турганида унинг қаддини ғадир-будир кўрсатарди. Бўрихўжага яқин ўтирган одам унинг пешматидан ачиган қатиқнинг ҳиди келишини дарҳол сезмай иложи йўқ. У пешматини ювишга ҳам бермайди. Ўзининг айтишича «пултопар» пешматни ювиб, оҳарини кетказишнинг ҳеч ҳожати йўқ эмиш. У доимо бир чорси рўмолни бўйнига солиб юради. Ош егандан сўнг қўлининг ёғини маҳсисига суйкайди. Укаси раҳматлик тирик-

лигида, унинг қистови билан беиш, «куф-суф...» килиб юрмай, ишга кирди — (икки йилча дўкондорлик қилди). Шундан сўнг, яна ҳуфия ўзининг «куф-суфи»ни қила берди. Мўйсафид қўни-қўшнилариинг ҳаммаси шу паллага келиб, давлатдан пенсия оларди, лекин маҳаллада ёлғиз Бўрихўжа бу имтиёздан бебаҳра қолди. Дастлаб, аллақандай қоғозлар тўплаб, у ёқ-бу ёққа қатнади. Лекин маҳалла комиссиясининг раиси: «Бўрихўжа почча, ўзингизни койитманг, фойдаси йўқ. Кўз бўямачилик қилишнинг ҳожаги йўқ, давлатимиз ўроғда йўқ, машоғда йўқ, хирмонда ҳозир бўладиган кишиларни ёқтирмайдн. Сохта ҳужжат билан қўлга тушиб қолсангиз хунук иш бўлади...» деганидан сўнг, Бўрихўжа ели чиққан иуфакдек бўшашиб, маҳкамаларга қатнашни тўхтатди.

«Бу ҳам худодан,— деди ичида Бўрихўжа,— бир ишимиз олло таоллога ёқмагандирки, бизни бу пулдан маҳрум қилди. Ўзига шукур, қодир эгамнинг ўзи бир игнанинг тешигидан ўн саккиз минг оламини ўтказиб юбориши мумкин. Пенса деган нарса нима деган нарса. Насиб қилса бу ёқдан ҳам тоииб оламан...»

Лекин барибир, почтачи Абдураҳим-сўтах ўз оёғи билан келиб маҳалладаги мўйсафидларнинг эшигини тақиллатиб, қўлтиғидаги папкасидан ҳали букланмаган шалдироқ червонларни санаб бериб кетаётганини кўрган Бўрихўжанинг пчидан қиринди ўтмай қолмади. Баъзида, дарвозага чиқиб, чўққайиб ўтирганида почтачи Абдураҳимнинг ўтиб кетаётганини кўриб қолгудай бўлса, дарҳол уни тўхтатиб, банкдан олган янги, шалдироқ нулларига ўз ёнидаги эски пулларни алиштириб оларди. Почтачи бўлса кулиб, андак бўлса ҳам Бўрихўжани хурсанд қилганидан мамнун бўларди. Баъзида ўзи атайи Бўрихўжани топиб, эскироқ нуллариини шалдироқ пулга айрибошлаб кетарди.

Бўрихўжа амаки бир оз чап ёнга қийшайиб юради. У чўлоқ бўлиб расмона чўлоқ эмас, соғ бўлиб, соғ ҳам эмас. Маҳалла кексалари Бўрихўжанинг «ёшлигида чўлог-мўлог эмас, балонинг ўқидек эканини, лекин бу мўлтони уруш йилларида ёлгондакасига қўлтиқ таёққа суяниб юрди...» дейишарди. Дарҳақиқат, қўлтиқ таёқ тутиб юрган найтлари бўлган. Агар аслини сўрасангиз, асли бундоқ бўлган:

Каптар ахлатини кўнчилар қадоқлаб тортиб олиб, ҳар қадоғига фалон пул беришини Бўрихўжа яхши битарди. Сўққабаш маҳалла қоровули томга атайин каптархона қуриб, эллик-олтмиштача пайпоқдор каптарлар боқарди. Утган-кетган муюлишдаги том тепасида каптарларнинг гувв, гувв... қилаётганини иёшитарди. Кундуз кунлари олтмиш каптар ҳавога кўтарилиб, маҳалла устида чарх уриб айланганида ҳамма осмонга тикиларди.

Кунлардан бир кун, қош қорайганда шу том устидаги каптархона ичида бирдан ғалаён кўтарилиб, патир-путир бўлиб қолди. Эндигина кўзи илинган қоровул каптархонага мушук кирибди хаёл қилиб, ётган еридан бақириб, ҳай-ҳайлаб томга чиқди. Унинг қўлида каттагина сўйил ҳам бор эди; у ғавғо қилиб, каптархонага кириб қолган мушукнинг отасини ҳам, онасини ҳам тоза ишлаб, бақириб, томга чиқаётганида, бирдан каптархона эшиги очилиб, бир нарса орқа томонга гурс этиб тушиб ғойиб бўлди. Бу мушук эмас, ит бўлса керак, деб у яна қаттиқроқ ҳай-ҳайлади. Сабчиб томга чиққан эди, бир одамнинг майдонда энгашиб қочиб кетаётганини кўрди. «Ҳой, тўхта!» деганига ҳам қарамай, у шаталоқ отиб жўнади. Эрталаб туриб қараса томда каптар ахлати ўралган бир белбоғ ётганини кўрди. Четига дуо чатилган бу белбоғни дарҳол таниб, каптархонадаги бошқа ахлатларни ҳам супуриб тўплаб ўша белбоққа солди-да, кўтариб, Бўрихўжаникига кирди. Ҳовлида тўпигини ёр билан силаётган Бўрихўжага эшик тирқичидан қараб:

— Мана буни олинг, амаки! — деди.

— Лаббай? Лаббай ўғлим? — деди Бўрихўжа бўйинини чўзиб.

— Белбоғингизни олинг.

— Қанақа белбоғим? Белбоғим бор эканми? Йўқ-дек эди-ку, ўғлим.

— Бу сизники эмасми?

— Меникимикан-а? Қўлингиздагини айтяпсизми?

— Ҳа!

— Узоқдан яхши кўролмайман. Бу ёққа киринг, чой қилиб берай...

— Амаки! Каптарларимни безовта қилманг, ахлати керак бўлса ўзим тўплаб бераман. Мана, олинг!

У бир белбоғ ахлатни Бўрихўжага улоқтирди; белбоғ ҳовли ўртасига тўп этиб тушди. Шундан сўнг каптарбоз

жўнаб кетди. Лекин томдан сакрашда оёғи қайилиб, тўпиғи ўйнаб кетгани ҳадеганда тузала бермай, кейинчалик Бўрихўжа чап оёғини терсроқ босадиган бўлиб қолди.

Бўрихўжа амаки ҳозир ҳам, илгари ҳам шаҳар ҳовлида ёлғиз яшайди. Унинг «тилсим» ҳужраси ҳам бор. Бу, ўзидан бўлак ҳеч кимса кириши мумкин бўлмаган ҳужра ичида ҳамма нарса бор эди; отнинг тақасидан тортиб, консерва банкиси, турли-туман хумча — ҳўқачалар, эски-туски баркаш, кўкарган самоварлар, шифтига осилган халтачалар, дастаси синган чўқмоллар... Бир халтада аччиқ тош, сақич, учта шамшод тароқ, дугтор ипи, санойи макка, попоп игнаси, кўкнори, хина, мўм, қуритилган гултожихўроз ва икки бўлак тош елим ҳам бор эди — бу — атторчиликдан қолганлари. Ҳужра бурчагида алмисоқдан қолган бир сандиқ ҳам бор эди. Бу сандиқни очсангиз, бир бурчагида пўпанак босган жийда-майиз, бир томонидан тоғорага сув солиб, сув ичидаги шиша банка ичига икки ҳовучгина обаки, яримтаюримта хўрозқанд, узун шокилдалик конфетларни солиб қўйган эди. Қумурсқа таламасин деб ҳар ҳафтада тоғора сувини тўлдириб қўярди. Ҳужранинг бир бурчагида, темир-терсақлар орасида бир пой филдирак ҳам турарди. Диққат билан кўз ташлаган одам, (мабодо бу ҳужрага кириш муяссар бўлса) бу бир пой зил филдирак тракторники эканини пайқамай иложи йўқ. Бўрихўжа кимгадир «замонийки келиб, эшак арава ясаб олсам, бир томонига ишлатиб юбораман» деб умид билан бу филдиракни темир-терсақ йиғаётган мактаб ўқувчилари қўлидан дағдаға билан тортиб олган эди. Оғир филдиракни аранг юмалатиб, ҳовлисига олиб кириб олганига ҳам ўн икки йилдан ошиғроқ муддат бўлди. Филдирак тўрт энликча ерга ботиб, ҳужра ичидаги темир-терсақлар ёнида эшак араванинг кунига яраш пайтини кутиб ётибди.

Бўрихўжа кунлардан бир кун кўмиб қўйган жойидан калитни олиб, икки марта даранг-дурунг қилиб, даққи юнусдан қолган сандиғини очди. Тоғорага чўян обдастадаги сувдан қўйиб тўлдириб қўйди. Моғорлаб кетган жийда-майизга ҳам кўз ташлади. Шундан сўнг, яна «мулки»ни саранжомлаб, калитларни ўз ерига кўмиб ташқарига чиқди-да, салласини, чопонини ечиб, ҳовлининг бир чеккасидан кетмон билан ерни ўйиб, лой қилишга тутинди. Пақирлаб сув солиб, лонни обдан иви-

тиб, бир неча бор ағдариб, устига ярим қопча сомонга олти кило тариқни сочиб лойга аралаштирди. Шу лойдан ташқари-ичқари ҳовли ўртасидаги девор устига лумбоз қўя бошлади.

— Хўжам,— деди лўмбозни Бўрихўжага узататуриб Холниса хола,— нега лойга тариқ аралаштирдингиз?

— Бирор вақт кунимизга ярайди,— деди Бўрихўжа.

— Кунимизга?

— Ҳа... Имриқийё томон уруш очиб қолиши мумкин. Олти кило тариқни деворга уриб қўяман...

— Е, қудратингдан! Халтага солиб қўяқолсангиз бўлмайдими?

— Бўлмайди! Бунда юз йил десанг ҳам тура беради. Хоҳлаган вақтингда деворни теша билан ушатиб олиб, тоғорага солиб, устидан сув солсанг, тариғи ажралиб чиқади. Сўкоши қилиб ича берамиз. Худоёрхон замонида тез-тез ёв босиб тураркан. Отамиз раҳматлик неча қадоқлаб тариқни деворга уриб қўярканлар...

Холниса хола Бўрихўжанинг зеҳнию тадбирига тасанно ўқиди. Бўрихўжа шу куни иш қилаётганида, ташқари ҳовлидаги уйни Шамши пол қилдираман деганида қайтариб, рози бўлмаганининг сабабини ҳам айтиб берди. Унинг айтишича, поллик уйдан фаришта қочармиш.

Эрталабдан бошланган иш кечга яқин тугади. Олти кило тариқ йигирма лўнбоз лойга омухта бўлиб, девор устига қўнди. Бўрихўжа от қилиб миниб ўтиргани — девордан ерга тушиб, ариқда қўлини юваётган эди, сув юзида оқиб қелаётган олмага кўзи тушди. Дарҳол тутиб, этагига артиб ғажий бошлади. «Ташланг, қуртлаган экан, ана қуртини ғажиб юбордингиз» деди афтини буриштириб Холниса хола. «Йўқ, бу қурт олманинг ўзидан пайдо бўлган қурт, буни еса бўла беради» деди Бўрихўжа олмани қурт-пурти билан еб юбориб, ундан сўнг яна қўшиб қўйди:

— Туршакнинг қурти ҳам ўзидан пайдо бўлади, еса зарари йўқ, ея беринглар,— деди.

— Э, қуриб кетсин!— деди Холниса хола,— ғимиллаб турган нарсани қандай қилиб еб бўлади!

— Пайғамбаримиз ей беринглар, деганлар... Рамазон ҳам яқинлашиб қолдилар,— деди яна Бўрихўжа,— диния назоратидан эртагамас индин саҳар турса бўлади, деб хабар келибди. Қудратингдан ўргулай, рўза ҳам келиб қолдилар...

Рамазон келиб, Бўрихўжанинг ови юрди. Баъзи кунлари кичик мачитликлар таробуҳ ўқигани диния назоратига ҳам қатнашарди. Таробуҳ бу ёқда турсин, ифторликлар ҳам авж олиб кетди. Авж олганда ҳам чунонам авж олдики, тўққиз — ўнта чол ҳам икки, учга бўлиниб, ифторликларга боришарди.

Шанба куни Бўрихўжа шу маҳаллалик Саримсоқ ота, Расулҳожини яна бир неча «казо-казо»ларни етаклаб, қўярда-қўйнай Тўқлижаллоблик заргарниқига ифторликка олиб борди. Унинг ўзи сурра чопон кийиб, салласини қозондек қилиб ҳаммадан аввал тор кўча йўлкасида борарди. Расулҳожидан кейин, саксонларга борган Саримсоқ ота ҳассага тиралиб аранг юрарди. Улар бир қатор бўлиб заргар ҳовлисига киришди. Каттагина ёруғ ва нақшин хонага гир айлантириб атлас кўрпачалар ёзилган, ўртада катта чорси хонтахтада анвойи хил мевалар, ширинликлар, нозу неъматлар тўкиб қўйилган... Бўрихўжа тўрга чиқиб, орқасидаги парёстикқа суянди; унинг ўнг ва сўлига «даража ба даража» ўтиришди. Икки-уч тарелкада «оғиз очиш» учун хурмо ҳам топиб келишибди. Даҳлизда уй эгаси — қўл қовуштириб, хизматга тайёр турибди... Шу куни Бўрихўжа кўп овқат еб юбориб, бўкиб қолди. Икки кун бунинг азобини тортди.

Икки кундан сўнг ели чиқиб кетган пуфакдек буришиб, ўрнидан турганида ҳам гандираклаб, қийшайиб турадиган бўлиб қолди. Овози ҳам қўтир мушукка ўхшаб, мингиллаб, ярим ялинчоғлик билан чиқарди. У қошиқдаги дорини ҳам тагида қўймай, ялаб-юлқаб оларди. У рамазонни бўкиш, чўзилиб ётиш билан ўтказди...

Ойнинг охирларида қизи Назираҳондан, моянанг тегдими деб сўради.

Беш-олти кундан кейин, у тузалиб, яна илгаригидай йўрғалай бошлади. Рамазоннинг сўнгги куни тунда, Бўрихўжа тўсатдан устидаги кўрпасини отиб юбориб, жонжаҳди билан каравот суянчилигини қучоқлади. У каравот темирини маҳкам ушлаганича кўзларини ола-кула қилиб тура берди. Бир муддатдан кейин, уйдагиларни чақирди.

— Ким бор! Хо-о-ол! Холниса-а!

— Лаббай, хўжам,— ичкари уйда ухлаб ётган Холниса хола айвонга чиқиб, Бўрихўжа ёнига келди. — Ҳа, сизга нима бўлди?

— Хабаринг йўқми?— деди энтикиб, каравотни қўйиб юбормай,—ҳозир, мана шу томондан, бу томонга қараб осмондан шиғиллаб «лайлатулқадр» ўтдилар. Кўзимни очсам, шундоқ осмондан шиғиллаб ўтиб кетяптилар... Шу заҳотиёқ каравотни ушладим. Шу кеча «лайлатулқадр» ўтадиган кеча эди. Ухламай, пойлаб ётиб, шундоқ кўзим илинган экан, шиғиллаб осмондан ўтиб қолсалар бўладими...

— Йўғ-е?

— Ҳа!

— Хўжам, у мушак-ку...

Кейинчалик Бўрихўжа ҳар томонни ўйлаб, «умри бекорчи, бенаф ўтган» деган гапга жавоб тариқасида катта кўчадаги кийим-кечак магазинига қоровулчиликка ишга кирди. У қоровул бўлишга бўлди-ю, лекин шу қоровулчиликни ҳам ёлчитмади. Ҳар уч кунда бир — «касал» бўлиб, конторага бюллетень кўрсата бошлади. Аввалги пайтда у «ямоқчиларнинг касалиман», бир ерда қадалиб ўтира олмайман демоқчи эди, бунга бюллетень бермай, тўғри касалхонага олиб кетилишини пайқагач, докторларнинг иситмадан жуда қўрқшини билиб, «иситма» бўлиб, поликлиникага чиқди.

Доктор анойи эмас-ку, соғ одамни касал, деб бюллетень берармиди! Тўртта нокни пакетга солиб чиқсаммикин? Опа доктор бунақа ишларни хуш кўрмайди. Ўйлаб-ўйлаб яна ўша эски «картошка найранги» лоф этиб эсига тушди. Олмадек бир картошкани қўрга кўмди-да, обдан пишириб, латтага ўраб қўлтиғи тагига қистириб олди. Шундан сўнг пешонасини оқ рўмол билан боғлаб, бошини қуйи солиб поликлиникага жўнади. Йўл-йўлакай учраганлар Бўрихўжанинг тоби қочганини сезиб дарҳол аҳвол сўрашарди. Чойхонада ўтирганлар ҳам унинг ярим эгилиб, чопонига ўралиб кетаётганини кўришди.

Бир муддатдан кейин поликлиника зинапояларидан кўтарилиб, врач хонаси рўпарасидаги стулга ўтириб, вой-войлай бошлади. Коридордан оқ халатли киши ўтиб қолгудай бўлса, баттарроқ ингилларди. Дамодам пешонасини ушлаб, зағчаникига ўхшаш қаттиқ нигоҳини олазарак атрофга ташларди. Унинг оҳу-фиғони фалакка чиқа бергач, навбат кутиб ўтирган икки жувон ва яна бир мўсафид одам Бўрихўжага тезроқ кира қолишини айтишди. Бўрихўжа ўрнидан аранг тургандек бўлиб, ичкарига кирди. Сочлари пахтадек оқарган оқ халатли

аёл дарҳол ўрнидан туриб, Бўрихўжани стулга ўт-қазди.

— Нима бўлди. ота?

— Э-э... икки кундан бери тапти устихон бўлиб ётибман,— деди, йиғламсираб Бўрихўжа,— аъзойи баданим чақилиб оғриydi. Пешонам қизийди. Иситмам жуда баланд. Мен ишлайдиган одамман, кўринг, дори беринг, булутен ёзиб беринг.

— Иситмангиз борга ўхшайди. Мана бу термометр-ни қўлтиғингизга қўйинг,— врач термометр-ни силтабсилтаб Бўрихўжага узатди.

Бўрихўжа термометр-ни дарҳол доктор қўлидан олиб картошкалик — ўнг қўлтиғига тикди. Бир нафас бошини солиб ўтиргандан кейин, доктор термометр-ни сўради. Бўрихўжа олиб берди. Врач кўзойнагини тақиб термометр-га қараб, ҳангу манг бўлиб қолди. Симоб қирқ иккига чиқибди. Термометр-ни қизиб кетганидан, агар у яна узунроқ бўлса, олтмиш — етмиш градусларга ҳам чиқиб кетиши мумкин эди. Доктор ўрнидан туриб, Бўрихўжа қўлтиғини очган эди, латтага ўралган иссиқ картошка полга тушиб, юмалаб кетди.

— Бу нимасси?!

— Э-э...

— Картошкангиз нимасси!!

— Э-э... Ким қўйибди... Ё, қудратингдан! Лекин картишкадан ташқари ҳам иссиғим бор. Яна қўйиб кўринг.

— Қўйинг-е! Уят!

— Ё тавба, картошка ўлгурни ким қўйибди?— Бўрихўжа полдаги картошкани эгилиб олиб, чўнтагига солди-да, чиқиб кетди.

— Шунақа ҳам одамлар бўлар экан-да!— деди доктор Бўрихўжа орқасидан,— кекса одам экансиз, уялмай-сизми?

— Ё, қудратингдан, бу картошка ўлгурни бу ерга ким қўйди экан-а... — У яна орқасига қайрилиб қаради,— Маржа, булутен бермайсанми?

— Чиқинг, бу ердан!

Бўрихўжа коридорга чиқиши биланоқ пешонасидаги рўмолчани ечиб олиб, дикиллаб жўнаб қолди. Ит қуви-ган бўридай зинапояларга телва-тескари оёқ ташлаб, тапир-тупур қилиб югурганича пастга тушди. Кекса врач бу ярамас қилиқни кўриб, лол бўлиб қолди. Бу пасткашлик уни ғазаблантирди; бир лаҳза чеккасини ушлаб

турди. Шундан кейин бош врач кабинетига кириб бу ҳақда гапирди. Ҳамширалар хонасида укол игналарини плита устида қайнатаётган Маҳбуба ҳам эшитиб, аввал тоза кулди. Кейинчалик, у — Бўрихўжа амаки эканини билиб, лабини тишлади.

Бўрихўжа найранги ўтмаганига бир оз хомуш бўлиб, кўчадаги ўтган-кетганларга қараб турди-да, шундан сўнг, маҳалладаги чойхона томон жўнади. Чойхонада, бир бурчакка бориб ўтириб чой чақирди. «Увол бўлма-син» дегандек, чўнтагидаги бояги картошкани олиб «Бисмилло...» деб тирноқлари билан пўстини арчиб, чой билан еб юборди. Чойхонанинг нариги бурчагида олдидаги патнисда нон, қанд-қурс билан чой ичиб ўтирган бир танишига кўзи тушиб қолди. Бўрихўжа дарҳол ўрнидан туриб чойнак-пиёласини кўтариб ошнаси ёнига келди. Яна «Бисмилло» деб бурдаланган нонга қўл узатди-да, унинг кетидан, «Ҳа, бир майизни қирқ огайни бўлиб еган экан» деган гапни ҳам қўшиб қўйди.

Орадан кўп ўтмай, тўлдириб кўмир ортган катта юк машинаси чойхона рўпарасида тўхтади. Қабинадан чиққан жиккаккина шофёр йигит рўмолча билан пешонасидаги терни артиб, чойхонага кириб чой чақирди. Унинг қуриб кетган лабларидан ғоятта чанқагани сезилиб турарди.

— Норқўзи!— деди Бўрихўжа ўтирган ерида,— сен-мисан, башарангга қоракуя суркалганидан танимабман.

— Ҳа, менман, Бўрихўжа амаки.

— Кўмир олиб келяпсанми?

— Ҳа.

— Қанақа кўмир? Даргамирми, оҳангаронми?

— Даргамир, амаки.

— Кимга олиб келяпсан?

— Узимга.

— Шунинг менга берсанг-чи, болам, Даргамир экан, яхши кўмир...

— Хў-ў-ўп,— деди йигит жавоб сўзини бир оз чўзиб,— ҳозир чойимни ичиб бўлиб, эшигингизга тўкиб кетаман...

Йигит «хўи» сўзини чўзиб гапиргани, у бундан анча йил бўлиб ўтган бир воқеани эслатар эди.

...Оғир йиллар эди. Ота урушда дом-дараксиз кетиб, ёлғиз ногирон бева онаси-ю беш яшар синглиси билан қолган Норқўзилар оғир яшашарди.

Эртасига ҳовли жимжитлигидан фойдаланиб таҳмондаги тўшакни олиб ерга ёзди. Бир бурчагидаги сўкилган жойидан қўл тиқиб, жунлар орасини тимискилай бошлади. Қўлига ҳеч нима илинмагач, юраги орқасига тортиб кетди. У яна жон-жаҳди билан қўлини ичкарироқ тиқиб, бармоқлари билан тимискилади. Бир лаҳзадан сўнг қўлига тугун илинди; хайрият, бор экан... у тўппидек бир тугунчани суғуриб олиб, ечди-да, бир даста қоғоз пулларни букланган четларини ҳимариб, санай кетди. Ажойиб суратларни томоша қилаётгандек пулларга алоҳида-алоҳида маҳлиё бўлиб қараб қўярди. Қоғоз пулларни ўнта-ўнта қилиб, намагга қаторлаштираётганида ҳовлида оёқ товуши эшитилди. У дарҳол тўшакни пул устига ёпдида устига чиқиб ўтирди. Токчадаги титилиб кетган бир китобни қўлига олиб, пичирлай бошлади. Шу пайт уй эшиги ёи-ийрч этиб, ярим очилиб, кичкина бир башара кўринди.

— Бўйиҳўча амате, қатуқ пулини бейайканшила!

— Қатуқ пули?!— деди Бўрихўжа ўтирган ерида ажабланиб.

— Ойимла эттила. Хуймачани-ям бейайканшила.

— Ана, хурмачанг ариқ бўйида турибди. Олиб кетақол, борақол. Бўрихўжа амаки ўн хурмача қатиққа арзийдиган қилиб дуо қилдилар дегин. Тушундингми?

Бола ариқ бўйидан хурмачани олди-да, ҳайрон бўлиб чиқиб кетди. Бўрихўжа ўрнидан туриб кўча эшикни занжирлаб келиб, яна пул санашга тутинди.

Иккита йиртиқ пулни ажратиб олиб, қолганларини яна тугиб, тўшак орасига тиқди. Тўшакни аранг ердан узиб таҳмонга олиб кетаётганида кўзи тиниб, сандиқ ёнига қўйишга мажбур бўлди. У бир-икки унналиб таҳмонга ололмади; эшитилар-эшитилмас «э... ёшлик, ёшлик... энди қарибмиз-да...» деди. Шу лаҳзанинг ўзидаёқ лоп этиб хаёлига йигитлик деб аталадиган пайтлари келди.

Бўрихўжа нафасини ростлаб, яна бир-икки унналиб тиззаси билан итариб тўшакни таҳмонга олди. Агар бу тўшак орасида тугунча бўлмаганда ердан узиб ололмаслиги ҳам турган гап эди. У яна эски пўстакка чордона қуриб ўтирди-да, дўпписи тагидаги чой қоғоздан йиртиб олиб, жағ тишлари кирини тирноғи орқаси билан сидириб, пулни ямашга тутинди. Шу пайт тандир

ёнидаги тешик пардасини очиб, Холниса хола кириб келди. У Бўрихўжа рўпарасида чўққайиб ўтирди. Эрининг «меҳнати»га тикилди.

— Некалайни пули ипак қоғоздан қилинарди,— деди Бўрихўжа хотинчалиш овози билан,— эзгиланиб кир бўлса ҳам жомашовда ювиб, бир дазмоллаб юборсанг, яна янгидек бўлиб, шилдираб тура берарди. Советти пулини қара, кепак қоғоздан қилинадими, тез йиртилади. Пулдек бир мўътабар нимарсани кам деганда шоҳи қоғоздан қилиш керак. Қани энди кийикнинг терисидан қилинса... «Каломулло»ни кийик терисига битилганини ўз кўзим билан кўрганман...

— Банкада йиртилган пулни янгисига алиштириб берармиш деб эшитганман, хўжам,— деди носвой шисасини қоқиштириб Холниса хола,— банкага бориб алиштириб кела қолинг.

— Ийя, эсингни едингми! Мен бу тишимнинг кирини бекорга кетказмайман. Аҳмад дажжол яна пул сўради, ўшанга бериб юбораман. Ямоқ бўлса ҳам ёнига яна пул қўшиб олиб келади. Менинг пулларим урғочи — болаламай туrolмайди.

Шу кунлари Холниса хола тажангликданми ёки бошқа «бирон нимарсадан»ми бошидан уйқу қочиб, туни билан хаёлот денгизига ғарқ бўлиб, мижжа қоқмай чиқарди. Валижон билан Алижоннинг ёқалашиб, бир-бири билан юз кўрмас бўлгани ичини тимдалаб, азонгача ўйлаб чиқарди.

Иттифоқо қоронғи кечалардан бирида уй синчларининг қисирлаб қолгани Холниса холанинг ичини шувиллатиб юборди. У аввал шипда сичқон юрибди хаёл қилди. Кейин шипда осилиб турган лампочкага қаради; лампочка бориб келиб турибди. Бир лаҳзадан кейин яна синчлар қирсиллаб, икки марта кўтариб ташлади. Девордан кесак ҳам тушди. Бу «қайтиш» бўлса керак, деб турган эди, ҳовлидан бўғизланган хўрозга ўхшаш «қий-йқ»... «қ-и-и-йқ»... деган бир совуқ товуш чиқди. Ер қимирлашидан кўра ҳам бу овоз Холниса холанинг аъзойи баданини жимирлаштириб юборди. Унинг туклари ҳам тиккайиб кетди. У югурганича ҳовлига чиқди. Бояги қичқирик ичкари ҳовлидан чиқаётган экан; том босди хаёл қилиб, оёқяланг, лой босиб ичкари ҳовлига кирди. Ёстиқ қучоқлаб ҳовли ўртасида титраб турган сар-

почанг Бўрихўжа хўрозга ўхшаб дамодам қичқирарди.

— Ҳой, хўжам, сизга нима бўлди?

Капалаги учиб, ғўдайиб турган Бўрихўжа Холнисани кўриб, дарҳол «субҳон-обло, субҳон-обло...» деб кўксига туфлади.

— Ичкарига киринг, оёғингиздан зах ўтиб кетди.

— А? Зах дейсанми?— У эси чиқиб кетганидан нима деяётганини ҳам билмасди.

Холниса даҳлиздан калишини, чопонини олиб келди.

— Бунни кийиб олинг. Қўлингиздаги ёстиқни менга беринг, уйга ташлайман,— у ёстиқни олмоқчи бўлган эди, Бўрихўжа асло бермади.

— Йўқ, йўқ! Чопонимни елкамга илиб қўй. Ёстиққа тегма!

— Уйга кира беринг.

— Йўқ, ҳали қайтади,— у шу турганича тура берди.

Холниса бир муддатдан сўнг хонага қайтиб кирди. Бўрихўжанинг аллақандай қаттиқ, парга ўхшамайлиган ёстиқни маҳкам қучоқлаб олганидан ажабланди. Орадан ярим соатча вақт ўтгач, Холниса яна ташқарига чиққан эди, Бўрихўжа ҳамон ҳовли ўртасида ўша оғир ёстиғини қучоқлаб, қалтираб турарди.

Холниса Бўрихўжани айвонга олиб келди. Бўрихўжа хуркиб ёстиқни қучоқлаганича енгилгина ўтирди. Агар яна «қайтгудай» бўлса бир сапчиб, ҳовлига тушиб чиқишни мўлжалларди. Икковларига ҳам азонгача уйқу келмади.

— Яғир ёстиғингизни ерга қўйинг,— деди Холниса,— байталмонни мунча қучоқлайсиз!

Бўрихўжа энсаси қотиб индамади; бир лаҳзадан сўнг ёстиқ ҳақида гап очмасликни мўлжаллаб, рўпарада ўтирган Холнисага «Суф!» деб дам уриб ҳам қўярди. Дуодан сўнг, у Валижонни эслади:

— Ошнасидан сўраган эдим, яхши пул ишляпти дейди... Бир ойига икки юз сўлкавойча тушираётган эмиш-а... Икки юз сўлкавой-я! Шунча пулни нима қилаётган экан? Бизларни ҳам йўқламай қўйди. Мундоқ ўғлингга айтсанг бўлмайдами — зовут топилади, лекин ота-она топилмайди. Ҳа!

Бешинчи боб

Валижонга завод янги қурилган бинодан уч хоналик квартира берди. Газли ошхона, ванна роҳатижон бўлди. Утин-кўмир демай осонгина овқат пишади, уй исийди. Яқинда телефон ҳам тушириб олди. Бургахона каталакдан қутулиб, оқ мусаффо хоналарга кириб, таъби равшан тортди. Лекин онасининг киши билмас оҳ-воҳ қилиб, ўглининг бағридан чиқиб кетганини, кўрган кишига гапириб юргани дилини оғритди. Аввал рози бўлган она кейинчалик ўглини «хотини бузиб, олиб чиқиб кетди»... деб гап тарқатди. Холниса холанинг феъли айниб юрганини сезган Бўрихўжа амаки чойхонага чиқиб, «не-не умид билан ўғил катта қилсангу пул топадиган бўлганидан кейин сени ташлаб кетса... Бу замоннинг болалари шунақами»—деб сасиб юрибди. Бу гапларни ҳар ким ҳар хил тушунди. Валижон эшитиб, тутоқиб, ўзини қўйишга жой тополмади. У аламини ичига ютишга, асабини босишга мажбур бўлди.

Холниса хола бир йил деганда ўглиникига бир марта келиб, бир соатгина туриб, яна тезда жўнади. Бўрихўжа бирон марта ҳам келмади. Алижон бўлса тез-тез келиб турарди. Ўтган ҳафта бўлган жанжалдан сўнг у ҳам оёғини тортди.

Валижон билан Кимё эрта билан болаларини боғчага қўйиб, ишга кетишди.

Валижон эрта билан йўлларда телва-тескари ётган қувурлар, металл бўлаклари устидан ҳатлаб ўтиб, қуюв цехига кириши биланоқ цех шов-шуви, станокларнинг унга таниш доимий гуриллаши ўраб олди. Орадан кўп ўтмай смена бошланди. У жомакорини, бошига кўк кўзойнак қадалган варанка қалпоқни кийиб, Андрей Андреевич ёнига келди. Оғир чўмични тортиб олишда мастерга ёрдамлашди. Эриган чўянни кичик қолипга қуйиб кимё лабораториясига юборишди. Шундан сўнг у вагранкага газ берди. Вагранка баҳайбат оғзидан бетўхтов олов пуркар — ичкарида чўян шўрвадек биқиллаб қайнарди.

Бирдамдан кейин Валижон соатига қаради; югуриб бориб телефон трубкасини олди.

— Алло, экспресс лабораториясимми? Нега натижани айтмайсизлар?! Йўқ, ўн минут эмас, ошди! Қани таркибни айтинг-чи, углерод —38, марганец —12, фосфор...

Бўпти! Лекин бир минут учун жавоб берасиз, азизим. Ҳа, бир минут учун курашяпмиз!

У яна вагранка ёнига келди-да кўк кўзойнакдан биқиллаб қайнаётган металлга гикилди. Худди шу пайт цех тепасидаги кран машинисти қўнғироқни чалиб қолди. Пастда, вагранка ёнида терлаб ишлаётганлар ялт этиб тепага боқишди. Валижон «нима гап?» ишораси билан тепага қаради. Кран машинисти билагидаги бўртиб чиққан томирини кўрсатиб бармоғи билан «кесди». (Бу доломит ва металл-лом ташиб чиқаётган подъёмник тўхтаб қолганига ишора эди). Валижон цехдан чиқиб кетди. Беш минутча вақт ўтар-ўтмас доломит ортган вагонетка цехга кириб келди. Андрей Андреевич хурсанд бўлиб, илгари бундай тўхташлар соатларча чўзилиб кетишини айтди. Иккинчи вагранка тез суръат билан ишлашга ўтгани ва яқинда автоматизацияга кўчиши чўян эритувчиларни янги муваффақиятларга илҳомлантирди.

Ун беш минутдан кейин вагранка новидан эриган чўян отилиб чиқиб, улкан чўмичга туша бошлади.

— Бир соату йигирма минут,— деди цехга кириб келган бош мастер Валижонга,— бу муваффақият!

— Бир соатга олиб келамиз,— деди Андрей Андреевич билан Валижон бир дам оқиб тушаётган чўяндан кўз олиб,— бунинг учун курашяпмиз, енгамиз ҳам!

Бир нов эриган чўян атрофга учқун сочиб, тўхтамай оқарди. Вагранканинг дағдағаси, ҳайбат билан ўт сочиб, вағиллаб ёниши баъзида ёлдор шерни эслатарди. У гўё бақирар, човут солар, эгасининг зўри билан ўрнидан туриб, юрар ва сакрар... ва яна эгасига ириллар, кучли панжалари билан уриб, гандираклатиб юборгандай бўларди.

Шундай пайтларнинг бирида вагранка оташ панжалари билан Валижонга чанг солди; унинг қоши, киприклари куйиб кетди. Бунинг устига ёноқлари ҳам қизариб, шишиб чиқди.

Цехнинг баланд шипида кран юргизаётган машинист Кимёхон дарҳол пастдаги дугонаси Тамарани ўз ўрнига қўйиб, югурганича пастга тушди-да, ҳеч нарсани кўролмай қолган Валижоннинг қўлларидан ушлаб медпунктга олиб кетди. Валижон икки қўли билан куйган юзини маҳкам ушлаб олиб, Кимё билан ёнма-ён борарди.

— Менга қаранг, кўряпсизми?

— Йўқ, ҳеч нарсани кўраётганим йўқ. Киприкларим куйиб кетибди...

— Куйиб кетибди? Хафа бўлманг, яна ўсиб чиқади, кўзингизни ишқаламанг!

Валижон бир ҳафта касалхопада ётди. Кўзи яхши бўлди. Қабариб чиққан ёноқлари ҳам анча қайтди. Лекин қошу-киприк йўқ, сочи ҳам жизгинак бўлиб кетган эди.

Бу, иккинчи куйиши эди. Бундан роса олти йил муқаддам худди шундай кўнгилсиз воқеа юз берган эди. Кимё йўл-йўлакай илгариги куйган пайтини Валижонга эслатди. Дарҳақиқат, худди шундай воқеа бўлган эди. Юзи ачишиб оғриётганига қарамай у хириллаб кулди, Кимёхон унинг қўлини силаб қўйди.

Бетоб ётган кунларида у иккинчи вагранканинг ишга туширилган ўша унутилмас кунни ҳам хаёлидан ўтказди.

...Уруш вақти эди. Қуюв цехидаги янги иккинчи вагранка қурилиб бўлди. Кенг цех корпуси ичига қанчалаб одамлар тўпланган. Янги вагранка печи ичида металллом, унинг ёнида кекса мастер Иван Кузьмич билан Андрей Андреевич турибди. Улар қаторида ўртабўй, қирра бурунлик ўзбек йигити — Валижон ҳам турибди. Юзларча кишилар, қурувчилар вагранкани ўраб олишган. Одамлар печь ёнидаги икки кекса уста билан ўзбек йигитига тикилиб, уларнинг ҳар бир ҳаракатини кузатардилар. Иван Кузьмич билан Андрей Андреевич ерда ётган калит шаклидаги улкан оғир металл чўмични кўтариб Валижонга тутади.

— Буни ол, бу сеники!— Валижон оғир чўмични қўлига олиб, уни ўпади.

— Бу ҳам сенга,— Андрей Андреевич Валижоннинг қалпоғига кўк кўзойнак қадаб қўяди.— Энди, бор, вагранкага ўт ёқ!— дейди Андрей Андреевич.

Валижон вагранка печи оғзига бориб, Андрей Андреевич тутқазган чўпдаги алангани уста қўлидан олади-да, дарҳол печга тикади. Вагранка печи гуриллаб ўт олади. Бир зумдаёқ улкан оташ печь ичида чарх айланиб, ловиллаб ёна бошлайди. Орадан беш-ўн минут ўтар-ўтмас вагранка ичи лаққа чўғ бўлиб, оташ яллиғи катта цех ичига ура бошлайди. Бирдан урра садолари янграйди. Печь ёнида икки кекса уста ва бир шогирд пўлат эри-

тувчилар қочдасини қилиб, мағрур бош кўтариб туриш-
гач, яна ишга тушиб кетадилар.

Қуюв цехида яна бир сўнмас, ҳаётбахш оташ ёнди.
Бу оташ вагранка ичида мана кўп йиллардан буён бир
лаҳза ҳам ўчмай ёниб турибди.

Рус устаси Валижонга улкан вагранка измини берди
ва буни ёк деди. Валижон вагранкага эга бўлиб, металл
эритувчи деган ном олди...

Валижон буларнинг барини хаёлидан ўтказди. У
«чий» деган Шамшини ҳам хаёлидан ўтказиб қўйди. Ва-
лижон ўзининг ўгай укаси Шамшини ҳамма вақт ўз па-
нэхига олиб юрарди. Уша оғир йиллари Бўрихўжа ама-
ки Валижондан илтимос қилиб, шу укангни ишга кири-
тиб қўй, деб илтимос қилган эди. Валижон Шамшини за-
водга олиб борди. Унинг ўшанда ҳам тирриқлик қили-
шини — жон койитмай пул топишнинг кетига тушганини
пайқаса ҳам негадир унга меҳри бор эди. Лекин
кейинги пайтларда унинг гишғишаси кўпайиб, иш оғир-
лашганда «касал» бўлиб четга чиқарди. Вагранкага
яқинлашмай кўп вақт пультада ўтирарди... Баъзи кунла-
ри ишга келмасди. Бир куни тушки овқат вақтига яқин
Шамши цехда пайдо бўлиб, мастерга бир парча қоғоз
узатди. Мастер қоғозни кўриши биланоқ «қали шундэқ
бўлдими» дегандай ялт этиб юзига қаради-да, индамай
имзо чекди (у ишдан кетаётган эди). Шамши қоғозни
чўнтакка тиқиб Валижон ёнига келди.

— Ишдан кетяинман, расчёт олдим...

— А!?!— деди Валижон масалага тушуниб. У Шам-
шининг бу ерда ишлолмаётганини, тўғрироғи чидами ет-
май, кетиш тараддудига тушиб қолганини илгарироқ
пайқаган эди.

У хасгаликни ҳам матонат билан ўтказди. У ўзини
жуда бақувват ҳис этарди; унинг ҳамма нарсага кучи
етгандай — метин-чўянларни эритиб, асабларини ҳам
тезда қўлга ола олар, дағалликларни юмшатишга ҳам
кучи етарди-ю лекин ёлғиз укаси Алижонга асло кучи
етмасди. Ундан тарсаки еб уйга қайтиб келгач, бўлган
воқеани Кимёга айтиб берди. Ҳазабланиб, ёниб кетган
Кимё ўрнида ўтиролма қолди. У ҳозироқ милицияга бо-
риб, бу «Хулиган, текинхўр»нинг адабини бериб қўй-
ишни айтмоқчи бўлди. Лекин Валижон уни қизишмас-
ликка, оғир бўлишга чақирди.

— Бу қандоқ гап ахир, ҳамма ўсянти,— дерди ёниб

Кимё,— сиз билан мен фақат ўзимиз учун эмас, юрт учун ишлаяпмиз.

— Уша эски маҳаллага борсам назаримда юз йил орқага қараб кетганга ўхшайман,— деди Валижон,— сен бир нарсага эътибор бергин. Сен аввал амакимга бир қараб қўйгин, у қанақа одам! Ахир укам унинг измидзи чиқмайдиган бўлиб қолибди. Биз, бундан асло хабаримиз йўқ... Тавба... қандай қилиб у Алижонга шу қадар ёпишиб олганига ҳеч ақлим етмайди. У илондек чирмашиб олган. Унинг ҳақиқатан илон эканини Алижон билмайди. Вукурни-ку гўр тўғриллар... Лекин мен Алижонни ундан ажратиб олиб, тўғри йўлга солиб юбормоқчи эдим, бу менинг елкамдаги акалик қарзи эди... Кучим етмаяпти!

Тутоқиб кетган Кимё масалага андек гушуниб, ўзини босди. Унинг кўз олдида ойда, йилда бир кўрадигани, анча ётлашиб кетган қайнотаси Бўрихўжа пайдо бўлди.

Шу кун ишда мастер Андрей Андреевич Валижонга «Жуда қайғули кўринасиз?» деган эди, Валижон аввал яшириб, кейин Андрей Андреевичга Алижон билан бўлган жанжални айтиб берди.

О л т и н ч и б о б

Диққинафас, ҳафақон бўлиб юрган Алижон куннинг иккинчи ярмида завод яқинидаги поликлиникага борди. Ичкарига кирмай, эшикда туриб Фаридани чақиртирди. Оқ халат кийиб, бошини танғиб олган семиз хотин битта-битта юриб келиб, Фаридани отпусказида Марғилонга — қариндошлариникига кетганини, тезда келиб қолишини айтди. «Буни билардим...» деди ичида ўзига-ўзи Алижон орқасига, қайта туриб.

— Фаридани сўрасангиз ким деб айтмай? Отингиз нима?— хотин яна гап қотди.

— Ўзларини билладилар...

Ҳамшира Алижон кетидан қараб қолди. Бошини қимирлатиб, «Ўзларини билладилар эмиш...» деди ўзига ўзи пичирлаб.

Эртасига у Фаридани опасидан бугун келишини биллиб вокзалга чиқди. Поезддан тушаётган Фаридани атай кўриб олиш учун чиққан Алижонни кўриб, хурсанд бўлиб кетди.

— Яхши келдингми, Фарида?

— Раҳмат... ўзингиз яхшимисиз, Алижон ака? Холамлар яхшимилар?

Алижон Фариданинг зил чамадонини ва яна бошқа тугунларини кўтариб, таксига жойлаштирди-да, физиллаганча уйга жўнашди.

Фарида билан машинада ёнма-ён келиш уни завқлантирар, шодлигидан қалби гурс-гурс урарди-ю лекин акаси билан бўлган можаро юрагини ғашлаб турарди. «Эҳ, дунёнинг иши ҳамма вақт бир кам экан-да... Ёшлигингда беш-олти кун ўйнаб қол, деса нима бўларди!»

Фарида келишган қоматига юпқа харир крепдешиндан энгсиз кўйлак кийган. У машинадан икки томонга дамодам қарар, кўчалардаги кўркам биноларга, гулзорларга тикиларди. «Тошкентимизда жуда дарахт кўп» деди у Алижонга қайрилиб қараб. «Ҳа» дегандек қилди Алижон Фариданинг оппоқ томоғига, элича егандек, гўдаклар лабидек доимо қип-қизариб турувчи лабларига тикилиб. Ҳозиргина у вокзалда, одамларнинг кўз олдида уялиб бу лаблардан ўпа олмаган эди. Фариданинг тирсагидан юқорисида ёшликдаги эм изи — олтинга босилган кичик тамғага ўхшарди. Кўкси оқ каптар кўксидек бўртиб чиққан. Уни баъзилар «кўзга яқин қиз» эканлигини айтишарди. У юрганида кўплаб нигоҳлар «тийри бўрон» қиларди. Наинки юпқа кўйлак, уни минг қабат пахталик чопонларга ўраб ташлаганда ҳам қадди-қомати бари бир ўзини таманно қилмай иложи йўқ, нигоҳларни қамраб оларди. Фарида баъзида ўз қадди-қоматидан ўзи уялиб — гўзалликни яширмоқчи бўларди. Лекин тенгсиз бир ҳайкалтарош бутун маҳоратини ишлатиб минг йил унналганда ҳам бунчалик гўзалликни ярата олмас эди...

Поезддан чарчаб тушган Фарида машинада Алижон билан ёнма-ён кета туриб беихтиёр эснади. Алижон ҳам шу лаҳзада эснади. Улар кулиб юборишди.

— Яхши юрибсизми?— шофер эшитиб қолмаслиги учун у жуда секин гапирди.

— Маза йўқ...

— Нега?— Фарида эркаланиб кулди-да, ўйнаб келаётган Алижон қўлини чимчилаб, кўзларига кўзларини қадади. Алижон Фаридага яқинлашаётган эди, у эътироз билдириб лабини тишлади. Алижон яна қўлини йиғиштириб олди.

Бир лаҳзалик жимликдан кейин улар яна шаҳар кўчаларига кўз ташлашди. Шаршин тагидан ўтгач, икки томони кўм-кўк дарахт кўчалардан ўтиб Қўрғон таги томон юришди. Фаридалар эшигида Алижон чамадонларни машинадан олиб, ичкарига киритиб берди-да, шунча зўрлаганига ҳам қарамай жўнаб кетди.

Шу куни кечга яқин Фарида Холниса хола ёнига рўмолчада беш-ўнта анор кўтариб чиқди.

— Олинг холажон, мозор босиб келган.

— Вой, айлана қолай, омон-эсон келдингизми?

— Ўзингиз яхшимисиз, амакимлар...

— Шукр.

Фарида яна тезда кийикдек ўйноқлаб, шох ташлаб, ҳовлидан чиқиб кетди.

* * *

— Фарида бир яхши қизки,— деди Холниса хола Алижонга шу куни,— барака топсин, мани йўқлаганини қара-я, шўхлиги ҳам ўзига ярашиб туради. Ажабтовур хушмуомала қиз...

— Шу қизни оламан,— деди томдан тараша тушгандай Алижон.

— Нима?!— деди гангиб Холниса хола, у негадир ўйламсираб қолди,— олишнинг ўзи бўладими, болам! Қўнглингда бунақа гаплар бор экан, даданг билан маслаҳатлашамиз. Дадангнинг маслаҳатисиз ҳеч қанақа иш бўлмайди!

Алижоннинг «кўтара савдо» қилгани Холниса холани гангитди. У икки томонни ўйлаб қолди. Унинг назарида Вўрихўжанинг фикри бошқачароқ эди... Аввал кўзига кўхлик кўринган Фарида, бир лаҳзанинг ичидаёқ негадир хунукроқ, «сеталақироқ» бўлиб кўринди. Бу гапни тилига чиқаришга ботина олмаса ҳам дилидан ўтказди. У бўшашиб, «худо... обло»сини қилиб, эснаб супадан тушиб уйга кириб кетди.

Эрта билан Жаҳон буви кириб келди. Худди шу пайгда Фарида элак сўраб яна кирди. Холниса хола жаҳон бувига киши билмас кўз қисиб, «неварангиз мана шу сеталақига хуштор бўлибди, оламан деб энка-тенкамни чиқаряпти» деб шивирлади. Жаҳон буви «огзингни юм!» дегандек ишора қилди. Елкасини тутган Фарида билан жуда қуюқ сўрашди.

— Кўп яшанг, қизим!— деди Жаҳон буви Фарида-

нинг кифтига қоқиб. Фарида чиқиб кетгандан кейин шивирлади:— Ҳай, Холниса, бир ҳисобда, буни қара, ҳусн десанг, бир жаҳон экан... Бир-бирига ёққан бўлса, фотиҳа қилиб юбора қолиш керак-да.

Жаҳон бувининг гапи Холниса холага ёқмади. Углининг кўнглида бундоқ гаплар борлигини билмай юрган Холниса, бугун ҳангуманг бўлди. У хаёлот дарёсига гарқ бўлиб, эски гами янгиланди...

«Э, Холниса, ўзингга ўзинг ташвишни сотиб оласан-а, кўйсангчи! Гапларинг бодрингга ўхшаб, тагидан тахирчи чиқади,— деди Жаҳон буви.— Ўз кўзим билан кўрдим, иккалови балодек юришибди...» «Ахир мен бу азиз-авлиёлар ўтган шотутлик қўргончада кўкрагини очиб юрадиган келин билан қандоқ ўтирама-ан! Агар ўглим шундай қила берса, Оқтепага — укаларимникига кўчиб кетман!» деди Холниса хола. «Э, қизиқ гапларни гапирасан. Мен ҳозир шу келишимда Ҳожи она билан уришиб келдим. Уйлариингда элиқтр чироқ ёқманглар, баданларингга сўгал тошиб кетади, дебдилар. Бунга сабаб қайним Ҳожи она томидаги симдан улаб тушмоқчи бўлган экан, томига чиқаргуси келмай шу гапни айтибди. Ҳой, Ҳожиниса, дедим, миянгни едингми, нега бундоқ дейсан! Сенга бир бало бўлибди! Уғлинг Шўро ҳукуматини деб урушда жон берган бўлса-ю, сенга не жин урди!? Ўзингга ҳам бир қара, ўзинг бўлсанг Маккага бормай «ҳожи» бўлган ҳожилардансан. Нега ўзингдан ўзинг қилиқ чиқариб куракда турмайдиган гапларни айтасан дедим! Ҳозирги замонда эскича одамлардан кўра янгича одамларга кўпроқ қулоқ солиш керак. Негаким, илгари атир совун бормиди? Йўқ эди. Қўлимиз ёрилиб ўлардик. Кўнка ҳам кейин чиқдими? Кейин чиқди! Ҳа, буни билиб қўй. Ундан кейин, сен бу укпардай қизни «сеталақи» деб худодан қўрқмайсанми! Невараларим ҳам колхозда енгини шимариб ишлашади! Чеҳраси иссиқ, оппоқ пахтадек қиз экан. Ўзи ҳам ўғлингбоп дўндиққина экан. Хўп, нимаси ёмон!»

Фарида Холниса хола назарида, бу ҳовлига анча кирди-чиқди бўлиб қолди. Фариданинг уялмай, ҳеч нарсадан тан торгмай кириб-чиқиб юриши Холниса хола ни таажжубга соларди. «Бу қиз ўлгур асти нима қияпти...» деб жиғибийрони чиқарди. Алижон ҳам кейинги кунларда уйга оро бериб, тозалади. Деразанинг синиқ ойналари ўрнига ойна солдирилди, ювиб, оқ парда тутилди...

«Сакра бодом» қиладиган бургалар ҳам қочиб кетди. Булар ҳаммаси бир ҳафта ичида бўлди.

Кунлардан бир кун Холниса хола уй эшигини очиб, ичкарига кириб, мундоқ разм солса, исқирт уй оқариб, чиннидек бўлибди. Унинг назарида хона яна ҳам каттароқ бўлиб кетгандек кўринди. Каравотга оппоқ кўрпа-ёстиқлар ёпиб, деразага тутилган пардалар уйга файз киритиб юборибди. Деворда бурама мўйлов — Дўснат ака сурати ҳам турарди. Бу ҳолни кўрган Холниса хола юраги бўшашиб, раҳматли эрининг суратига тикилди. Бу сурат анча йил бурун йўқолиб кетган эди. Энди маълум бўлишича, ўгли Алижон йўқотмаган экан. «Ишқилиб ҳар банданинг ўз фарзанди бўлсин экан-да,— деди ичида,— мана бола-да, ўз отасини унутмабди. Мен бўлсам, бу суратни эсимдан чиқариб юборган эдим...»

Холниса хола уйнинг озода бўлганидан қувонди. Уйдан чиқаётганида, даҳлизда бир боғлам оқ шнур ва яна чиганоққа ўхшаш нарсалар ётганига кўзи тушди. Ичида, кеча Алижон қоғозга ўраб олиб келгани шу экан-да деб қўйди. Шундан сўнг уйга кириб, сим билан боғланган, синиқ, бунинг устига ойналари тимдаланиб кетган кўз-ойнагининг узун иини бошига солиб, «ишини» тикишга киришди. Эртасига худди шу маҳалда у яна иш тикишга ўтирди. У иш тикиб ўтириб, хаёл суришни яхши кўрарди. У дўипи кизагини тиззаеиға қўйиб, кўзойнагини ахтарди. Иш халтасида ҳам йўқ, нимчаси чўнтагида ҳам йўқ. Бориб, катта уй тоқчаларини тимискилади. Кўзойнак ҳеч ерда йўқ. «Бу байталмон кимга керак бўлиб қолибдйкин-а...» деди гангиб. Ишини ҳам тика олмади.

Кечқурун у топилди. Ҳовлига кирган Фаридани хитрй қоғозга ўроғлик бир нарсани Холниса холага узатди. Хола қоғозни очиб кўрган эди, ундан икки кўзойнак чиқди. Бири эскиси, иккинчиси янгиси. Холниса хола таажжубланган эди, Фаридани «Бундай хира кўзойнакни тақманг, кўзингизга зарар қилади» деди. Ундан сўнг Фаридани «Мен номерини билмаганим учун уни олиб бердим. Янгисини тақиб кўринг, тушадими? Тушиши керак» деб яна қўшиб қўйди. Холниса хола янгисини таққан эди, бугун олам мунаввар бўлиб ёришиб кетди. Бу кўз-ойнакни ип билан бошига осиб ўтирмай, қулоғига тақди қўйди. Хола бир очилиб, Фаридани дуо қилмоқчи бўлиб турди-да, нимадир уни тутди. У «барака топинг» деб қўя қолди. Лекин эртасига қўшниларига, ким кўринса

Ўшанга кўзойнагини мақтаб, уни бурни устидан туширмади.

Шанба куни Холниса хола хизматдан қайтиб келган Фарида билан супада гаплашиб ўтиришганида Алижон кириб келди. У иссиқдан юраги куйиб, ариққа ёғлоғи ботираётган эди, Холниса хола дарҳол тўхтатди:

— Барака топкур, чой ич, юрагинг куяяпти. билиб турибман! Яхши «селон» чойим бор, бир маза қилиб ичайлик. Яна бунинг усутига дам солинган чой. Бу ёққа чиқ болам. Отин ойимлар тўйда эканлар, атайлаб дам солдириб олдим...

— Қинғир-қийшиқ ишларингиз қачон тугайди, ойи?

— Отинойи деганимиз неvara ҳазратнинг келинлари бўладилар, нафаслари ўткир хотин, ҳа! Сен учун атайлаб дам солдирдим.

— Майли, ичсак ичайлик,— деди Алижон,— лекин чойга отин ойингизнинг тупуги сачрамаган бўлса бас. Агар тупуклари сачраган бўлса, унда бу чойни Қоплонга ҳам ичириб бўлмайди.

Фарида қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Холниса хола қовоғини солди.

Аввал Фаридани «сеталақи» деб юрган Холниса хола, кейинчалик «бу балойи азим, ҳушёр қиз» экан деб, унга бошқача қаради. Буларнинг зеҳнини худо мунча ўткир қилиб яратибди. Шунинг учун ҳам муштумдек бошидан доктор бўлибди... деб қўярди баъзан. «Бунинг устига имо-ишорани ҳам дарҳол фаҳмлайди. Оёқ-қўли енгилгина».

Орадан яна бир-икки кун ўтди. Холниса хола ҳадеб Фаридага тўрсайиб қарай беришидан ўзи хижолат бўлди. «Ахир бу ҳам бировнинг гулдек фарзанди. Ўғлим бўлмаганда шу укпардай қиз ҳовлимга кирармиди... Бировнинг боласига тўрсаяверсам, худонинг қаҳри келмайдими?» деди-да, баъзан у билан гаплашиб ҳам ўтирарди. Яхши, очилиб гапирган кунлари хурсанд бўлиб, тўкилиб-сочилиб юрарди. Кўнгли очиқ, софдил қиз экан....

Шундоқ «ҳурилиқо», ўғли — Алижонга хуштор бўлиб қолганига баъзан таажжубланган ҳам.

* * *

Шу орада Оқтепадан хабар келиб, якшанба кунига қайнсинглисининг ўғли уйланадиган бўлиб қолибди.

Холниса холанинг кўнгли тусаб янги кўзойнаги устидан мўралаб Фаридага гап қотди:

— Фарихон қизим, тўйга олиб борсам, борасизми?

— Қанақа тўй? Бораман,— деди чақнаб Фариди,— қай куни? Якшанба куни бўлса жуда яхши бўларди.

Фариданинг оёғи тортмас, деб ўйлаган Холниса хола бу гапни эшитиб хурсанд бўлиб кетди.

— Агар борсангиз, билакларингизни очмай, енглик кўйлак кийиб борсангиз яхши бўларди.

— Хўп бўлади,— Фариди аввал ўйлаб туради, кейин кулимсиради,— «мусурмонлар»нинг ичига борарканмиз-да.

— Ҳай-ҳай тилингизга эҳтиёт бўлинг! Негаким у ерда қари-қартанглар кўп бўлади.

— Хўи.

— Атлас кўйлақлар ҳам яхши бўлади.

— Ҳа.

— Атлас кўйлагингиз йўқми?

— Бор-у унақа сиз айтгандай тўйга киядиган эмас.

— Юринг, сандиқни очайлик,— Холниса хола Фаридани катта уйга таклиф қилди. Улар қайнона келиндек муомала қилишарди. Фариди ўзини жуда эркин тутарди. У анчадан бери ўзини бу уйга яқин тутарди. Чунки бунга сабаб, юракдаги севги. Шижоатлик, қадди-қомати расо Алижон унга ёқиб қолган эди. Бироқ, бу йигитнинг адашиб юргани уни ҳам баъзан ўйлатарди. Аммо бир сирли иш уларни бир-бирига боғлаб турарди. Бундан кўра ҳам кўроқ Алижоннинг жасурлиги, ўз сўзлиги Фаридага ёқарди. Шу йил қишда бўлган воқеа лий этиб хаёлидан ўтди.

* * *

...Қиш зўрайиб кетди — беш кун бетўхтов ёққан қор тизза бўйига чиқиб, томларни, деворларни, йўлларни қоплаб, дарахт шохларини ергача эиб туширди. Йўл четларида, ҳовлиларда оипоқ қор тоғ бўлиб уюлиб кетди. Орадани бир кун ўтгач, ҳаво очилгандай кўринди-ю, яна куннинг иккинчи ярмида осмон юзини сарғиш туман қоплаб, майда булдуруқ ёға бошлади. Ерлар тарақлаб қотиб, қор ғарчиллар, аччиқ шамол юз-қулоқларни узиб кетарди. Қалин иальтоларда ҳам киши қалтираб, жон ачирди. Катта кўчаларда машина гилдиракларига занжир боғлаб, обдон эҳтиёт қилинганига ҳам қарамай ул-

кан юк машиналари жойида чириллаб айланиб қолар, отлар тояр, бурунларидан бир самовар буғ чиқариб битта-битта қадам ташларди. Киши бир дам тўхтаб қолгудай бўлса товондан зах ўтиб кетарди. Баъзи кексаларнинг айтишича бундан ўттиз йил муқаддам худди шундай туф деса қотадиган қаҳратон қиш бўлган экан. Баъзи чоллар саратоннинг ҳаддан зиёд иссиқ келгани аёзнинг совуқ келишидан далолат беради, деб илгариги замонда бундай «хут-ют» бўлиб кетишини ҳам эслаб қўйишарди. Баъзилар, олақарғанинг беҳи нишиғидан анча аввалроқ келиб олганини ҳам айтиб, бу йил қишнинг қаттиқ тушиши деҳқонга маълум эди дейишарди ҳам...

Қишнинг қаҳру газоби қари-қартанглари енгиб, уйга ҳайдаб киритган бўлса ҳам «аямажуз» даги аччиқ шамоллар болалар қаршисида тиз чўкди. Лўппи юзлар анордай қизариб қорлар устида югуришарди. Ариқ — анҳорларни тўнгдириб қўйган қиш, уларнинг кичкина бурунларига ҳам кучи етмай, арслондек қаҳр-ғазаб билан ўкирару, лекин оёқлари остида ер парчин бўлиб иложсиз ёта берарди. Қиш ҳамма нарсани музлатар, қайноқ печларни совутар, сувларни яхлатар, одамларни қалтиратар, ҳатто қуёш юзини ҳам совуқ оқ парда билан тўсар эди-ю лекин болаларга кучи етмае эди. Болалар танидаги беқиёс оташ, кичик юраклардаги катта ҳарорат қорларни эритиб, совуқларни илтиб юборишга қурби етарди.

Бир томони анҳор, бир томони унча серқатнов бўлмаган, дарахтлари кўи хуш манзара кўчада эрталабдан кечгача болалар чена тортишади. Ёз бўйи яшил туироқлар қўйнида серфайз бўладиган маҳалла оппоқ қор қўйнида ҳам файз тўкиб турарди.

Кечга бориб ёгаётган булдуруқ тўхтаб, ҳаво очилди. Ғарбда шафақ қизарди. Эртасига ҳам ҳаво очилди-ю лекин қуёшнинг беҳарорат нурлари таъсир кўрсатолмади. Чана тортган болалар ҳам бирин-сирин уйларига кириб кетишди. Лекин чанасини дўнглик устига судраб чиқиб, корни билан ётиб, физиллаб пастга тушаётган кўк пальтолик қўғирчоққа ўхшаган бир жажжи қизча ҳаммадан кейин қолиб, завқ билан кўчада югурарди. У тойиб йиқилганига ҳам, совқотганига ҳам, қорни очганига ҳам қарамай судраб чопарди. Баъзида дўнгликнинг нариги томонида буралиб оқаётган катта анҳор ёнидан физиллаб ўтиб кетарди. Унинг дарду фикри боя болалар-

дан гал тегиши қийин бўлган, ҳозир шундоқ бўш қолган яхмалакда эди. Қизалоқ ўзида йўқ шод, у кеч кириб бо- раётганига ҳам қарамай завқ билан чопқиллаб тепалик устига чиқиб, ундан физиллаганича пастга тушарди — анҳор ёнига келганида қалдирғочдек қавотини қия қи- либ дарахтлар ёнига бурилиб кетарди. Нарироқда, ан- ҳорни кесиб ўтган йўл ва катта темир панжаралик кўп- рикда ҳам йўловчилар анча товсилаб қолган — ҳар за- мон бир замонда битта-яримта йўловчи қўлқопи билан бурнини бекитиб ўтиб қоларди.

Орадан кўп ўтмай, тепаликдан физиллаб тушаётган чана пастликдаги сайхонликка, дарахтлар ёнига етиб бормай, ярим йўлда ғойиб бўлди. Бир лаҳзанинг ичида қизалоқ ҳам, чана ҳам кўздан йўқолди.

Кўча жимжит ва кимсасиз.

Шу пайт катта кўча четидаги уч қаватли бино дераза- сидан қараб турган докарўмоллик хотин анҳор кўприги- дан ўтиб кетаётган бир одам қўлидаги корзинкасини ер- га ташлаб, устидаги қалин фуфайкасини ҳам ечиб ўтир- май ўзини анҳорга улоқтирганини кўриб, юраги қинидан чиқиб кетди. Қорда тойиб кетмаслик учун битта-битта қадам ташлаб келаётган бу одам лаҳзада ўзини анҳорга кўтариб ургани холани гангитиб қўйди: «жонига қасд қилган одам экан-а...» деди у ичи дириллаб. Бу ҳодиса- ни гўлдираб, тили оғзига тиқилиб маълум қилиши би- ланоқ уйдан югуриб чиқиб кетаётган ўғлини ушлади: «Ғарқ бўлганни қутқариб бўлмайди! Ўз жонига қасд қилган одамни сен ушлаб қололмайсан...» деди яна эн- тикиб. Лекин ўғли наридан-бери пальтосини ёпиниб, чи- қиб кетаётганида, хола уни қайтаролмаганини пайқаб, «эҳтиёт бўл» деганича қолди.

Қизалоқ чанаси билан қўшалок бўлиб анҳорга ту- шиб кетган эди. Сув юзида оқиб келаётган бўлак-бўлак музлар орасида чана билан қиз дам кўриниб, дам кў- ринмай оқиб борарди.

Совуқ физиллаб, қор учириб, кўча айланарди. Бура- либ, катта-кичик муз бўлақларини бир-бирига уриб оқа- ётган анҳор кўприк остидан ўтгач, анча овлоқ чорбоғ- ларга кириб кетади. Нотаниш йўловчи ях бўлақлари: оралаб қулоч отиб, зўр бериб қизалоқ томон интиларди. У сузиб бориб аранг қизалоқнинг оёғидан ушлаб олди- да, ўзининг чўкиб кетганига қарамай, қизча бошини сув- дан кўтарди. Шу тариқа анҳор четиға интила бошлади.

Ҳар замон, ҳар замонда бошини бир сувдан чиқариб на-
фас оларди. Сўл қўли билан қизалоқ пальтоси ёқасидан
маҳкам ушлаб жон-жаҳди билан уни юқорига кўтарар-
ди. Баъзида ўзи ҳам, қизча ҳам тамоман сувга кўмилиб
кетарди. Анҳорнинг икки четида шиша синиқларидек
қават-қават юпқа музлар бирон ерни ушлаб қолишга
имконият бермас, қўлларини тилиб кетарди. Лекин у
жон аччигида бу ўткир тигдек музларга ҳам тирмашар-
ди. Қуруққа чиқиб қолган балиқдек оғзии каппа-каппа
очаётган қизалоқ ҳолдан кетди. Кўприк тагидан ўтгач,
сув четида тўппайиб чиқиб турган қайрағоч илдизига
интилиб бориб, маҳкам ёпишди. У сузиб кета туриб фу-
файкасини, бошидаги қулокчинини ҳам ташлаб юборган
экан. Илдизга тирмашиб, оёғи билан сув остидаги ерни
топиб олиб, ўрндан турди. Қизалоқни сувдан кўтарди.
У мадордан кетиб, қиргоққа чиқиб олиш учун интилаёт-
ганида уч қаватлик бинодан югуриб чиққан йигитча
қорларни ғарч-ғурч босиб сувдаги киши қўлидан ҳол-
сизланиб қолган қизни олди. Шу замон улар олдинма-
кетин гурс-гурс чопишиб, бино ичига кириб кетишди.
Йиқилиб, турганиб шалаббо бўлиб, энглари этаклари-
дан оққан сув музлаб, шовдираб келаётган баланд бўй-
лик йўғон одамни кўрган бояги хотин — «бу одам ўз
жонига ўзи қасд қилмаганини» пайқаб, дарҳол қизча-
ни ҳам, нотаниш одамни ҳам иссиқ хонага олиб
кирди.

Бу воқеани кўриб қолган уч-тўрт ўткинчи одамлар
ҳам кетма-кет ҳовлиқишиб уйга киришди. Хола бир қа-
рашдаёқ беҳол ётган қизалоқни таниб, «Вой-й, Маруса-
нинг қизи-ку...» деди-да, онасига хабар қилгани югурди.
Орадан кўп ўтмай қизнинг онаси — эси чиқиб кетган ёш-
гина жувон уйга кириб, қизини қучоқлаб оҳ-воҳ қила
бошлади. «Тез ёрдам» машинаси ҳам кўп ўтмай келиб
қизни онаси билан бирга касалхонга олиб кетди.

Ичкари хонада нотаниш йигит шу кунни тунаб қолди.
Хола ички кийим бериб, каравотга ётқизди. Бир нарса-
дан чўчиса, туни билан уйқуси қочиб кетадиган хола
бекор ётмай йигит кийимларини қуритиб чиқди. Эрта
билан йигит ўзига торроқ бир пальтони кийиб, хайрла-
шиб чиқиб кетаётганида, хола унинг қизариб иситмалаб,
халлослаб турганини кўриб: «Болам-э-э... бир-икки кун
эшикка чиқмай ўзингизга қаранг! Аччиқ хўрда ичиб,
ўралиб ётинг, банка солдиринг...», деди. Нотаниш йигит

кулимсиради: «Худди айтганингиздек қиламан, хола-жон».

«Албатта ўзингизга қаранг, ўғлим! Озгина от ёғи то-пиб баданингизга сурсангиз ҳам бўлади...».

Йигит хайрлашиб чиқиб кетди.

Инженер ишдан қайтиб келгач ёлғиз фарзанди Гали-нанинг анҳорга тушиб кетганини, нотаниш бир киши уни музлар орасидан кўтариб олиб чиққанини эшитгани ҳамон югурганйча касалхонага кетди. Қизининг омон қолганини, дунёда шундай олижаноб одамлар борлиги-ни йўл-йўлакай ўйлаб борди. Хотинидан у кишининг ях-шилаб билиб олмаганига ачинди. «Наҳотки... ҳеч бўл-маганда исми-фамилиясини сўраб олмасанг, шу ҳам қийинмиди!» деди тутоқиб инженер. Хотини бўлса: «ўша пайтда у кишининг фамилиясини сўраш кимнинг эсига келибди. Эсим чиқиб кетган эди...» деди.

Лекин ёзда дока, қишда пуховой рўмол ўраб, ўз ҳов-лиси ўрнига уч қаватлик бино тушиб, бинонинг пошша-хон квартирасига кўчиб кирганини ҳамма вақт гапириб юрадиган дилкаш қўшнилари Қумриниса хола йўлни яқин қилди — у, нотаниш одамнинг исми-фамилиясини, Марусага дона-дона қилиб айтиб берди. Бу гап ҳамма-га, жумладан Фаридага ҳам етиб келган эди...

* * *

Эртасига Холниса хола бўлгуси янгича келинига ат-лас кўйлак, чаман нусха дўппи кийгизиб Оқтепага олиб кетди. Чиройлик қизга йўлда ўтган ҳам, кетган ҳам қа-рарди. Бир муддатдан кейин холанинг жаҳли чиқди: «Одамлар мунча ғаркўз бўлиб кетибди, худодан қўр-қишмасмикин!» деди. Шундан сўнг йўлда у Фаридани огоҳлантириб қўйди: «улар қараса ҳам сиз одамларга қараманг! Кўзи тешилгурлар, олма кесак термай тўғри-и-ий ўтиб кетишса бўлмасмикин?» деди яна таъкидлаб. «Йўқ, ҳеч кимга қарамайман», деди кулиб Фариди.

Тўйга ҳам етиб боришди. Холага супадан жой кўр-сатишди-да, Фаридани ўртага олишди. Унтача ёш қиз-жувонлар келиштириб хонатлас кўйлак кийиб олган, чаман дўппини ҳам жиндак қийшиқ кийиб олган Фарида-га маҳлиё бўлишиб, гапга солишди. Фариданинг очил-иб-сочилиб юриши, қари-қартангларга салом бериб, елкасини тутуши ажабтовур чиройлик бўлаётганини, бу-нинг устига Холниса холага ҳам сон тегиб қолганини

кўришди. Баъзи хотинлар «Хол — жинни» дердик, Холниса жинни эмас, шинни экан...» деб ҳам қўйишди. Супада керилиб ўтирган Холниса хола ёнидаги қариқартангларга: «Бу қиз ўз уруғларимдан, насиб қилса кичик ўғлимга олиб бермоқчиман...» деб тушунтириб ҳам қўйди.

* * *

...Тиним кун, эрталабки салқинда Холниса хола шаҳар ҳовлига — Бўрихўжа ҳолидан хабар олиш учун жўнади. Алижон эрта билан ярим яланғоч ариқ бўйида юз кўзига, бошига совун суриб, обдан кўпиртираётганида Қоплон вовиллаб қолди. У бир лаҳза қулоқ осди, совунли кўзларини андак очиб эшик томонга қаради. Лекин ҳеч нарсани кўрмади. Бир нафас ўтар-ўтмас кимдир устига ҳовучлаб муздек сув сепди. Алижон сесканиб ўрнидан турди, «ким бу!» Яна юз-кўзи демай, ҳамма ёғига сув сепила кетди. «Мана, мана!..» бирдан Фариданинг кўнғироқдай кулгиси эшитилди. У яна сув сепа берди.

— Бўлди, бўлди.

— Шу маҳалгача ётадим одам деган?

— Мана энди шимларим шалаббо бўлди... Қандай қилиб қуритаман, ўзи битта шимим бор эди.

Фарида хахолаб кулди. Унинг ёқимли, шўх кулгиси бутун боғда кўнғироқдек жаранглади. Бурчакдаги Қоплон даҳанини икки қўли устига қўйиб, уларнинг шўхлигини кузатиб ётарди.

— Бошингизга сув қўйиб юборайми, Алижон ака?

— Шундоғ бўлсин. Кўзим жуда ачишиб кетди.

— Қасқонга чиққан эдим,— деди Фарида ёғлоғи билан Алижон бўйнига сув қўйиб.

Алижон совун кетгач, кўзларини катта очиб, юпқа батист кўйлак кийиб чиққан Фаридага қаради. Ёғлоғи ушлаб турган Фарида кўйлагига сув сачратмаслик учун ўзини четга тортиб, ўнг қўлини чўзиб турарди. Алижон Фариданинг билакларидан маҳкам ушлади.

— Вой, қўйиб юборинг!— у қўлидаги ёғлоғини ташлаб юборди.— қўйиб юборинг, кўйлагимни сув қиласиз!

— Яна сепасизми!

— Йўқ, йўқ.

— Яна сепасизми?

— Вой, қўйинг! Холам кўриб қоладилар, қўйиб юборинг!

Алижон уни маҳкам қучиб, лабларидан шундай қаттиқ ўпдики, кўйлагининг сув бўлишидан тортинганини ҳисобга олмаганда... Унинг бўғин-бўғинларигача бўшашиб, ранглари оқариб кетди. Алижон уни бағридан бўшатгач, у эркаланди.

— Мана, нима бўлди!— Фарида сув бўлган батист кўйлак этакларига қаради,— шунақа ҳам бўладими, нима қилиб қўйдингиз? Энди қандай чиқиб кетаман? Холамлар кўрсалар нима дейдилар! Қасқонни олиб беринг, тезроқ!

— Сабр қилинг, кўйлагингиз қуримасдан қандай чиқиб кетасиз? Ҳозир чой ичамиз...

— Йўқ, йўқ!

Фарида кўйлагининг нам бўлган жойларига қаради. Ундан сўнг рўпараеидаги Алижоннинг гўштдор, кенг кўкеига ялт этиб қаради-ю дарҳол кўзини олди. Ариқ бўйидаги беҳи новдаларини ушлаб, барглари сарғайиб турган беҳиларга қаради. Бир-икки қадам нэрига юрди. Алижон югурганича уйга кириб, кўйлагини кийиб чиқди. Супада жағиллаб қайнаб турган самовар ёнига борди.

— Қани, супага чиқинг.

— Мен чой ичганман, раҳмат!

— Бир пиёла ичинг! Кел энди,— Алижон Фаридани гоҳ санлаб, гоҳ сизларди.

Фарида келиб, супа четига енгилгина ўтирди. Алижон узатган пиёлани олиб, кулимсиради:

— Мунча тўлдириб қўймасангиз, чойни ҳам шунақа қуядими!

— Мен сизга айтдим-ку, тезроқ ўзингиз бу уйга келиб... Ўз қўлингиз билан чой қуйиб бермасангиз... мен шунақа лимиллатиб, бемаза қилиб қуя бераман. Тушундингизми! Мана бу мураббодан олинсин, юқорироқ чиқиб ўтиринг.

— Раҳмат!— Фарида кулимсираб бир нима демоқчи бўлди-ю, яна жим бўлди. Бир нафасдан сўнг гапирди: одамни дам сизсирайеиз... дам еенлайеиз...

— Узр. Ойимга жуда ёқиб қолибсан. Шу қизни келин қиламан деб айтяптилар. Гапириб юравермай, келин қиладиган бўлсангиз тезроқ қилинг!— дедим.

Кулимсираб турган Фарида секин ерга қаради. Бир лаҳзадан кейин хўрсиниб қўйди. Бу йигитнинг ўз сўзлилиги, кўнгли оқ, тенгқурлари ичида жасур эканли-

ги унга ёқарди. Лекин нечундир бошқалардек йўлга тушиб ололмаётгани уни ўйлатарди.

— Қасқонни олсам майлими?— Фарида Алижон сўзларини эшитиб, чарчагандай билинтирмай ичдан уҳ тортди. Кейин уни хижолат қилмаслик учун, «булар ҳаммаси албатта яхши», деб қўйди. «Юрагим тўлиб кетди»,— деди яна бир лаҳзадан кейин сукутни бузиб Фарида, пиёлани узатаркан,— аранг ичдим... Мен қасқонни олай. Бизникига чиқинг, бир соатлардан кейин манти тайёр бўлади. Чиқасизми? Чиқинг, албатта чиқинг. Алижон ака!

Алижон «хўп» дегандай бош қимирлатди.

— Солия опамлар манти қилишга жуда усталар. Мантини яхши кўрасизми?—Алижон руҳида пайдо бўлган хомушликни тарқатиб юбориш учун унга тикилиб, табассум билан саволини такрорлади.

— Ҳа,— деди Алижон кулимсираб,— манти бўлади-ю ёмон кўраимизи...

Фарида ошхонадан қасқонни олиб, яна супа ёнидан ўтаётганида Алижон йўлини тўсмоқчи бўлиб ўрнидан қўзғалган эди, Фарида порр этиб ўзини эшикка урди. Алижон етиб ололмади. Фарида қийқирганича кийикдек югуриб, эшикнинг икки тавақасини ланг очиб, кўчага чиқиб кетди.

* * *

Кунлар, ҳафталар ўта берди... Холниса хола Алижонни, Фаридани кўриб чақнагани билан Валижон эсига тушганида юраги орқасига тортиб кетарди. Кейинги ҳафта ичида Валижон жимжит бўлиб кетди. Уғлининг «касал бўлиб қолдимиз» хаёли чулғаб юрагига гулгула тушди.

Алижон яна чойхонага чиқди.

Ҳовуз бўйидаги катта толда — тўрқовоқларда шақиллаб беданалар галма-гал сайрашар. Баъзан кўчадан ўтган автомашиналар гуриллаши «ва-вақ, ва-вақ...»ни ўчираб, моторлар гуриллаши тинчиди дегунча улар яна бири олиб, бири қўйиб шақилларди. Дам олиб ўтирганларга чой ташиётган Тожибой «хўроз» кета туриб, туллакнинг овозидан завқланар, яқинда олиб келгани «жўжа»нинг овози чиқиб қолганидан ҳам хурсанд бўларди.

У сўриларда ўтирган одамларга ҳам бедана сайраётгани ёқаяптими, йўқми, буни билиш учун жовдираб қараб қўярди.

— Анавининг ҳам овози чиқиб қолибди-ку,— деди сўрида ёлғиз оёғини осилтириб ўтирган Алижон,— овози ҳам жуда ўткир-а...

— Ҳа,— деди жилмайиб хўроз,— Оқтепадан олиб келдим, ҳали бир ҳафта бўлгани йўқ.

Чойхоначи билан Алижон ўртасида озгина совуқчилик борлигига қарамай, бу «бекорчи давангир йигит»нинг бедана ҳақида гапиргани, айниқса уч кундан буён «овози чиқармикан» деб кутиб ётган «хўрозга» ёқиб тушиб, кўнглидагини топгандек бўлди.

— Яна бир-икки кундан кейин жуда очилиб кетади,— деди Алижон қўлидаги гижимланган газетани ёзиб,— тулладан ҳам ўтказиб сайраши турган гап.

— Ҳа, ишқилиб...— деди лабининг таноби қочиб «хўроз».

— Мана, кўрасиз, ошириб юборади!

— Айтганингиз келсин, ишқилиб... Ҳайитвой оқсоқол бир арава қовун тушириб юбораман, туллагингни бер, дедилар, бермадим, ука.

— Ҳа-а?

— Нега берар эканман! Қовунингизни ўзингиз ея беринг, ота, дедим! Ишқивоз бўлсангиз чойхонага келинг, эшитинг, ҳаммамиз ҳам бирга баҳра олайлик, дедим. Қовун бўлса топилади, ҳа! Битта қорнимга бир арава қовунни нима қиламан! Тўғри қилибманми, ука?

— Жуда тўғри.

— Биз, мана шунинг сайрашига ишқивозмиз.

— Ўзиям жуда боплаб сайрайди-да.

— Чой обкеб берайми, ука? Келинг, бир яхшилаб чой дамлаб бера қолай...

— Қани энди.

— Ҳозир, акаси жонидан.

Қийингини болдирингача тушириб олган «хўроз» Алижонга чегаланмаган чойнакда яхшилаб чой дамлаб келиб, кичкина кўк ниёлани артиб-суртиб, мулойимлик билан қўйиб кетди. Бу атрофнинг «хунрез» муштуми йўғонларидан — Алижон беданаларининг чиндан ҳам сайрашига тан бергани унинг шавқига шавқ қўшиб, чойхона саҳнида ўзи ҳам беданадек йўрғалаб қолди. Хотам-

тойлиги тутиб кетиб, «тишининг қавагида» сақлаб юрган уч-тўрт бўлак цейлон чойини ҳам қадрига етадиганларга дамлаб юборди.

«Ва-вақ, ва-вақ... битбилиқ, битбилиқ, битбилиқ...».

«Хўроз» яна жон қулоғини тутди. Унинг назарида бу гал туллак бошқачароқ сайрагандек, пастда юрган эгаси—«хўроз»га кўзи тушиб, «сайраш мана бундақа бўлади» дегандай қилиб, атай назокат билан шақиллади. «Хўроз» бўлса, «Оҳ-оҳ, оқўси жонидан, яна сайра, сайрай бер!» деган гапни юрагидан ўтказди. Сани, агар минг арава қовун берса ҳам Ҳайитвой оқсоқолга бериб бўпман! Қовунмиш-а! Бир арава олтин берса ҳам бермасман! Ҳайитвой оқсоқол жонимни олса олади-ю, сани ололмайди!» деди у пичирлаб.

«Хўроз»нинг битбилиқидан маст бўлиб юрганини пайқаб турган Алижон кулимсираб аччиқ чойдан хўплади.

Қатта кўчадан Оқтепа массивида қурилаётган биналарнинг баҳайбат блокларини кучаниб, вағиллаб тортиб кетаётган автомашиналар дамодам ўтиб турарди. Алижон автомашиналарга тикилар, уларнинг бирини Норқўзи ҳайдаб кетаётганини ҳам аниқ-таниқ кўрди.

Оқтепа томондан шалвираб келаётган гўртғилдиракли арава ҳам Алижон диққатини ўзига тортди. Арава чойхонага яқинлашмай, нарироқда, кўприкдан ўтиб, Қўрғон таги томон бурилди. Аравада Фариди бор эди. У бошига дўппи, устига кўкрак бурма оқ батист кўйлагини кийиб олган. Ёнида сумкаси.

Алижон ўтирган ерида бўйинини чўзиб, яна ҳам аниқроқ кўрди. Ҳа, Фариданинг ўзгинаси! Аравадаги Фариди ҳам анҳор бўйидаги сўрида ўтирган Алижонни кўргандек бўлди. Арава чойхонага яқинлашаётганида Фариди юзини тескари қилди.

Фариданинг ёлғиз аравада келаётгани Алижонни таажжублантирган бўлса ҳам бир оздан кейин юрагига гулгула солди. Аравакаш йигитнинг Фаридида гап қотиб, кулдириб келаётгани Алижоннинг юрагига ўт солди. У ҳатто ўтирган ерида аравакашга «ҳой, бу ёққа кел», деб чақирмоқчи ҳам бўлди. Бундан уч кун илгари Фариди Алижонни кўриб қолиб, тортиниб уйга кириб кетган эди. Бир ойча илгари, «Алижон ака, сизнинг шундоқ юра беришингиз яхши эмас»... деган эди ҳам. Ундан илгарироқ икки оғиз гаплашайлик, деганида «шо-

шиб турибман» деб итиллаган эди. Кейинги иайтда беш минут гаплашишга тоқати йўқ. «Еқмай қолган бўл-сак керак», деди ўзига-ўзи Алижон. Бу гапни юрагидан ўтказди-ю бутун вужуди жимирлашиб кетди. Ошнаси оғзидан чиқиб кетган бир носазо гап учун уни қаттиқ сўккан эди. Эҳтимол, у «пучуқ»нинг гапларида ҳам жон бордир. У нисмиқ бир нарсани билмаса гаиирмайди. Лекин унинг аравада чақ-чақ уриб келиши Алижонни ўйлатиб қолди.

Бояги арава кўприкдан ўтгандан кейин кўй ўтмай тўхтади. Ерга таи этиб сакраб тушган Фарида аравакашга бир нима деди-да, сумкасини кўтариб жўнаб қолди. Аравакаш отларини қайириб, чойхона томон бурди; отлар оғзидан сўлиғини чиқариб, олдига беда ташлади, ўзи пешонасидаги терни артиб, чойхонага кирди. У тўпиа тўғри Алижон ўтирган сўри четига ўгирди. Алижон шу йигитни сал-пал танигандек бўлди.

— Оқтепадан келяисизми?

— Ҳа,— деди аравакаш йигит Алижон узатган чойдан хўплаб.

— Қолхоздан қовун олиб тушдингизми?

— Йў-қ, иунктда ишим бор эди... Аравамдаги қовунга ўхшаб кўриндимми?— у мийигида кулди.

— Лаббай?

— Аравамдагини кўрмабсиз-да. Жуда ширян қовун бор эди...— деди аравакаш оғзининг танобини қочириб. У бу гапни айтиб, керишиб қўйди. Алижоннинг назарида айтиб бўлмайдиган имо-ишорани маълум қилиб, ичдан кулгандек туюлди. Яна бунинг устига кўкрагини кўтариб, Алижонга юқоридан қараб қўйди. Чойни ичиб бўлгач, ииёла четини яктаги кўксига артиб, узатди.

— Яхши кўролмадим,— деди Алижон гапни жўрттага давом эттириб.

— Яхши кўролмабсиз-да, ошнам. Бир ажойиби қўлга тушиб қолди.

— Йў-е!

— Ҳа, дейверинг. Аравамда оле-е-еб келиб, мана шу ерга келганда «ҳай, амаки, отингизни тўхтатинг, шу ерда тушаман», дейди. «Уйингизгача олиб бориб қўяман, опоқ қиз, десам», «йўқ, акам кўриб қоладилар, тўхтатинг-чи, тўхтатинг!» дейди. «Ҳой, оппоқ қиз, бизни амаки деманг, ҳали соқолимиз тўрва бўлганича йўқ, десам» «ҳой, аравакаш ака, отингизнинг бошини буринг!»

дейди. Ҳа, бурсам бура қолай, тагин акаси уришмасин деб мана шу кўприкдан ўтдиму тўхтатдим...

— Ҳа-ҳа!

— Ўзи-ям бир қулинг ўргилсин дўхтир қиз экан. Ана қадду, ана қомат. Умримда биринчи шунақасига йўлиқишим. Хўжапархонда ёлғондан аравани тўхтатиб, бузилди деб мундо-оқ гап ташладим. Қўтир бўлса ҳам қиз яхши, чўтир бўлса ҳам қиз яхши-да...

— Йўғ-е?

— Ҳа, деяверинг, ошнам. Билагидан ушладим... Оппоқ билагида балиқнинг кўзидек тилла соати ҳам бор экан. Дўндиқча экан ўзиям... Оппоқ билагидан ушлаб... У бўлса йиғламсираб, аравадан тушиб кетаман, деган эди: «Окўси, ўнса айб бўладими, қучса майиб бўладими» девдим, кулиб юборди...

Алижон аравакашнинг оғзига бир тушириб, ағдариб юбормоқчи бўлди. Лекин у негадир ўзини тутди. Қовоғини солиб, индамай ўтира берди. Нотаниш йигитнинг алжираб гаираётган гаплари ҳам бўғзида қолди. Негадир унинг ҳам тўсатдан нашъаси пасайди. Алижонни гўё «қизнинг акаси» хаёл қилиб, довдираб, гўлдираб қолди.

* * *

Эрта билан Фарида Холниса холанинг йўқлигини билибми ёки билмасданми, ёки кечаги аравада келиши Алижон кўнглига бир гап солмадимикан, деган хаёлда Алижонларнинг ҳовлисида пайдо бўлди. У бир-икки бор секин: «Хола! Хола-ю!» деди-да, кейин супа лабига келиб, ярмига офтоб тушиб ўралиб ётган Алижонга қаради.

— Ҳамма ёққа офтоб ёйилиб кетди-ку, Алижон ака! Алижондан садо чиқмади.

— Туринг, дейман! Ёта берасизми!

Алижон кўзини очиб, шундоқ ёнгинасида ўша батист кўйлагини кийган Фарида турганини, кулимсираётганини, оз бўлмаса кўрпани очиб юборай деяётганини кўрди.

— Холамлар йўққа ўхшайдилар, бизникига чиқиб чой ичармишсиз. Туринг, бўлмаса сув сепиб юбораман! Мана ҳозир кўрасиз!— Фарида бир ҳовуч муздек сувни Алижонга сепди. Алижон яна миқ этмади.

— Намунча?!

Яна жимлик... Фарида супа четига ўтирди, хомуш тортиб ерга қаради. Бу бир лаҳза ичида унинг хаёлидан бундан бир йилча аввал бўлиб ўтган бир «сирли иш» ялт этиб ўтди.

...Узум пишиғи эди. Алижон Фарида дардида оқ чеккарди. Кунлардан бир кун шайдо Алижон Фаридадаги юрагидаги бор гапни айтиб йиғлади... Қиз билан йигит турмуш қуриш, бир-бирларисиз бу дунёда яшашлари ҳеч мумкин эмаслиги ҳақида гаплашишди. Уша иайтларда Фарида ҳам бошқаларга нисбатан Алижонга ўзини яқин тутарди. Улар анча вақт бир-бирлари билан гаплашолмай ҳам юришган эди.

Кечаги аравакаш воқеаси Алижоннинг юрак косасига тушган дарз бўлди.

— Намунча!— деди яна Фарида чўзилиб ётган Алижонга қараб,— нима, бир нима бўлдими, Алижон ака?

— Буни ўша аравакаш йигитдан сўрайсиз!

— Бўлмаган гап! Бўлмаган гапларни кўнглингизга олманг. Бир одам касал бўлиб қолган экан, уколга борган эдим...

— Бўлган гап! Илгари ҳам сезиб юрардим!

— Тўхмат бу!

— Тўхмат эмас, ҳақиқат!

— Шундоқми?

— Шундоқ!

--- Яхши!

— Яхши бўлса, яхши!

— Бўлдими?

— Ҳа бўлди... Икки дунёда ҳам биз яқинлашолмай-миз! Мен икки тиллик одамни ёмон кўраман! Сезиб юрардим.

— Мен ҳам!— деди Фарида бир лаҳзада ранги оқариб. У дик ўрнидан турди-да, жаҳл билан ҳовлидан чиқиб кетди.

ЁТТИНЧИ БОБ

Шанба кун Бўрихўжа амаки кириб келди. Холниса хола югурганича уйга кириб, янги кўрпачани олиб чиқиб солди.

— Қалай, яхши ўтирибсизларми?— деди Бўрихўжа беқасам кўрпачага чўкиб. Нафасини ростлагач, айвон

рўпарасидаги катта туп оқ ўрикка кўз ташлади,— тамом бўлай деяпти-ку...

Бу сўз маъносига Алижон эмас, Холниса хола дар-ҳол тушунди: «Қанча пуллик ўрик сотдинглар» демоқчи эди.

Бўрихўжа бир-икки пиёла чой ичиб бўлгач, маъюс ўтирган Алижонга қаради:

— Уғлим Алихўжа, хомуш кўринасан?

— Йўқ...— деди Алижон ерга қараб.

— Хафа бўлма, болам. Сен ҳам йўлингни топарсан. Ман бир хушхабар олиб келдим; болам, сенга бир яхши иш топдим.

— Қанақа иш?

— Ишдақа иш. Пул тушадиган иш. Жуда яхши иш... Бекордан худо безор, ўғлим, қани тур, кетдик!

— Қаерга?

— Йўлда айтаман. Моянаси етмиш сўлкавой... Қани, тезроқ бўл. Рапида — шапкангни кийма!

Алижон қайрон, онасига қараган эди, у «бўла қол, ота бир нима дегандан кейин бола тахт турмоғи лозим!» дегандек ишора қилди. Алижон ботинкасини кийиб. Бўрихўжа — дадаси билан шаҳарга тушиб кетди.

Анча жойгача ота-бола гаплашмай чуқур сукут ичида боришди. Чойхона ёнидан ўтишгач, икки қўлини орқасига қилиб, олдинда бораётган Бўрихўжа негадир хўрсиниб, худога шукур айтди-да, сўнгра Алижонга қарамаган ҳолда унга эшиттириб, ҳамма нарсанинг отаси ҳам, онаси ҳам пул эканини, пули бор одам у дунё, бу дунё хор бўлмаслигини, пул бўлса чангалда шўрва эканини эзмаланиб гапирди. «Лўлининг эшагини суғор — пулини ол» деган мақолни ҳам эсга олди. Алижон бўлса индамай борарди. Дадасининг пулни яхши кўришини, наинки яхши кўриши, худоси ҳам шу пул эканини яхши биларди. Шу асннинг ўзида, ўз уругларидан бирининг «Бўрихўжа амакимнинг пуллари — совлуқ пул, кўпаядиган пул»— деганини ҳам эсга олди. «Пулни туфлаб тугиб нима қиларкин!» деб қўйди ичида...

Улар боғ кўчадан чиқишгач, катта тош йўл билан ундан сўнг яна бир қанча айланма — гадой топмас жин кўчалардан ўтишди. Унг томондаги мадраса дарвозасининг нураган баланд пештоқига кўз ташлади. Чап томондаги жимжит, ўлик ҳовлига — мачитга ҳам қараб қўйди. Нариди, майдонда қўй-эчкилар. қорамоллар ора-

лаб одамлар ғимирлашарди. Бошини боглаб олган бир даллол офтобда бидилларди. Баъзи одамларнинг қўй думбасини кўтариб кўриши, «ҳа, баракатоп» деб савдолашиши бир лаҳза Алижон диққатини ўзига тортди. Бўйнига кажгул осиб олган қора соқолли қаландар, «аё дўстлар, маҳшар куни...»дан ўқиб, атрофига одам тўпларди. Бир муддат ўтар-ўтмас у кимнингдир елкасига қўл ташлаб, овозининг борича: «Хонадонингга тикилган бало бор! Бола-чақангга тикилган бало бор! Даф бўлсин де! Айт, айт, даф бўлсин де!» деди. Далачи атрофида тикилиб турган одамларга, ундан кейин қора соқолли қаландарга қараб, «даф бўлсин, ота, даф бўлсин!..» деди. Қаландар икки қўлини осмонга баланд кўтариб юзига фотиҳа тортди. Шундан сўнг, далачи ёнидан бир неча танга чиқариб берди.

У яна жоврай бошлади:

«Ун учимда нафсу ҳаво қўлга олдим,

Ун тўртимда тупроқ сифот бўлдум мано-о...»

Бўрихўжа қаландарга бир лаҳза ағрайиб тургач, Алижонга:

— Юр, ўғлим!— деди у яна икки қўлини орқасига олиб,— хўп бибилиска топади-да, бу лаънати лўли...

Улар яна бир оз юришиб рўпарадаги гиштин деворлари нураган мадрасанинг дарвозасидан ичкарига киришди. Мадрасанинг кенгина ҳовлиси атрофида гир айланган қанчалаб ҳужраларнинг қадимий ўймакор эшиклари ҳамма томондан Алижонга тикилиб қарагандай бўлди. Ҳовли ўртасида ер тўртга бўлиниб, гултожи-хўроз, садарайҳонлар экилган эди. Ҳовли жимжит ва бўм-бўш. Бу ҳовлининг эрталабдан кечгача ҳувиллаб ётишни ҳар қандай киши бир қарашдаёқ сезиб оларди. Бу ер мазорга ўхшарди.

Бўрихўжа дарвоза ёнидаги ҳужра эшигини очиб, «ассалому алайкум»лаб қолди. У ярим қоронғи ҳужра ичида саллалаи бир киши билан қўл беришиб, қуюқ саломлашгач, Алижонни чақириб, ҳужра ичидаги юмалоқ, серсоқол одамга кўрсатди.

— Мана, ўғлим Алихўжа хизматингизга келди. Ҳар қанча иш бўлса қочмайди,— деди Бўрихўжа ишшайиб турган юмалоқ одамга қараб,— Алихўжа, болам, бу отанглар Абдулмажидхон аълам бўладилар. Абдулмажидхон отанг буюрган ишни бажонидил қилгин! Савобнинг тагида қоласан.

Абдулмажидхон «худди шундоқ...» дегандай бош қи-мирлатиб, Бўрихўжа гапини маъқуллади. Бўрихўжа Абдулмажидхонга гап бермай, яна бидиллади.

— Одамлар худо йўлида мачит солади. Сен билан мен хизматимизни аямайлик! Аълам, бўш вақтларингизда ўғлимга намоз ўргатинг, қулоғига қўйинг, токи катта бўлганида қуръон ўқиб, арвоҳимизни ризо қилсин. Моянаси, жойи аниқ-а, аълам?

— Ҳа, аниқ. Анови ҳужрада уч киши ётишади.

— Тушундингми, ўғлим Алихўжа?

Алижон индамади. Ярим қоронғи ҳужра ичида бў-ғилиб кетди. Бир муддатдан сўнг, ота-бола ташқарига чиқишди. Бўрихўжа Алижонни бир чеккага олиб бориб, қулоғига шивирлади: «Ҳозир ўрганолмаганинг билан бир-икки ҳафтадан кейин ўзингники қилиб оласан, бо-лам. Ҳаммадан ҳам бир ойда етмиш сўлкавой пулни айтмайсанми... Бир гапни санга айтиб қўяй, мана қур-бон ҳайити ҳам яқинлашди. Сен бу ерда тушадиган садақа пулларини қоплаб йиғасан. Ҳа, мени айтди дер-сан! Сабр қилиб, Абдулмажидхон отангнинг буюрган ишларини бажо келтира бер. Ҳа, у ёғини кейин била-сан!»

Алижоннинг бу ерда тургиси келмади. Бўрихўжанинг шунчалаб пухталаётганига қарамай, у оғриниб, рози бўл-гандек бўлди-ю, охирида «Эртадан келаман» деб қатъий туриб олди. Бўрихўжа ноилож унади.

Алижон шу куни шаҳарни айланиб, боғига қайтиб чиқди. Боғда онаси Холниса холанинг «панду насиҳа-ти»дан кейин эртасига эрта билан «ишга» кетди. Йўлда, анҳор кўприги устида Шермат билан учрашиб қолди. Шермат дарҳол велосипедини тўхтатиб ерга тушди. Қўл сиқишиб кўришгач:

— Йўл бўлсин?— деди очиқ чеҳра билан.

— Ўзинга йўл бўлсин?

— Эрталаб қаёққа боришим мумкин? Ишга-да.

— Мен ҳам ишга.

— Қаерга?

— Бир ерга-да...

— Яхши! Жуда яхши қилибсан,— деди у яна вело-сипедига сакраб миниб, «хайр» дегандек қўлини қимир-латиб кетди.

Алижон унга «ишлайдиган жойи»ни очиқ айтмади. Тўғрироғи айтишга тили бормади. Хўш, агар Шерматга

«Мен диния назоратида ишлайман» деса нима лерди?

Алижон шу куни эрта билан эски мадраса ҳужрасига кириб, юмалоқ қора соқолли Абдулмажидхонга йўлиқди. У ҳовлиларни супуришни, ундан сўнг мачит ҳовлиларига сув сенишни буюрди. Бундан ташқари мадраса ва мачит ичида юрганида бу ердаги бошқаларга ўхшаб салла ўраб юришини, кечқурун ҳужрада ётиб қолишини тайинлади. У Алижонни нариги ҳужрадаги икки-уч шумшук муллаваччалар ёнига олиб кириб, таништириб қўйди. Шу тариқа ишга киришиб олишини, «иншоолло, нарироқ бориб муллаваччалар ёнига қўшилиб, агар зеҳни очик бўлса Бухоройи шарифга юборилиб, қори бўлиб келишини» ҳам вайсаб «хурсанд» қилмоқчи бўлди. Алижон унинг гапларига қулоқ солиб туриб, бу ерда чақирилмаган меҳмондек ўзини ноқулай сеза бошлади. У, тўғрироғи бўғилиб кетди. Ҳовлиларга сув сепиш унинг учун ҳеч гап эмас эди-ю, бироқ у негадир ҳеч қовушмади... Зўрма-зўраки унинг бошига бир йигит салла ўради. Икки қулоч дока тегирмон тошидек зил бўлиб эза бошлади. Бунинг устига у қовушмай ҳужрадан ташқарига чиқишга юраги дов бермади. Назарида ўз турқи шу қадар совуқ бўлиб кетдики, дунёда бунчалик совуқ нарса бўлмаса керак! Қалтакесаклар ҳам ундан кўра кўхлироқ бўлса керак. Исқирт салла унинг бошида бир лаҳзадан ортиқ турулмади; у оташкурак билан ушлагандек қилиб, бошидан кўтариб яна қозиққа илди.

У тўрт-беш кунни бир амаллаб ўтказди. Бу орада ҳайит-намоз ҳам етиб келиб, мачитга, кўчаларга, одам тўлди. Бўрихўжа айтганидек, қорихонада хизмат қиладиган уч-тўрт «художўй» махсимчалар одамлар ичида юриб, чунонам садақа йиғишдики, ҳеч у ёғи йўқ. Алижон ёнғоқ тергандек червонларни қопга солди. Абдулмажидхон аълам пул тахлаб улгуролмас эди. Шу куни Алижон Бўрихўжа кўз қисиб гапирганини эслаб, бошқа «художўй»лардек бир неча червонни «бўғдирма» қилиб, липпасига қистирмоқчи бўлди-да, яна олиб ташлади.

Ҳайит-намоз ўтиб, яна осойишта кунларнинг бирида, у мадраса эшигида бир хотин келтирган садақани олаётганида кўча йўлкасидан ўтиб кетаётган кўзойнакли қотмагина одам тўхтаб, Алижонга тикилди. Бир лаҳзадан кейин у кўчани кесиб ўтиб, Алижон ёнига келди-да, унга бошдан оёқ тикилди:

- Алижон? Сен, Алижонмисан?
- Ассалому алайкум, Абдуғани ака.
- Бу ерда нима қилиб юрибсан?
- Шундоқ...

— Шундоқ?— у Алижон қўлидаги тугун-садақага қаради.— Ҳа-а-а шундоқ дегин,— деди яна у ўйламосираб, ҳайратланиб. Бир дақиқалик сукутдан сўнг Алижон кўзларига тик қаради.— Э, эссиз, эссиз... Мен сенга берган дарсларим, ўқитган китобларим, ҳаммаси хайф кетибди... Сени пионерга ўтказган эдик. Мен ўттиз йилдан буён дарс бераман, муаллимман. Мени, яхши муаллим, деб «Хизмат кўрсатган ўқитувчи» деган унвон берилган эди. Мен, ўзимни ёмон муаллим эмасман, деб юрардим. Йўқ, мен яхши муаллим эмас эканман. Э, эссиз, эссиз!

Абдуғани ака қўлини узатгиси ҳам келмай, ғазабнок бошини қуйи солиб, жўнаб қолди. Алижон лавлаги бўлганича, ўша ҳамма болалар отасидек атрофини ўраб ўзи ҳам эргшиб юрадиган ҳурматли ўқитувчиси орқасидан қараб қолди. Унинг бу туриши шу даражада совуқ эдики, ўзи ҳам нима қилишини билмай қолди. Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмади. Абдуғани ака нарироққа бориб, яна орқасига қайрилиб бир қараб қўйди.

Эҳтимол у куни бўйи, балки ҳафталар хаёлидан Алижоннинг совуқ турқини кетказа олмагандир.

Алижон ҳужрага қайтиб кириб, яна ташқарига чиқолмади. У наमत устида анча вақтгача хаёл суриб ўтирди-да, кейин чопонини ечиб улоқтирди. Бу ердаги одамларнинг биронтасига бир сўз айтмай, дарвозадан чиққаннча тўғри боғига жўнади.

* * *

Алижоннинг «ишдан» айнаб келганини пайқаган Холниса хола эрта билан: «бир бало бўлдим, ишга қачон борасан?»— деган эди у кескин «йўқ» деди. Бундан кейинги сўроқларига жавоб ҳам қайтармади.

— Сенга ҳеч иш ёқмайди. Даданг эшитса нима жавоб қиласан?— деди яна Холниса хола.

— Дадам менга хўжайин эмас!

— О-о, охир замоннинг болалари ўз отасини ҳам, ўз онасини ҳам танймайди... Э-э, обло! Ота-она шўрлик болам ди-ий, ди-и-й охир ўлиб кетаркан. Боланинг аҳволи мана!..

Алижон Қоплон ёнига борди. Узоқдан уни кўриб, думини ликиллашиб, жилпонглаётган Қоплоннинг бошини силади. Тоғорачадаги сувини янгилаб, суяк ташлади...

Эртасига эрта билан нонуштадан сўнг чуст дўписини қинғир кийиб, чойхонага чиқди. «Хўроз» унга ер тагидан хўмрайиб бир қараб қўйди-ю «кесинлар» демади. Анҳор бўйида ёлғиз ўзи бир нафас ўтирди-да, сўнгра нарироқда — ишдан қайтаётиб каравотда шахмат ўйнаётган йигитлар ёнига бориб, чўкди. Бир муддат ўйинга — шахмат тахтасидаги аспга тикилиб турди. Ўтирган тўрт йигит Алижонга бир қараб «ҳа» деб қўйишди-ю пинагини бузмай ўз ўйинлари билан машғул бўла беришди. Алижон қараб ўтириб зерикди. Аксига Шамшининг йўқлиги чакки бўлди. Бир ўйин тугаши билан ўтирган йигитлардан бири билагидаги соатига қараб, «И-я, соат тўққиз бўлибди. Ундан сменам бошланади, хайр!» деб ўрнидан туриб жўнади. Ундан сўнг бошқалари ҳам туриб тарқалишиб кетишди. Алижон яна ёлғиз қолди. Йигитларнинг гурра туриб жўнаши Алижондан ҳазар қилгандек туюлди. Эҳтимол у Алижоннинг «ишлаётгани...»дан хабардордир? Лекин Алижон у йигитнинг соатга қараганини, ишга шошаётганини эслаб, ўзига таскин берди. «Ҳаммаси ҳам майлику-я, лекин хайр демай кетгани қизиқ...» деди у ўзига ўзи. У ўтириб, у ёқ-бу ёққа аланглади. Ўтирганлардан ҳеч кимса уни чорламади; Салла ўрайдиган «махсимча» бўлган деб хаёл қилишар... Бир дамдан кейин ўтиб кетаётган чойхоначига: «хўроз, битта чой бўлсин!» деган эди, чойхоначи Алижон ёнига келиб:

— Ука, бешигимни терватганмисиз? Ўғлим тенгисиз-а... Отимни айтинг!— деб, ранги ўчди.

— Ҳа, нима бўпти!

— Чой бўлса ҳозир ўн чойнагини олиб келиб берман. Лекин камситмай гаиринг, мулла йигит! Бизнинг ҳам номимиз бор.

«Мулла» дегани «махсимча» дегани бўлса керак, деди ичида у.

— Эҳ-ҳа-а-а!— деди Алижон қизариб, зарда билан.

— Вой-бў-ў-ў,— деди чойхоначи,— бу пўконидан ел ўтмагanning гердайишини қара-я!

Шундан сўнг у зинғиллаб бориб, бир чойнак чой билан дарз пиёлани Алижон ёнига тўқ этиб қўйиб кетди.

Алижон атрофидагилардан ҳижолат бўлиб, секин чойнакдан пиёлага чой қуйди-да, бир-икки қайтарди.

Енгинадаги каравотда таниш йигит катта қовун сўйиб, шерикларига, атрофидагиларга «олинг-олинг» қилди-ю лекин негадир Алижонга қайрилиб боқмади. Алижон ҳайрон бўлиб қолди. У бир пиёла чой ичиб ўрнидан туриб жўнади. Юриб кетатуриб сартарош дўкони ёнидаги баланд сўрида ўтирган ошналари ёнига келди. Улардан «Шамшини кўрмадингларми?» деб сўради. Йигитлар бош чайқади. Биттасидан папирос сўради. Папиросни тутатиб, сўрига ўтириши билан бу ердаги уч йигит муаллимникида бугун тўй эканини, тўйга киришажагини айтишди. Кўп ўтмай улар ҳам туриб жўнашди. Қимдир кетатуриб «Педсовет... Абдугани ака...» деганини аранг эшитди. Мактабда у ҳақида гап бўлганини пайқади. Унинг юраги сиқилди. Муаллим йигит қўшни бўлатуриб уни таклиф этмаганига ичдан эзилди. Бундан бир неча ой илгари мастликда уни сўкиб «Мундоқ чойхонага ҳам киринг, гаплашамиз», деган эди. Демак у қаттиқ ранжиган экан-да... «Нега ранжимасин, ахир! Ранжиш ҳам гапми, газабланган...» дегандек бир фавқулодда овоз унинг қулоғига урилди.

Кечга яқин Алижон тўй бўлаётган ҳовли эшигидан ўтиб кетди. Ичкаридаги ўйин-кулги, қийқириқ, чирманданинг гижбанги юрагини тимдалади. Шер савлат, йўгон Алижон ўзини нимжон, қилтириқ ҳис этди. У битта-битта қадам ташлаб ўз ҳовлисига қайтиб келди.

Эртасига Алижон уйда йўқлигида ўқитувчиси Абдугани ака келиб Холниса хола билан ҳол-аҳвол сўрашиб, бир пиёла чой ичиб яна туриб жўнабди. «Алижон билан гаплашадиган зарур гапим бор эди» деб, бошқа ҳеч нима демабди. У кета туриб, Алижоннинг албатта унинг уйига келишини, албатта учрашишини тайинлабди.

Холниса хола бу гапни Алижонга айтиши билан у дарҳол масалага тушунди. У аввал ўйламосираб, оёғи тортмай, кейин ўрнидан туриб ўқитувчисиникига йўл олди.

* * *

Бўрихўжа ўн бир қатор япалоқ ғишт билан кўтарилган, олди тўрт устун, тепаси тоқидор, пештоқи ис босиб кетган қадимий айвонида ўтириб кейинги бир ой ичидаги «кирим» ва «чиқим»ларини хомчўт қилди. Али-

жондан олиб қолгани «ўн сўлкавой»ни бошқа пуллари ёнига қўшиб, туфлаб тикиб қўйди. Шамшига соттирган беҳи пулини ҳам ёстиғининг жилдига тиқди. Холниса хола, беҳи пулининг ярмига гуруч олайлик деб тайинлагани хотирида эди-ю, лекин беҳи пули — икки шалди-роқ, қаноти букилмаган ўн сўмлик бўлгани сабабли Бўрихўжа бу йирик ва янги пулни бегона қилгиси келмади. Шунча «эҳтиёткорлиги»га қарамай, унинг назарида «чиқим» кўпайгандекроқ... Шу аснода унинг хаёлига Валижон келиб, бу «шўртумшуқ ўғлини» бориб кўриб келишга қарор қилди. Сафар жазм қилишдан мақсад, аввало «бу бола кейинги пайтда яхши тушираяпти» деган гапни эшитган эди. Ана шу «луқмай ҳалол» фарзанд пулининг нишобини ўз ҳовлисига, яъни тўрт устунлик, тоқидор айвони томон қаратиб олиш ва иккиламчи «дарҳақиқат ўғли заводда ишлайди...» деган бир справка келтириб беришини ўйлади. Яна қолаверса уруғларидан бири бўлган Розик «партизан» билан Жаҳон кампир янги уйга кўчиб кириб яйрашиб ўтиришганмиш, Валижонга қўшни эмиш... деган гапларни ҳам эшитган эди. Бир кўнгил сўраб келмоқчи ҳам бўлди. Валижон ўзини унча ёқтирмаслигини, ўртада совуқчилик борлигини пайқаб турган бўлса ҳам, агай катта бошини кичик қилиб борса у кўнгли бўш, пулнинг юзига қарамайдиган Валижон очилиб кетиб, «бир мурувват» қилиб юборса ажаб эмас. Совуқчиликдан фойда йўқ, бефойда — пул чиқмайдиган ишнинг ҳаммаси кераксиз нимарсадир: деди у яна ичида, «Нимарсаки бефойда бўлгандан кейин бу олло таолога ҳам ёқмайди...» Бўрихўжа Валижоннинг ишдан келар пайтини мўлжаллаб уйига борди. Валижон келмаган экан, Розик отаникига «Муборак бўлсинга» кириб, Жаҳон буви билан анча вақтгача гаплашиб ўтирди. Мураббога оқ нонни ботириб, «шариату ғариқат»дан, «охир замон ва маҳшар...»дан гапирди. Аксига Розик отанинг ҳам йўқлиги суҳбатни узоққа олиб бормади. Валижон келганини эшитиб дик ўрнидан турди: «Омонмисан, тан-жонинг соғми болам?» Кекса одамнинг аззий-базза келиб, қўл узатганини кўрган Валижон «хўкизлик» бўлмасин дегандек, дарҳол қўл бериб, илик сўрашди.

— Отанг айлансин, сан ҳам анча азият чекдинг, болам. Ачинаман, қайғураман...

— Кани, марҳамат, ўтиринг.

— Қадам етди, бало етмасин...— Бўрихўжа юзига фотиҳа тортиб, Валижонга қаради. Кимёхон узатган бир пиёла чойдан хўплаб:— Бир каттанинг гапига, бир кичикнинг гапига қулоқ сол, деганлар. Ўша куни, болам, мендан ўтибди. Мен лодон бўлмасам, сенга номаъқул гап айтаманми! Бизларнинг миямиз айниб қолган, асло хафа бўлмагин.

Валижон лом-мим демади. Орадан бир оз вақт ўтгач, Бўрихўжа ҳўнгиллаб йиглаб юборди.

— Мани ҳам сўққа бошим; сени фарзандим деганман... иҳ-ҳе, иҳ-ҳе... Сани хафа қилгандан кўра ўлганим яхши... Иҳ-ҳе, иҳ-ҳе. Ўша кундан буён уйқу йўқ, ҳаловатим йўқ... Ман мияси айнаган, боламини хафа қилиб қўйдим деб ичимни ит тимдалаб ётибди... Иҳ-ҳе... Иҳ-ҳе.

— Қўйинг, йиғламанг,— деди Валижон юраги сиқилиб

— Амаки, хафа бўлманг, қўйинг. Қайганга ўша куни ўғлингиз сизни хафа қилиб қўйдимми деб хижолат бўлган эдилар,— деди Кимё кўнгли бўшашиб.

— Отанг ўргилсин сендан, жон болам. Хўп-хўп, йиғламайман... Мана, кўзимнинг ёшини ҳам артаяпман... Илоҳим пийри-бадавлат бўлгин, мани иззат қилсанг, сани худо иззат қилсин...

Кимё ташқарига чиққанида, Бўрихўжа Валижонга шивирлади.

— Озгина пулдан қарашиб юборсанг.

— Қанча?

— Ўзинг билиб бера бер...

Валижон нариги хўнага кириб, Кимёнинг «ўтган куни ойимларга эллик сўм бериб келдим-ку!» деб ажабланганига ҳам қарамай, яна пул олиб Бўрихўжага берди. Ундан кейин «агар шунақа справка керак бўлса, олиб келиб берамиз. Мана, келинингиз ҳам, мен ҳам заводда ишлаймиз...» деди.

— Энди бир илтимосим бор,— деди пулни қўйнига тиқиб Бўрихўжа,— Расулҳожининг ҳовлисидан ярмини ҳукумат қирқиб олиб қўйяпти. Бир одамга жавр бўляпти. Сен фирқасан, рабачувсан, бориб тегишли идоралар билан гаплашиб берсанг.

— Нима учун оляпти?

— Болаларга мактабхона тушяпти.

— Мактабда ким ўқийди?

— Болалар.

— Кимнинг болалари?

— Ҳа, шу маҳалланинг болалари-да.

— Ҳазимизнинг болаларми?

— Ҳа.

— Биз Ҳазимизнинг болалардан жонимизни ҳам аямаймиз. Шундоғ эмасми, Кимё?

— Бўлмасам-чи,— деди Кимё.

— Болалар учун яшаб, меҳнат қиляпмиз. Болаларсиз бу ҳаётнинг маъноси йўқ, амаки. Бу ишга мен аялашолмайман, аксинча маъқуллайман.

— Бировнинг ҳовлисига кўз олайтириш — зулм эмасми, болам.

— Чолдевордан бир бўйра жой мактаб боғига қўшилса, қўшилибди-да. Расулҳожини сўққабош, ҳайҳотдек ҳовлида нима қилади.

Бир муддатдан кейин Бўрихўжа ўрнидан турди:

— Қани, менга жавоб бер, икковингни ҳам, болаларингни ҳам худога топширдим. Хайр!

У кавушини кийиб чиқиб кетди...

Шу ҳафтанинг жума куни маҳалла кексаларидан бири қазо қилди. Мурда лаҳадга туширилиб, кўмилиб, ҳамма удум ўтгач, гўрков тобут кўтариб келганлардан бир кишига, марҳум қариндошлари унинг хизмати учун жуда оз ҳақ берганини шивирлади. Бу гапни эшитган киши хижолат бўлиб, марҳумнинг ўғлидан нега бундай қилдингиз, деб сўради. Ўғил бу гап нотўғри, у ўн уч сўм берганини, бу пулни Бўрихўжа амаки «ўзим гўрковга бераман» деганини дарҳол нафаси тикилиб айтди. Бу гапни эшитганлар хижолат бўлиб, кимдир ёнини кавлаб тўлаб юбормоқчи бўлиб турганида. Бўрихўжа ўзини гўлликка солиб, ён чўнтагини ковлаб: «Э, бу ёқда қолган экан» деб ўн сўмлик нулни чиқариб гўрковга тутди. Гўрков Бўрихўжа қўлидан букланган червонни олди-да, унинг юзига тикилиб қараб қўйди. Бу воқеадан Саримсоқ ота билан Расулҳожини ҳам хабардор бўлиши, унинг ёмон қилиғидан ранжишди.

Шу-шу бўлдию Саримсоқ ота «мачит»га чиқмай қўйди. Бир куни Расулҳожини Бўрихўжанинг қабристондаги қилган ишини эслатиб, «эшакни имон қилса, орқасида туриб, унга тиловат қиламан лекин Бўрихўжани имоматга ўтказиб, унга тиловат қилмайман!» дебди.

Бўрихўжа ҳамма вақт сув ичишдан аввал «васаққе-хўм раббихўм...» дерди. Уйдагиларнинг ҳаммасига ҳам

бу дуони эсдан чиқармай сув ичишдан аввал айтиш лозимлигини уқтирарди. Ундан кейин, у бирон кимса билан учрашганда, аввал «мол-жон омонми» деб саломлашиб, дарҳол қўлини оларди-да, бош бармоғи устидан андак эзиб кўрарди. Чунки Хизр-алайҳиссаломнинг бош бармоқларининг суяги йўқ экан. Ҳизр ҳар бир кимса бўлиб, кишига йўлиқиши мумкин. Бўрихўжа ҳаито Валижон билан Алижоннинг ҳам бош бармоғини эзиб саломлашарди...

Сағкизиичи боб

Алижондан ҳамма безор бўлиб юрган кунларнинг бирида иттифоқо эшик тақирлаб қолди.

— Ким-де-е!— деди Холниса хола супа ёнида тўнкарилиб қолган кавушини оёғи учи билан ўнглаб. Кейин бориб эшикни қия очди-да, дарҳол рўмёли учи билан юзини бекитди.

— Алижон борми, апа?

Холниса хола бу гапни эшитиб орқасига қайгиб келаётган эди, Алижон ётган ерида онасига кафтини қамирлатиб, «йўқ» ишорасини қилди. Холниса келаётган жойида тўхтаб, яна эшик томон юрди. У яна ёпиқ эшикни қия очиб:

— Ҳай, сасед, Андреюп, Алижон йўқ,— деди юмшоқлик билан.— Нима ишингиз бор эди?

— Бизникига чиқсин, куёвим келди,— деди у юмшоқлик билан.— келганида албатта, чиқсин.

— Хўп, айгаман.

Холниса хола эшикдан узоқлашиши билан қўшниси қия эшикни секин яна юзига ёпиб жўнади. Унинг тўқ-тўқ юриб кетаётганини эшитиб ётган Алижон онаси яқинлашиши биланоқ, «нима гап?» деб сўради.

— Куёви меҳмон бўлиб келибди, сени чақиряпти.

— Бошқа гап айтгани йўқми?

— Йўқ.

Алижон лабини тишлаганча бақрайиб қолди.

— Бир нима айтиши керакмиди?

— Йўқ.

— Чиқасанми?

— Билмадим...

— Одам деб сени чақирибдими, чиқа қол. У яхши одам.

Алижоннинг боши қотиб қолди. Чиқай деса — оғир бир шарм йўлида ғов бўлиб турарди. Чиқмай деса — шундоқ кекса одам катта бошини кичик қилиб, таклиф қилиб келибди. У Андрей Андреевичнинг дилкаш, очиқ кўнгил одам эканлиги, агар Алижон чиқса хурсанд бўлиб кетишини пайқаб, чиққиси келди. Дарҳақиқат, Андрей Андреевич атрофидаги қўни-қўшниларини жуда иззату икром қилиб, уйига кириб қолганларини кўнглига қарарди. Бундан ташқари Алижон унинг ёлғиз қизи Мария келин бўлгандан сўнг қандақа бўлиб кетганини ҳам бир кўргиси келди. Мария шу ерда туғилиб ўсгани учун ўзбек тилини яхши биларди. У тилни эмас, баъзи одатларни ҳам яхши биларди. Ёшлигида бошқа қизлардек қошига ўсма қўйиб, бошига гилам дўппи кийиб юрарди. Баъзида ўғил болалар билан бирга анҳорда чўмиларди ҳам. Унинг чиройли беғубор баданига тикилиб, қийқиришган пайтларини эслади. Бундай пайтларда Мария ўпкалаб «Алик, уят эмасми!» деб норозилик билдирган пайтлари ҳам бўлган...

Алижон чиқмоқчи бўлиб, ўрнидан тураётганида бир нима яна унинг елкасидан босди. «Чиқолмайсан, қайси юз билан чиқасан!»— У андак ўйламсираб, бошини қашлади...

Кечга яқин тегирмон томондан музика овози эшитилди-ю қулоқ солиб турди. Юраги типирчилаб, чиққиси келди.

Ўғлининг дам ётиб, дам туриб, хаёлот ичида тўлғанаётганини сезиб турган Холниса хола «чиқсанг, чиқа қол болам, лекин кўп ичмагин», деди. Алижон ботинқасини, кўйлагини кийиб, юзидаги шармни сидириб ташлаб қўшнисиникига чиқиб кетди. Унинг ҳовлида пайдо бўлганини кўрган Андрей Андреевич хурсанд бўлиб кетиб, каттагина стол атрофида ўтирган меҳмонларга таништирди.

— Мана бу йигит билан танишинглар,— деди Андрей Андреевич ўз меҳмонларига мурожаат қилиб,— қўшнимиз Алиджан. Унинг отаси менинг дўстим бўлган, у — Таштрам ишчиси эди. У жуда яхши одам эди. Мана бу боғимизни ҳам у киши олиб берган. Мана шу ўрикни ҳам ўз қўли билан ўтказган эди, қаранглар, ҳозир қандай катта дарахт бўлиб кетган.

— Кампирингиз яхшими, Алик?— деди ўзбек тилида Мария. У жуда чиройли бўлиб, очиллиб кетган эди,— келинг, ўтиринг.

— Раҳмат,— деди Алижон меҳмонлар билан қўл беришиб кўришгач, Марья эри ёнидаги стулга ўтирди,— қалай, ўзингизнинг саломатлигингиз яхшими?— у анча қизариб гапирди. Утирган меҳмонларнинг салобати босди. Унинг назарида Марья ва унинг эридан бошқа яна уч одам ҳам ўтирарди. Улар Алижоннинг уялаётганини пайқашиб, овқатга таклиф қилишди, рюмкага қип-қизил вино қўйиб Алижон ичишини, унгача анча ичишганини айтишди. Шу орада Андрей Андреевич ўтирганларни Алижонга таништирди.

— Бу киши — Иван Кузьмич, эритув цехининг бошлиғи, бу киши — цехда мастер, бу киши — цехда вагранкада заливщик (у, Шерматга ишора қилди), бу киши — куёвим, бу — Маша...

— Ана, танишиб олдик,— деди Иван Кузьмич,— қани энди бир кўтарайлик!

Рюмкаларни уриштириб, вино ичишди, Алижон ўзи учун тансиқ балиқни вилка билан санчиб олиб, ейишнинг йўлини тополмай турган эди, Андрей Андреевич дарҳол «қўл билан ея бер, ўғлим» деди. Марья Алижоннинг рюмкасини тўлдирди.

— Алижон ҳам сизларга етиб олсин,— деди табасум билан Марья,— олинг, ичинг...

Марья бу гапни эркаланиб, шундай чиройли айтдики, Алижон бу гап учун юз рюмка ичиши мумкин эди. У Марьянинг эрига бир қараб қўйди, андак қизарди. Сўнгра «ёши улуғларимизнинг саломатлигига!» деди-да, қулт этиб ичди.

— А-а, сиз ҳам сўз айтишга уста экансиз-ку,— деди Иван Кузьмич,— яхши, яхши.

Алижоннинг бу гапидан сўнг, сингишиб, бир оз ўрганишиб олгани, ундан садо чиққанидан хурсанд бўлиб кетган Андрей Андреевич яна унинг марҳум отаси жуда яхши одам экани, бу ерга кўчиб келишганга у сабабчи бўлганини, бу атрофдаги ерли халқлардан ҳеч бир ёмонлик кўрмаганини, ҳаммаси ҳам меҳмондўст, оқкўнгил одамлар эканини гапирди. Бу гапларни айтишдан мақсад «Алижоннинг яхши йигит» эканлигини меҳмонларга билдираётганини ҳаммадан аввал Иван Кузьмич пайқайди. Шу пайт Марья отасини қувватлаб, ёшлигида мана шу кўчада Алижон ва бошқа болалар билан ёнғоқ ўйнаганини, ёнғоқ ўйини жуда қизиқ эканлигини, Алижон ўшанда унинг бир чўнтак ёнғоғини ютиб олганини

айтиб, ўзи қотиб-қотиб кулди. Анҳорда чўмилишганини айтаётганида эри киши билмас туртиб қўйди.

Улар яна вино уриштириб ичишди.

Андрей Андреевич ўз меҳмонларига, ҳали бу ёшлар — Мария, унинг эри, Шермат ҳамда Алижонлар туғилмасдан илгари бу ерда бўлган қуролли қўзғолон, подшо жазо қўшинлари юборгани, генерал Коровиченко аскарлари билан отишма, ўша вақтда у Алижондан ҳам ёшроқ йигитча эканини, қанчалаб ўзбеклар бу курашда иштирок этганини айтиб берди... Меҳмонлар унинг сўзларини қизиқиб тинглашарди. Алижон ҳам икки кўзини ундан узмасди.

Алижон Андрей Андреевични шундоқ сиртдан кўриб юрарди. Бу оддий киши юрагида қанча гаплар борлигини пайқай бошлади. Баъзилар уни «Мужик ўрис» деб юриб кейинчалик «Андреюп, сеники очин харашо...» дейдиган бўлишди. Жаҳон буви бўлса «ўрисми, ўзвами, ҳаммаси ҳам бир одам. Аҳил бўлиш керак», дерди. Онасининг айтишича, Андрей Андреевич кўчиб келганида бу ерлар бир чакалакзор, пастқам жой бўлган экан. Тўрт-беш йил ичида кўзг? кўринадиган чорбоғ бўлиб қолибди. Энди мана шу паллага етиб, Андрей Андреевич боғи бу атрофдаги ҳамма боғлардан чиройли бўлиб кетибди. Олти ишком узуми ва яна қанча мевалари бор. Бунинг устига тўрт-беш қути асалариси ҳам бор. Холнисанинг айтишича, бир қарайдиган одам бўлмагандан сўнг ҳар қандай боғ ҳам боғликдан чиқиб кета беради. У Алижонга текказиб, «кучугинг қурсе-е-ен! Каптаринг қурсе-ен! Ароғинг қурсе-е-ен!» деб қақшаган вақтлари кўп бўларди. Аваллари «ўғлим, ўғлим» деб юрган Шамшига кейинчалик қайрилиб қарамай қўйди. Чунки ҳамма вақт маст бўлиб, чўзилиб қолган Алижонни шу қаншари паст ўгай ўғли олиб келиб, боққа ташлаб кетарди.

Алижон икки юзи қизариб, ўз уйида эркаланиб ўтирган Мариянинг имоси билан рюмкани кўтариб, ичиб юборди. Ёшлигида ўғил болаларга ўхшаб кийиниб юрадиган Мария ҳозир сочларини бароқ қилиб, оппоқ бўлиб ўтирарди. У келишган қадди-қоматини намойиш қилиб, ўрнидан турди-да, бориб радиони қўйди. Ундан сўнг эри билан танца туша кетди.

Алижон яна Андрей Андреевичга қаради. У ўз ошналарига қадим бу ерда бўлган воқеаларни салмоқланиб ҳикоя қиларди.

Андрей Андреевич—шундоқ бир қараганда кўзга ташланадиган басавлат одам эмас. У ўрта бўйли, ориққина, тепакал бир одам. Папирэс эмас, ҳамма вақт махорка чекади. Махорка тутунидан мўйлови сарғайиб кетган. Ёзда шапка, қишда қулоқчин, лекин оёғида ҳамма вақт керзовой этик, устида бўгма ёқа кўйлак, белига учи пойнакли камбар камар боғларди. Ҳар куни азонлаб ишга кетиб, соат тўртларда қайтиб келарди-да, то қош қорайгунча ўз чорбоғида гимирсиб: хомток қилар, экинларини суғорар, асалариларига қарарди. Бу, кўримсизгина одамни болалар яхши кўрарди. Унинг ишдан қайтиб келаётганини кўрган қура-қура болалар «Андий амати, манда-ям, Андий амати манда-ям...» деб чуғиллашиб, Андрей Андреевич этагига ёпишишарди. У бўлса корзинкасидан зарли юпқа қоғозга ўралган конфетдан битта-битта улашиб кетарди.

Унинг яна икки ўғли борлиги, улар оилалик бўлиб, бири Калининград шаҳрида, флотда хизмат қилишини, иккинчиси тоғ инженери эканлигини, оиласи билан Новосибирск шаҳрида яшашини, Мария эса кенжатоғи эканлигини, Алижон яқинда билди. Холниса холанинг айтишича Андрей Андреевич, унинг отасидан ҳам аввал «Фирқага киргани»ни айтарди. Унинг отаси йигирма олтинчи йилдан партия аъзоси эди. Шундан маълум бўлишича Андрей Андреевич йигирма биринчи йилларда партиёга ўтган.

Меҳмонлар ярим кечагача ўтиришди. Иван Кузьмич «қани қўзғалайлик; Евдокия Петровнага, Андреевичга меҳмондорчилик учун раҳмат айтайлик!» деганидан сўнг улар дастурхон устидан туриб, ташқарига чиқишди. Мариялар машинасига уларнинг бари жо бўлиб, хайрмаъзурлашиб жўнашди. Шундан сўнг, Алижон билан Шермат ҳам Андрей Андреевичга ташаккур айтаётган эди, у Алижоннинг қўлини қўйиб юбормай: «Сизнинг уйингиз узоқ эмас, юринг, яна қиттак ўтирайлик, кейин чиқиб кетасиз...» деди.

— Раҳмат, Андрей ака.

— Юринг, юринг!

Алижон яна қайтиб кирди. Улар яна рюмкаларни тўлдириб ичишди. Кайфи ошиб қолган Алижон илгари бир кўпўллик қилганини эслаб, бошини эгди: «Мен сизнинг юзингизга қарай олмайман... Кечириг...» деди.

— Нима? Бас! Кўнглингиздан чиқариб ташланг.

Иккинчи гапирманг! Мени ҳам болалигимда «самариска» дейишарди... лекин у замон бошқа замон эди...

Алижон индамай бошини солиб ўтирди.

— Менинг сизда бошқа бир гапим бор,— деди Андрей Андреевич Алижонга тикилиб. Алижон бошини кўтарди,— нега ишламайсиз?

— Ишладим. Колхоз дўконидида ишладим. Ундан кейин яна ишладим...

— Шуларни иш деб ўйлайсизми?

— Бизни министр қилмайди, Андрей ака,— у кулди.

— Албаттаку-я... лекин ўгил боланинг ишини қилиш керак-да. Сиздек куч-қувватга тўлган йигит дўкондорлик қилса... энди бу қизиқ-да! Бундақа ишлар қилманг, будбулингиз қочиб кетади... (У кайф ичида хахолаб кулиб юборди. Алижон ҳам хахолаб кулиб, қўлидаги винони тўкиб юборди).

— Отангизнинг бебаҳо эканини айтдим. Дўстим эди. Сиз билан бир гаплашиб қўйиш менинг бурчим, чунки у меҳрибон ҳозир гўрда ётибди. Унинг нуридийдаси чалғиб юрса яхши эмас. Акангиз Валижон қандай яхши йигит. Заводга юринг! Бирга ишлайлик! Ишчи бўлинг!

— Ишчи?

— Ҳа, оддий ишчи. Бизнинг литейний цехда ишчи бўлганда ҳам оддий ишчи бўлиб ишлайсиз. Қобилиятингиз бўлса аста-секин мастер бўласиз... Акангиздан бекорга хафа бўлгансиз, у ҳақ!

— Ўйлаб кўраман...

— Яхшилаб ўйлаб кўринг. Бир карра тўғри йўлни кўрсатиб қўйишимиз бурч!

Эртасига, эрталабки салқинда эшикдан халлослаб Жаҳон буви кириб келди. Бу кампир Алижоннинг ёлғизгина бувиси бўлиб, шаҳар четида чолу кампир бир бева қизиникида яшашарди. Холниса холанинг синглиси Ойнисанинг эри фронтда ҳалок бўлиб, тўрт бола билан қолди. Чолу кампир Ойнисанинг болаларига қараб, етимлар ичида яшашарди. Чол ҳам, кампир ҳам жуда қаришган; лекин ҳар ҳафта бир амаллаб бўлса ҳам Холнисаникига келишар, бир кеча-ярим кеча туриб, катта қизи аҳволини билгач, яна кичик қизиникига жўнарди. Уларнинг ўз таъбирича «икки қизлари ҳам бахтсиз бўлган»— икки куёви ҳам нобуд бўлиб, фалакнинг чархидан шикоят қилишарди.

Бу гапларнинг ҳаммасини Жаҳон буви билан унинг ўн тўрт яшар невараси бирма-бир гапириб берди.

Алижон кун бўйи хаёл суриб юрди. Унча-мунча гапларга парво қилмайдиган Алижонни Андрей Андреевичнинг кечаги гаплари жунбушга келтирди:

«Сиз, чалғиб юрибсиз, йигитнинг ишини қилинг! Бу иш — заводда!»

Алижоннинг аъзойи баданига эилзила турди. Куни билан унинг бошида фикрлар талоши авжга минди. Бирдан у «кетаётиб, йўлини бургандек» бўлди. Бунга Холниса хола ҳам ҳайрон.

Алижон эрта билан кийиниб, шай бўлиб, кўчада Андрей Андреевич чиқишини кутиб ўтирди. Унинг «каллай саҳарлаб» отлангани Холниса холани жуда ажаблантирди. Ўғлининг шахтини қайтармаслик учун унга ортиқча сўз ҳам айтмади. Чунки баъзида ортиқча бир сўз қилиб турган тузуккина ишини ташлаб юборишига сабабчи бўларди. Жаҳон буви ҳам, Холниса хола ҳам индашмади; фақат бир пиёла чой ичиб кетишини айтишди. Алижон эътироз билдирди.

— Э, жуда барвақт чиқибсиз-ку,— деди чиқиб келган Андрей Андреевич қўл узатиб,— салом, Алижон!

— Салом!— у ўрнидан туриб Андрей Андреевич қўлини сиқди.

— Чой ичдингизми? Бизникига кира қолмабсиз-да...

— Раҳмат.

— Ясаниб олибсиз?

— Ҳа,— у жилмайди.

Улар икков айланма боғ кўчаларидан чиқиб, шаҳарга тушиб кетишди. Уларнинг ёнма-ён кетишаётганини чойхона супураётган «хўроз» ҳам кўрди. Ундан нарироқда магазин қоровули ҳам кўрди. Бундан илгари Бўрихўжа амаки ҳам Алижонни шу кўчадан эргаштириб олиб кетган эди. Андрей Андреевич ҳам юрганида қўлини орқасига олиб юрар экан...

Алижон билан Андрей Андреевич ота-боладек ёнма-ён боришарди. Ўртадаги сукутни бузиш учун Андрей Андреевич заводда айниқса кейинги иайтда ёшлар кўпайгани, клуб-танцалар обод, ҳатто драма кружоги яқинда саҳнага чиққанини, хўп ажойиб бир ҳангомани кўрсатиб, ҳаммани мулдирганини эзмаланиб гапирарди.

Шу орада цех ишлари, Иван Кузьмич ҳозир планни ошириб бажараётгани, ўзи ҳам яна бир йилдан сўнг пенсияга чиқажagini, ёрдамчилари Шермат билан Валижон, азамат йигитлар эканлигини, уларни ҳам заводга ўзи олиб келганини айтиб, фахрланиб қўярди. У айтган гапларининг деярли ҳаммаси ҳам Алижонни қизиқтириш, унинг диққатини жалб этишга қаратилган. Заводнинг ҳамма томонини, бундаги барча иш ҳам яхши деган маънони чиқариш учун жон-жаҳди билан гапирарди, мисоллар келтирарди.

Улар трамвайдан тушишди. Жуссаси кичик, анча чўкиб қолган Андрей Андреевич ёнида Алижон тоғдек бўлиб бррарди. Андрей Андреевич ҳамма вақт катта вагранка ёнида кичик бўлиб тургани билан нафасидан ўт сочиб, аждаҳодек баҳайбат вагранка бу митти одам қаршисида тахт турарди. У филбонга ҳам ўхшаб кетарди — негаки, улкан фил ҳар қанча ҳаракат қилмасин, барибир қулоғи ёнида ўтирган кичик филбон амриси ҳаракат қилишга иложи қанча! Вагранка филга ўхшарди, унинг ёнгинасида турадиган Андрей Андреевич филбоннинг ўзгинаси эди.

Заводга етиб боришгач, Андрей Андреевич пропуска бюросидан кимгадир телефон қилди, ундан сўнг Алижон паспортини олиб, туйникча ичкарасида ўтирган кексагина хотинга узатди. Пронускани олиб, сменага келишаётган жуда кўн одамлар қатори ичкарига кириб, завод бошқармаси биноси ёнидаги катта майдонга икки қатор қилиб тизиб қўйилган терим машиналари ёнидан ўтиб, қуюв цехи томон юришди. Сершовқин цехлардан чиқиб, тўғри асфальт йўл билан тўрт қаватлик иморат бўйича, лекин узун, ичига вагонеткалар кириб кетаётган корпусга яқинлашишди.

— Бу, бизнинг литейний,— деди Андрей Андреевич катта корпусни Алижонга кўрсатиб,— уруш вақтида қурилган. Заводнинг энг дастлабки цехи мана шу. Тўғрироғи, завод даставвал шу цехдан бошланган. Ҳозир завод жуда катта бўлиб кетган, мураккаб нахта терим машиналари чиқаряпти.

Алижон «ҳа, шундоқми?..» дегандек бош қимирлатди. Андрей Андреевич сўзида давом этди:

— Газеталардан ўқигандирсиз, бизнинг маҳсулотимиз чет элларда ҳам машҳур, чунончи Кубада, Руминияда, Болгарияда!

Андрей Андреевич цехга киришдан аввал Алижонни бошлаб, узун коридор бўйлаб, кенггина хонага олиб кирди. Бу хонадаги қатор майда шкафлардан бирини очиб жомакорини олиб кийиб, устидаги кийимини ечиб, шкафга қўйди. Бу катта хона рўпарасида кўпгина ҳужрачалар бор эди. Душнинг шариллаб оқиб, тунги сменадан чиққанлар чўмилаётганини Алижон пайқади. Жомакор княдиган бу кенг ва ёруғ хонада юз-қўл ювадиган жой, каттагина ойна ва деворда аптечка ҳам турарди. Душдан чиққандан сўнг озгина бўлса ҳам дам олиш учун диван, юмшоқ стуллар қўйилган. Полга оддийгина поёндоз ҳам гашлаб қўйилган.

Андрей Андреевич жомакорини кийиб, қалин қўлқопларини олиб, цехга Алижонни бошлаб кирди. Алижон кўз олдида бирдан кучли шовқин, цех бўйлаб секин-аста силкиётган конвейерларнинг ғирчиллашиб, қолипларга қум босаётган пресслар, кенг цех гепасидаги мостовой кранларнинг ғувиллаб, ҳайбат билан улкан ва зил металларни осмонга кўтариб, олиб боришлари, цех четидаги вагранкалар оғзидан олов пуркаб гуриллашлари Алижонни ҳайратга солди. Бу каттакор корпус ичида қанчалаб машиналар бетўхтов ҳаракат қиларди. Чириллаб айланаётган ғилдиракларнинг, ғалтаксимон муруватларнинг сон-саногини йўқ. Мостовой кранлар кўтариб келган ковшларга эриган, қип-қизил металл сачратиб, бир муддатдан сўнг, яна уни кран кўтариб, наридаги қолиплар ёнига олиб бориб қўярди. Бу цехда ғимирлаб ишлаётган одамлар ҳам ўз қора жомакорлари билан шу машиналарнинг бир қисмига, гўё бу одамлар чиндан ҳам темирдан ясалганга ўхшарди. Елғиз Алижон жомакорсиз, оқ кўйлак, чувт дўппи кийиб, цех шов-шуви, тутун, чанг ичида юрарди. Баъзилар оқ кўйлаклик йўғон йигитга ялт этиб қараб, кулиб ҳам қўйишарди. Чунки бунда оқ кўйлакни ярим соатда қоп-қора қилиб олиш ҳеч гап эмас эди.

Андрей Андреевич иккинчи вагранка ёнига келиб, сменани олди-да, ишга тушиб кетди. Ун минутча аввал келган Шермат ковшни судраб келиб, вагранка нови остига тўғрилаб қўйди. Сўнгра Алижонга қўл узатди:

— Келдингми? Яхшимисан... Яхши иш қилибсан. Кампир яхшимилар? Аканг ишга келмади, касал ётибди...

Алижон индамади-ю, лекин юрагини хижолат тимда-

лагандай бўлди. Унда ачиниш аломатлари ҳам пайдо бўлди.

— Урганиб кетасан. Мен ҳам янги келганимда шундоқ қовушолмай турганман. Лекин жуда ақлли иш қилибсан..

Андрей Андреевич вагранка новларини лўм билан тозалаб, зинапоялардан чиқиб, вентиляторни буради. Газ берди. Вагранка ёнидаги трубадан вағиллаб олов ва учқунлар отилиб чиқа бошлади. Юқоридан магнит подёмнийлари чўян бўлакларини кўтариб келиб, вагранкага ташлади. Ундан сўнг кокс ташлади. Шапкаси соябонига қистириб қўйилган кўк кўзойнакни тўғрилаб, вагранка ичида, эриб қайнаётган металлни кузатди. Яна бир оз вақт борлигини пайқаб, у зинапоялардан тушиб Алижон билан Шермат ёнига келди.

— Хўш, қалай?

— Алижоннинг келганидан мен жуда хурсандман.

— Мен ҳам,— деди Андрей Андреевич, уялинқираб турган Алижонга кўз ташлаб.— Алик агар ишга тушиб, бу ишни ўрганиб олса, мен ўйлайманки, энг яхши вагранкачилардан бўлади. Кейинчалик цехнинг баҳодири бўлиб қолса ажаб эмас. Заводнинг эгалари сизлар, наинки биргина завод бўлсин, бутун мамлакатнинг эгалари сизлар. Ҳа, сизлар! Чуики кексалар эстафетани топшираётирлар, бу — қонуний... Шермат, яна ўн минут бор, Алижонга ҳув нариги электр печларни кўрсатинг, цехнинг ҳамма ёғини кўрсатинг, мастер билан ҳам танишгиринг.

Шермат билан Алижон цехни айланишди. Унинг оқ сурп кўйлагининг бир неча ерига қора тегди. Вагранкалар пуркаётган учқунлардан чўчиб, ўзини четга олاردди. Лекин Шермат буларга ўрганиб қолгани учун ҳеч нарсадан тап тортмай, мағрур борарди.

— Қанча мояна оласан?

— Мен, тўқсон. Яхши ишлаганимизда юз. Мен залившикман. Андрей Андреевич мастер, вагранкачи. Вагранкачи бўлганда ҳам зўрларидан бири...

— Мен ишласам қанча оламан?

— Сен мен билан бирга ишлайсан, Андрей Андреевич шундоқ дегандилар, ишчи бўлиб ишлайсан. Етмишдан кам олмайсан. Кейинчалик ўзингнинг ишингга, уқувингга боғлиқ...

— Ҳа,— деб қўйди билинар билинмас.

Ун минут ўтар-ўтмас уларни қўл ишораси билан Андрей Андреевич чақириб олди. Шермат терлаб-пишиб ишга тушиб кетди. Алижон яна чой тўлдириб қўйилган бак ёнида папирос чекиб, ишлаётганларни кўриб ўтирди.

Обед вақтида Андрей Андреевич, Шермат билан бирга столовойда овқатланиб, соат тўртларда — смена ту-гагач, улар учовлон бирга қайтиб келишди.

* * *

Эртасига яна у Андрей Андреевич билан бирга за-водга бориб, бошқармага кирди-да, кадрлар бўлиmidан анкета ва бошқа қоғозлар олди. Ундан кейин цехга ки-риб, бирор соат Андрей Андреевич билан Шермат ёнида ўтирди. Сўнг, уйга жўнади. Йўл-йўлакай фотографияга кириб суратини ҳам олди. Бугун ҳам акаси ишга чиқмаганини билди. Бу сафар онасига маълум қилишни ўйлаб қўйди. Алижоннинг бир қарорга келиб, анкета тўлдираётгани ва умуман заводни ўз кўзи билан кўра-ётгани Андрей Андреевични ичдан хурсанд қилди. Лекин у бу ҳақда Шерматга ҳеч билдирмади. Шерматни ҳам бу ишдан мамнун бўлаётгани Андрей Андреевичга маълум эди. Лекин улар кун бўйи терга ботиб, вагранка ял-лигида чўгдек қизариб ишлашди-ю, «фурсат бўлмаган-дай», бу ҳақда гаплашишмади. Мостовой кран кўтариб олиб келган катта кавш биқиллаб қайнаб турган чўян-дан қуйиб бергач, беш минутлик «перекур» чоғида Ан-дрей Андреевич вагранка ёнидан пастга тушиб, кўрпа читдан тикилган халтачасига воронка қилиб ўралган га-зетани тиқиб, махорка тўлдириб, лабига қўндирди. Шер-мат бўлса ўзининг «Беломор»идан чекди. Уларнинг ик-ковлари ҳам хаёл суриб қолишди. Бу чоғ уларнинг кўз олдиларида йўғон, яғриндор Алижон пайдо бўлди.

— Ҳали, у йўғон бўлиб кетгани билан тумшуғи са-риқ палапон,— деди Шермат,— ҳали унинг баданида го-зи кўп, хом семиз...

— Йў-ўқ,— эътироз билдирди Андрей Андреевич,— тумшуғи сариғликка сариғ-а, лекин анча бақувват, пол-вон йигит. Тез эт қўйиб юборди. Бундайларни «суяги бузуқ» дейдилар. Агар уни ром қилиб олсак филдек иш қилади.

— Ёмон ошналари бор, қимор ўйнайди... ичади...

— Аввал мана шу ерга келиб олсин-чи, келиб олган-

дан кейин мана бу вагранкамизнинг оташида бу «янги қозонни қатрон» қилиб тозалаб оламиз. Қусмайдиган ҳам бўлади. Емон қилиқлари оташда куйиб йўқолади.

Эртасига эрта билан тўғри цехга келиши керак бўлган Алижон келмай қолди. Андрей Андреевич билан Шермат, согайиб ишга келган Валижон ҳам обед вақтигача кутишди, ундан дарак бўлмади. Цех бошлиғи Иван Кузьмич ҳам вагранка ёнидан ўтиб кета туриб, «Андреевич, нима, йигитингдан дарак бўлмади-ку?» деди. «Қайдам,— деди Андрей Андреевич,— эҳтимол кадрлар бўлимида тутилиб қолгандир. Эҳтимол бирон иши битмай қолгандир...» У бу гапни айтди-ю, лекин ўзи ҳам анча ўйламади. Алижондан иш охиригача ҳам дарак бўлмади. Смена охирида Андрей Андреевич цех контролеридан бошқармага — кадрлар бўлимига телефон қоқди, Алижонни келган-келмаганини суриштирди. Унинг келмаганини эшитиб, елкасини қисиб, трубкани қўйди.

Эртасига эрталабдан то смена охиригача яна Андрей Андреевич, Валижон, Шермат Алижонни кутишди. Лекин Алижон келмади. Андрей Андреевич цехга кира беришда пайдо бўлган ҳар бир одамга ялт этиб қараб қўярди. Энди улар Алижонни касал бўлиб қолди хаёл қилишди. «Агар касал бўлиб қолмаган бўлса, у албатта келарди. Келмай ҳеч иложи йўқ. Унинг айниши ҳеч мумкин эмас. У ҳавойи бўлиб қолгани билан барибир танти йигит. У кўнглига ёққан нарсани албатта қилади. Нима балс бўлди экан?...»

Алижон индинига ҳам келмади. Тоқати тоқ бўлган Андрей Андреевич аввал жиндек сўкинди.

— Мен эртага ёнига кириб, аҳволни биламан,— деди Шермат,— Валижон билан Андрей Андреевичга,— агар яна чойхонада оёғини осилтириб ўтирган бўлса хафа қиламан!

— Лаббай?...— деди Андрей Андреевич хаёл суриб,— нима дедингиз Шермат Ибрагимович?

— Агар субутсизлик қилган бўлса, мен уни хафа қиламан!

— Марҳамат қилиб, аҳволни билсангиз, илтимос.

— Хў-ў-ўп,— деди Шермат «субутсиз ошна»дан ранжиб.

Эртасига Шермат ишга кета туриб, Алижонлар ҳовлисига кирди. Холниса хола ёлғиз ўзи супада ўтирарди.

— Алижон борми, хола?

Холниса хола бошини чайқади.

— Ҳа,— Шермат яқинроқ бориб Холниса хола билан саломлашди.

— Кетиб қолди... Мендан, дадасидан хафа бўлиб, «Тошкентда турмасам қутуламанми...» деб кетиб қолди,— у ҳўнграб йиғлади,— мун-до-ғ топишлик-тутишлик бола бўлмасаям, қанотимнинг остида бўлса нима қиларкан. Мен шўрлик худога нима ёзибман. Мани қон йиғлати-и-иб кетиб қолди...

— Қаёққа?

— Бошқа шаҳарга.

— Бошқа шаҳарнинг номи нима?

— Билмайман, болам, мен ўлгур бир оми одамман, шаҳарларни қаёқдан билай... Бир нима деб айтган эди, эсимдан чиқибди.

— Еп-пирай, бу қизиқ-ку! Одам ҳам шунчалик бетайин бўладими?

— Худо шундоқ қилиб яратган бўлса қандоқ қилай. Бу боладан куйиб ўлдим. Худо қарғаган одам мендек бўлади. Шу болани одам бўлармикан ди-и-и-й, ди-и-и-ий, охир адойи тамом бўлдим, Шерматжон ўғлим! Худо менга бола бермабди, бало берибди. Ўз ичимдан тушган бола шундоқ қили-и-и-иб юрса, кимга арзимни айтаман! Мани худо ури-и-и-б қўйган...

— Хафа бўлманг, хола.

— Хафа бўлмай иложим йўқ! Валижонга, сизга ўхшаса нима бўпти.

— Хат-пат ёзиб қолар, ўшанда адресини биламиз...

— Хат ёзаман деди. Ҳа, эсим қурсин, қўшнимиз Андреюпга бериб қўйинглар деб бир хат ташлаб кетган эди.

— Ушани менга беринг. Мен ўзим ҳозир олиб чиқиб бераман.

Холниса хола нават тагидан букланган қоғозни олиб, Шерматга узатди. Шермат хатни олгач, хайрлашиб ташқарига чиқди-да, зинғиллаганича Андрей Андреевични-кига кирди.

Улар дарҳол қаламда қийшиқ-қинғир ёзилган хатни ўқишди:

«Хўрматли Андрей Андреевич, мен ГЭС қурилишига кетдим. Иш шундоқ бўлиб қолди. Мени койиманг, кечиринг... Сизни эсимдан чиқармайман. Алижон».

— Нима гап ўзи? Тушунмайман,— деди Андрей Андреевич.

— Тавба! Қизиқ...— деди елка қисиб Шермат.

Тўққизинчи боб

Алижон ўша кунни завод кадрлар бўлимидан олган анкетани газета қатига эҳтиёткорлик билан ўраб, йўл-йўлакай фотографияга кириб суратини ҳам олдириб уйга қайтаётганида супада Бўрихўжа — дадасининг ўтирганини кўрди. У, дадаси билан сўрашиб кўрпачага чўкди. Жон-жаҳди билан бидиллаб, нималардандир шикоят қилаётган онасининг гапи ҳам бўғзида қолди. У рангининг қонини қочириб, энсаси қотиб ўтирди. Бир лаҳзадан сўнг Холниса хола тил тагига нос ташлади. Носвой шишага кўзи тушган Бўрихўжа дарҳол уни Холнисадан тилаб, у ҳам оғзига нос отди. Совуқ сукунат бир неча минут давом этди. Шундан сўнг, Алижоннинг қўлидаги газетага кўзи тушган Бўрихўжа нослик оғзини қийшайтириб сўради:

— Газитларда нима гап?

— Тинчлик.

Бўрихўжа оғзидаги носни чўзилтириб ташлаб, энги билан соқол-мўйловини артди-да, тупук сачратиб, яна гап қотди:

— Хизматдан кетиб қолибсиз, ўғлим.— У жўрттага заҳарханда билан «сиз»лаб гапирди.

— Ўша ҳам хизматми, уялдим!

— Уялдим?

— Ҳа, жуда уялдим! Мени ўқитган муаллимим кўриб қолиб ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим. Юзимга тик қараб, «сизга ўқиш, хайф!» деди.

— Э-э, балога гирифтор бўлсин ўшанақа калтадумлар! Нега хайф бўлар экан?!

— Қизишманг.

— Қизишманг эмиш! Нега қизишмас эканман? Биров билан бировнинг нима иши бор! Ахир сен ҳам ишлаб пул топишинг керак! Онанг ҳам, мен ҳам қариб қолдик. Ота-она шунинг учун бола боқадики, яъни ота-онани ҳам қариб қолганида боқсин, дуосини олиб қолсин... Сен бўлсанг пулнинг кони шундоқ яхши бир хизматни ташлаб кетибсан. Абдумажидхон маҳдум ранжиб гапирдилар. Шундоғ муътабар бир одамнинг дуосини

олмай, азиз-авлиёлар қадам қўйган жойдан кетиб қолиш яхши эмас-да!

— Бошқа ишга киряпман, қўйинг ўша сўфиликни! Қалламни олиб ташласа ҳам мандан диндор чиқмайди.

— Тавба де! Ё алҳазар!

— Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, мендан қандай қилиб сўфи чиқади! Мен бу махсимчаларни, сўфиларни ёмон кўраман-ку, дода! Қўйе-енг!

Бўрихўжанинг ранги оқариб, жим бўлиб қолди. Бир дамдан кейин бўшашиб, яна мулойимлик билан гап қотди:

— Пули яхши эди. Санлар — охир замоннинг болалари ҳаммаларинг бошяланг юрасизлар. Бошяланг бўлса бошга шайтон қўнади... Бошингга шайтон қўнибди.

Алижон миқ этмади. Орадан кўп ўтмай, Бўрихўжа Холниса холага аллақандай сирли имо-ишоралар қилиб, ўрнидан туриб жўнади. Алижон дадаси орқасидан қараб қолди. Дадасининг терсайиб ўтиргани ва яна шумшайиб чиқиб кетгани юрагини сиқди. Нима қилишини билмай папирос чекди.

Холниса хола бир одамни мақтагудай бўлса, бир йўла осмонга чиқариб, ёмонласа, обдон ёмонлаб ерга киргизиб юборарди. Қарғаганида бармоқларини тиззасига қўйиб, шиқиллатиб, ер уриб қарғарди. «Бир қайнови ичида» деганларга жавобан: «Ҳа, ўтин ҳам ёниб, кўмир бўлиб чойни қайнатади...» дерди.

Оқшом...

Пахса деворлар, ўт-ўланлар орасига яширинган чигирткалар чирилламоқда. Қўшни боғдаги узун тераклар учуда янги ойнанинг ўроғи йилтираб кўринарди. Холниса хола кўз ташлаб, янги чиққан ойнанинг ястаниб, қайиқчадек турганини — «Ой ўзига тинч» эканини пайқаб, андак кўнгли ғаш бўлди.

Супа ёнидан ўтадиган ариқда сув тинмай шилдираб оқарди. Кечки салқин ҳам тушиб, майингина шамол суратдек қотиб турган дарахт шохларини қимирлатиб, жон киритмоқда. Куни билан саратон жазирамасида тилини осилтириб, ҳаллослаб ётган Қоплон ҳам секин ётган еридан туриб, бир-икки силкиниб, пўстинидаги чанглари қоқиб, шапиллатиб сув ичди-да, боғ бурчагидаги супа томонга кўз ташлади.

Кечадан буён чирсиллаб юрган Холниса хола кечга бориб бұшашди. «Ўтин ёниб, чойни қайнатади» мақсадида Алижонни чақириб, бир «хушхабар»дан огоҳ қилди:

— Ёмон бўлса ҳам барибир ўзингники яхши экан, ўғлим. Бўрихўжа дадангни бировлар ундоғ, бировлар бундоғ дегани билан, барибир бечора ёмон кунимизга ярайди. Сан ҳам катта йигит бўлдинг, бир бошингни иккита қилиб қўймоқчи... Ҳар нима қилса ҳам отанинг бир тўй қилиб бериши қиёмат қарз. Мен ҳам мана бу бўғ ўлгурдаги мевалардан сотиб тўплаб қўйган озроқ пулим бор, ҳаммасини йиғиштириб, даданга бердим. Худога шукур, келинимга атаб қўйган анча-мунча бисотим ҳам бор. Мана, Фаридани келин қиламан деган эдим, бўлмади. Тақдир-да... Келинлигимда онам раҳматлик қилган палак ҳам бор. Ишқилиб, битта келинимга етадиган нарсам бор-дее...

Алижон онасининг сўзларини диққат билан эшитиб ўтирди. Тўй дараги унинг йигит юрагига ҳаяжон солди. Ахир тўй ҳар бир юракни ҳаяжонга солмай иложи йўқ! У бир оз ўзига келди, хурсанд бўлди шекилли яна папирос чекди. Бир ҳисобда, унинг айни уйланадиган пайти.

— Худо менга ҳам фарзанд бериб, бировларнинг эшигига совчи бўлиб бориш ҳам ўзи бир бахт. Қўшнимиз Мирсаид кулолнинг ўғли Мирзараҳим уйланганида Маҳмуд чопонфурушникига совчи бўлиб бориб, қизни кўриб келибмиз, «олуғ-солуғлари» бўлиб, фотиҳа ўқилиб, тўй бўлибди дегин... Гўшангага кирганда куёв келиннинг юзидаги рўмолини олиб қараса, бир чўтир қиз ўгирганини кўриб, капалаги учиб кетибди. Кейин билсак совчиларга сухсурдек синглисини кўрсатиб, чўтир опасини фотиҳа қилишган экан. Куёв пешонасига бир уриб, гўшангадан чиқиб кетган. Худога минг қатла шукурки, унақа замонлар ўтиб кетиб, бу замонда бировни биров алдаб, чўтир қизини бериб кўрсин-чи, нима бўларкин! Ҳозир ҳамма очиқ, келин билан куёв ҳам бир-бирларини кўриб, ундан кейин гўшангага кирадилар. Бир ҳисобда мана шундоқ бўлгани яхши.

Бу гапларни ҳам диққат билан эшитиб ўтирган Алижон, албатта бу эзмаланиш сўнггидан бир маънолироқ гап чиқади деб хаёл қилди.

— Ёмон уламолар золим пошшонинг даврида па-

ранжи сачвонни ҳам ўйлаб чиқариб, хотин-қиз бечораларни чор девор ичига ташлаб қўйишган. Мана энди бу озод замонда биз хотин-қизларнинг кўкрагимизга шамол тегди.

Алижон бу гапларни кўп эшитган. Холниса хола бирон ёш билан гаплашмоқчи бўлса албатта икки даврни айтиб, шу йўл билан у ҳамма вақт ёшлар фойдасини кўзлаши, Шўронинг ҳамма иши маъқул, унинг ўзи қам анча тушунган хотин эканлигини билдиришга уринарди. Лекин унинг тезроқ мақсадга яқинлашишини бетоқат кутаётган Алижон бир луқма ташламоқчи бўлди, лекин бунинг иложини қилолмади.

— Уша, хотин-қизлар озодлиги масаласи чирсиллаб турганида Қозоқова, Обидова, Шариповалар... Эскижўвадаги хотин-қизлар клубида ваъз айтишганини, пошишо зулми тамом бўлди, паранжиларингни оловга ташлай беринглар, деганида ҳамма хотинлар иаранжиларини ўтга ташлаб ёқишди. Мен ҳам паранжимни ёйиниб борган эдим, ёқиб юбордим...

— Тўй деясиз, ойи, ҳали мен бирон ишга кириб олганим йўқ-ку,— деди Алижон Холниса хола гапини бўлиб.

Бу гапни айтишдан онани мақсадга яқинлаштириш эди.

— Тўй билан иш бир-бирига халақит бермайди. Хотинлик бўлсанг, тезроқ ишга кириб оласан... Энди, мен айтаманки, даданг шундоқ очилиб, «болам-бўтам» деб турганида тўйни қилиб ола қолсак, дейман. Бир ёғи ёруғ ёз, пишиқчилик...

— Яхши!— деди Алижон гапни қисқа, масалани ҳал қилиб.

— Ҳа, ишқилиб, бировнинг эшигини изғиб юрганидан кўра, биринг эн, биринг бўй бўлиб, қўйнимиздан тўкилса қўнжимизга тушгани маъқул-да.. Даданг ҳам бурунги зукко одамлардан-да, яхши ўйлаган. Мен ҳам унинг сўзига кирдим. Фарида аввал тузуккина кўрингани билан кейинчалик жинимга ёқмай қолди. Ўзинг ҳам хушламай қолдинг, шекилли?

— Лаббай?

— Назирахон болам ҳам тушунган қизлардан.

— Нима?

— Каттакон тўю-томоша билан Назирахонни селга олиб берамиз...

— Ҳали шунча даромад шунгамиди? Мен уйланмайман! Дадамга айтинг, бундақа гапларни қўйсинлар!

— Ҳа-ҳа! Нима, осмондан оёгингни узатиб тушганмисан!— Холниса хола тўсатдан тутоқиб кетди.— Даданг бечора қариганига қарамай ундоқ деса кўнмайсан, бундоқ деса кўнмайсан! Қиладиган ишинг жанжал, ароқ ичиш, ит уриштириш... Ахир сен ҳам одам бўласанми, йўқми?!

— Ойи!

— Мен сенга онаманми ёки кўчадан келган етти ёт бегонаманми! Наҳотки она ўз фарзандига ёмонликни раво кўрсаю! Катталар бир нима дегандан кейин мағимлага кўниш керак-да! Ҳадеб, ўзим хон, кўланкам майдон деяверган билан бўладими!

— Дадам, сопини ўзидан чиқараман деб ўйлабдилар-да...

— Нима ўйласа ҳам у — дада! Ўз ота-онаснинг раёини қайтарган боланинг ҳеч қачон косаси оқармайди!

— Йўқ, ойи...

— Назирахон ёмонми?

— Назирахон яхши қиз.

— Назирахоннинг кимдан камлиги бор?

— Ҳеч кимдан.

— Фаридадан камми?

— Йўқ.

— Ёки Назирахон ҳақида бир гап эшитдингми?

— Йўқ.

— Бўлмаса нега Назирахон боламни бундоқ дейсан?

— Ҳеч нима деяётганим йўқ!

— Мундоқ қилсанг ахир, Назирахон бадном бўлиб қолмайдими? Раҳм қилиш керак! Ахир боёқиш ўтири-и-иб қолди. Назирахоннинг ҳеч кимдан камлиги йўқ!

— Ҳа, яхши, ақллик қиз. Тўғрисини айтсам, мен уни... Вассалом!

— Ҳа-а, вассалом! Вассалом дейиш осон! Биз ҳали даданг билан яна гаплашамиз. Яна шунақа бўйин тов-лаб, «ўз билганимча иш тутаман», дея берсанг, биз ранжиймиз. Биз сенинг кўчадан бир сеталақини бош-лаб келишингга йўл қўймаймиз! Агар сен Назирахон-дай бир моҳпора қизни олмай нонкўрлик қилсапг, биз ҳам сендан юзимизни ўгирамиз!

Алижон бўшашиб, хомуш ўтирди-да, жавоб қилмай кўчага чиқиб кетди.

* * *

Холниса хола ранги ўчган, заҳар-заққум бўлиб, товоқ-қошиқни бир-бирига уриб, тарақ-туруқ қиларди: Ит бошига ҳам қалтак билан қарсиллатиб урди. Катта ит бошини солиб, кейин уясига кириб кетди. Кечга яқин Алижон нон олиб борганида итнинг боши солиқ, кўзи нам эди. У нонга ҳам қарамай жовдираб тураверди. Алижон энгашиб, бошини силаб, эркалаб елкасига бирикки уриб қўйгач, ўрнидан туриб қаттиқ нонни қитирлатиб ея кетди.

Холниса хола кун бўйи тўрсайиб юрди. Алижон негадир уйга киришга, онасининг қош-қовоғига қарашга юраги зирилларди. Эргасига ҳам Холниса хола чарсчурс қилиб юрди. Онанинг бу ишга қаттиқ киришгани, агар у розилик бермаса, режалар бузилиши, қаттиқ ранжишини пайқади. Бунинг устига Бўрихўжа дадасининг ҳамон «соини ўзидан чиқариш» мўлжали бор экани, у бу йўлдан қайтмаслиги турган гап эканлигига ҳам кўзи етди.

Назираҳон — ўттизларга бориб, жойи чиқмай ўтириб қолган қизлардан. У ориқ, саргиш юзида сепкили ҳам бор. Икки оналик бўлиш ва бунинг устига жоҳил отанинг қилиқлари уни анча заҳар қилиб қўйган эди. Унинг гаплари қозонда қовуриб олгандек бийрон, гашига текканни илондек чақиб гапирар эди. Еттинчи синфга чиққанида Бўрихўжа «бўйи етган қиз боланинг кўчада илигини очиб юриши яхши эмас, қиз бола ўқиб шаҳар олармиди...» деди-да, мактабдан тортиб олиб, уйга тиқиб қўйди.

Ақлга ақл қўш, жаҳлга сабр...

Алижон Жаҳон бувининг бу хикматли сўзини ҳеч эсидан чиқармасди. У тилини тишлаб, сабр қилди. Жаҳон бувининг «Болам, от тўрт оёқда ҳам қоқилади. Сен ҳам бир кун йўлингни топиб қоларсан» деган гапни асло эсидан чиқармасди. Бу гапнинг магизини чақиб, бир куни у ҳам одам бўлиб, уни ҳам ҳурмат билан атайдиган одамлар чиқиб қолар.

Алижон эрта билан кийиниб, қоғоз-поғозларини олиб, кўчага чиқиб кетаётган эди, Холниса хола сўради:

— Дадангга нима дей?

— Нима дердингиз, айтдим-ку, — деди Алижон ариқ лабида бир лаҳза тўхгаб:

— Сен бу гапни ўйлаб гапирвогсанми?

— Ҳа.

— Шундоқ сўққабош бўлиб ўтасанми?

— Ҳа.

— Дадангнинг юзига қандай қарайман, боламга ҳам сўзим ўтмаса... Бу кунимдан кўра ўлганим яхши. Мен ўзим худо қарғаган бебахт хотин эканман, дунёга келиб бир рўшнолик кўрмадим. Боғи-роғи ҳам бошшида қолсин! Ойтўра жиннига ўхшаб, эртаю кеч шўлт-шўлт қилиб юриб, бир кун итдек ўлиб кетарман, юмалоқ-ёстиқ қилиб, лаҳадга тиқиб, кейин оёқларингни узатиб ўтирарсизлар! Ҳаммаларингнинг зуғминг, ҳаммаларингнинг кўрган кўзларинг — ман! Худоё худовондо мен ҳам ўлай-де, бошқалар қутули-и-иб ўтирсин!

— Бекордан бекорга ранжиманг ойи!

Чойхона ёнидан ўтишда кимдир чақирди:

— Али! Ҳо-о-ов, Али, бу ёққа!

Алижон ялт этиб қаради. Яна ўша анҳор бўйидаги йиртиқ шолча устида Шамши ўтирарди. Алижоннинг чойхонага кириш нияти йўқ эди, лекин Шамши ёнига боришга мажбур бўлиб қолди.

— Йўл бўлсин?

— Шундоқ...

— Қаерга?

— Заводга.

— Заводга? Нима иш?

— Нима иш бўларди, ишчи.

— Ишчи, ҳи-ҳи ҳи... Энди ўзингга келибсан.

— Ҳа, қойил!

— Анави пулни чўзсанг. Керак бўлиб қолди.

— Ҳозир пулим йўқ. Кейинроқ оларсан.

— Йўқ, унақаси бўлмайди! Чўз!

— Пулим йўқ.

— Пулим йўқ?

Алижон орқасига қайрилиб, индамай кета берди.

— Ҳей, кунинг муттаҳамликка қолдими?

— Сўкма!

— Во-о-й, сани қара-ю!

Алижон кўчага чиқиб кетди. У машина йўлини кесиб ўтиб тротуарга чиқди-да, лапанглаб елка ташлаб жадал юриб кетди. Поликлиника ёнидан ўтиб, уч қа-

ватли мактаб биносига яқинлашганида, ўзидан ўн қадамча олдинда кетаётган — украинча кўйлакли, кўз-ойнакли таниш бир жусса диққатини тортди. У етиб олмаслик учун қадамини секинлатди. Бир дамдан кейин бу Абдугани ака эканини билди Абдугани ака муюлишга етгач, мактаб томонга қайила туриб, Алижонга ялт этиб қаради-да, яна йўлида кета берди. У Алижонни кўрдими, кўрмадими, буни билолмади. У бир лаҳза нима қилишини билмай ўйлаб қолди.

Алижон шу пайт югурганича бориб у кишининг йўлини тўсди.

— Абдугани ака, салом!

— Ҳа, Алижон, салом!— У кўзойнаги тепасидан қаради.

— Саломатлигингиз яхшими? Укаларим яхшими?

— Тузук.

— Ма-а-н... ма-а-н,— Алижон дудуқланиб қолди, кейин ўзини тутиб,— мен янглишиб ўша ерда юрган эканман, фақат уч кун бўлдим... ўша вақтдаёқ кетиб қолганман. Мени йўқлаган экансиз?

— Ҳа, — деди ўқитувчи, — сенда гапим бор. Жуда яхши учрашдик. Юр. Мактабга кирайлик, бир озгина гаюлашамиз.

Абдугани ака Алижон елкасига қўлини қўйди. Улар иккови мактаб биноси олдидаги боққа киришди.

У н и ч и б о б

Ўша кунги кутилмаган оғир гап — дилсиёҳликдан кейин Фарида уйга қайтиб чиқиб, тажанг юрди. Туҳматомуз сўзларни юрагига сиғдира олмай югурганича опасникига чиқди. Опасига ҳам юрагини очмай, тўнг бўлиб ўтирди... «Нега чиройинг очилмайди, бир гап борми?» деди бўгилиб Солияхон. Паришон ўтирган Фарида танглай қоқди. «Бир гап ўтганга ўхшайди, Фаридахон? Юрагингни оч. Бундақа қила берсанг ўзингни ўзинг еб қўясан..»

Фарида ҳеч гап йўқлигини, негадир кечадан буён юраги санчиб оғриётганини важ қилди: «ўхтин-ўхтин шундай бўламан» деди Фарида кўзларини жавдиратиб.

У яна уйга чиқиб кетди.

«Бундай одати йўқ эди-ку...» деди ўзига ўзи Солияхон. У баъзан шундоқ чоқларда ҳазил қилиб, осмонни

қоплаб ётган булутларни ҳам тарқатиб юбора оларди. Бир лаҳзадан сўнг Солияхон Фарида ёнига чиқди. У ланг очилиб ётган эшикдан кириб кела туриб, ариқ бўйида тўхтади. У ёқ-бу ёққа аланглаб, ҳеч кимни нўрмагач ариқдан хатлаб ўтиб супага ўтирди-да, ашула қила кетди.

Қийингини оқ десам, оқ эмас ола экан,
Севиб сени ёр десам — дард билмас бола экан,
Дард билмас бола экан...

У ашулаени айтиб бўлгандан сўнг, яна у ёқ-бу ёққа алангланди. Ҳеч кимдан садо чиқмади. Уй ичида яшириниб турган Фарида миқ этмасди.

— Ҳой, бу ҳовлида ким бо-о-ор! — деди Солияхон йўғон овозини барала қўйиб.

Яна жимлик.

— Ҳо-о-ой, ким бор? Лўли келди — фол очирадиганлар йўқми?

Яна жимлик.

Уйда, эшик орқасида яшириниб турган Фарида кулиб юборай деди-ю ўзини тутди. Бир дамдан сўнг Солияхон ўрнидан туриб яна ўша ашуласини гингиллаб, уйга кириб келди. Эшик орқасида бекиниб турган Фариданинг билагидан ушлаб супага олиб чиқди.

— Бугун қайси кун, еинглим? Шуни еўрагани чиқувдим. Бизлар отпусकाдаги одам-да, кунларнинг ҳам фарқига етмай қолдик.

— Якшанба,— деди Фарида Солияхон юзига қараб

— Ҳа-а, шунинг учун хизматга бормай уйда ивирсиб юрган экансиз-да...

Фарида жавоб қайтармади.

— Биздан бирон хато ўтдимиз? На мунча! Биттагина Солияхон опагинангиз эканман, хато-мато гап айтган бўлсак кечир. Ахир мен хато қилмай тура оламанми, опўси, ахир мени қийшиқ-қингир гапларим бўлиб туради. Узинг биласан-ку...— У Фаридани қучоқлади. Фарида кулиб юборди.

— Яхши йингит бўлибди-а? — деди Солияхон Фаридани қучоғидан қўйиб юбормай.

— Қим? Билмайман! Қўйиб юборинг!

— Мундоқ чиройингни оч, тавба қилдик!

— Хўп,— деди Фарида кулимсираб.

— О-о-йнониб кетай, шудоқ бўсин, мана офтоб чи-

қиб олам ёришди. Ўша куни Холниса холанг ем етмаган эшакдек қиқиллай бериб жуда энсамни қотирди. Гапни унга теккизаман деб сенга тегиб кетишига ақлим етмабди опўси.

— Қалтис гапларни гапирмангда!

— Менинг эсим борақанми, мен жинниман-ку. Мендан хафа бўлмагин. Поччанг фронтда ҳалок бўлгандан кейин мен тўрт бола билан қолиб, савдойи бўлиб қолдим. Кейин одамлар, ҳой, ўзингга қара, нобуд бўлиб қоласан, дейишди. Нобуд бўлсам бўларман. Энди Тожибой поччангизсиз яшашнинг нима кераги бор, дедим. Катталаримиз, Солияхон, бу гапингиз хато, тўртта дўмбоқ болангиз бор. Ўша, қонқақшаган Тожибойни десангиз—унинг фарзандларини яхши тарбияланг. Отасининг ўрнини боссин, дейишди. Юрагимга қаноат солдим. Пешонада шунча гаплар бор экан. Тўгри, сен ҳам етимсан, бунинг устига озгина бўлса ҳам ташвишинг борлигидан хабардорман. Лекин улар меники олдида тариқча келмайди. Мени десанг, опўси, ҳеч хафа бўлма! Баъзан валдир-вулдир қилиб қўяману кейин ўйлаб уйқум келмайди. Сени ранжитганимни пайқаб қолиб бугун кечаси билан ухламай чиқдим. Сени биров ранжита кўрсин-чи, кўзларини ўйиб оларман! Ҳай, майли бу гаплар бу ёқда қолсин, менга қара, Алижон қалай?

— Вой, бу нима деганингиз?

— Холниса хола бир йилдан бери сенга бино қўйиб юрганини сезмайсанми?!

— Йўқ.

— Э, дард билмас бола экансан. Кампир ҳамма ишни тўғрилаб қўйган, эрга-индин «тўйлар муборак» бўлиб қолади...

— Э, қўйинг.

— Қўйингнинг нимаси, бўйинг етгандан кейин болаб тегиб ола бермайсанми! Тожибой поччангнинг «Солия, қани этигимни тортиб юбор!» деганини яхши кўрардим. Алижон, ёмон йигитми? Кўрдинг-ку аждардек бўлибди. Тожибой поччанг мени жуда яхши кўрарди. Хў-ўп яхши вақтлар эди, ўтиб кетди...

Фарида ўйлаб қолди. Бир дамдан кейин ерга қаради.

— Қани, юр бизникига, ширчай қайнатдим, ширчай ичамиз.

— Йўқ, ичким келмаяпти.

— Келади, юр!— У Фариданн қўярда-қўймай торт-қилаб яна ўз ҳовлисига олиб чиқди.

Фарида эртасига эрта билан поликлиникага чиқиб кетди. Йўлда бир боласини етаклаб, иккинчисини кўтариб олиб, боласи оёғига қараб келаётган таниш киши билан учрашди. «Ун беш минутдан кейин смеиам бошланади-ю, бу азаматларнинг юришини қаранг», — деди у кулиб. Фарида дарҳол завод ишчисининг икки боласини олди. «Мен ўзим бу азаматларни йўлдан боғчага қўйиб кетаман, деди. Кичигини кўтариб,— сиз кечикманг, бораверинг». Ишчи миннатдор бўлиб, жадал кетди. Болалар боғчасига киришди. Кимё билан жуда қуюқ сўрашди. Қайта-қайта уйига таклиф қилди. Валижон билан Кимёнинг иноқлигига, умуман уларнинг турмушига Фариданинг ҳаваси келарди. Кимё Фарида билан хайрлашиб, завод томон жадал кетди.

Фарида поликлиникага киргач, оқ халатини кийиб, сочларини текислаётганда негадир кўзи тиниб, боши айлана бошлади. «Ўтиб кетар» деб турган Фариданинг юраги ғижимлаб сиқа бошлади. У стулга ўтирди, сўнг-ра яна ўрнидан туриб, кимнидир чақирмоқ мақсадида икки қадам босиб эшикни очмоқчи бўлган эди, бирдан ўзини ерга ташлаб юборди. Ранги оқариб кетган Фаридда ерда ётарди. Бу ҳолни кўриб қолган бошқа бир сестра хотин шу лаҳзанинг ўзидаёқ югурганича келиб Фаридани кўтариб олди. «Сенга нима бўлди, қизим», деди у қўрқиб кетганидан дағ-дағ титраб. Ен кабинетдаги врач хотин ҳам югурганича кирди.

Фаридани олиб кириб диванга ётқизишди. Комфарадан укол қилишди... У анча вақтдан кейин ўзига келди. Фарида шу кунни уйга қайтиб кетди. У уч кун хизматга келмади.

Фариданинг бу ҳолига зимдан разм солиб, обдон синчиклаб қараб юрган ўғай опаси Солияхон Шерматга бир гап айтди. Бу гапни эшитган Шермат бўшашиб, ўйламосираб қолди.

Кейинчалик маълум бўлишича, Солияхоннинг ўзи кунлардан бир кун гувраниб:—«Сени хафа қилган номарднинг адабини бераман!» деган эди, Фарида уни босиб қўйди. «Опа, бу нима қилиқ, жинни бўлманг!»

Ловиллаб ёниб турган Солияхон яна пасайди.

Кунлар ўта бошлади... Фарида яна ўз иши билан қаттиқ банд бўлиб кетди. Кейинги ҳафта ичида у Хол-

ниса холаларникига ҳам, Солияхонникига ҳам чиқмади. Иш билан қаттиқ бандлиги андак бўлса ҳам қалб изтиробини гарқатди.

* * *

Яхши врачнинг кунлари беҳаловат ўтади. Фаридани ҳали врач эмас, лекин у эпчил ҳамшира. У кўп вақт поликлиникада ўтирмай, врач гопшириги билан уйларга юради. У тез орада ёшларга опа, кексаларга қиз бўлиб олди. Уни гоҳ машинада, гоҳ пиёда, гоҳ велосипедда кетаётганини ҳам кўрганлар бор...

Куз кунлари эди. Шаҳар четидаги, бир томони колхозга туташган узоқ маҳаллада бир одамнинг тўсатдан оғриб қолганини хабар қилишиб, Фаридани жадаллик билан олиб кетишди. Йўлнинг икки томонидаги боғларда олмалар пишиб ётибди. Нарироқда катта сой айқириб оқмоқда. Фаридани кўприкдан ўтгандан сўнг сердахт мевазор томон бурилди. Осмондан бир гала қушлар ҳам чуғиллашиб ўтиб кетди. Шундай хушманзара ерларимиз борки, унга тенгини қидириб дунёнинг ҳеч бир жойидан тополмайсииз!

Фаридани кенг кўчага бурилишда эски пахса деворига суяниб, қоп-қора кўзини катта очиб, доимо бир томонга бақрайиб турадиган тандир ёнида, тандирга ўхшаб бир нуқтага тикилиб ўтирган дока рўмолли хотинга кўзи тушди. Хотин қимирламай ўтирарди.

Тандир ҳам... Фаридани индамай ўтиб кета бермай, тикилиб турган хотинга бош қимирлатиб, салом берди. Лекин у саломига жавоб қилмай, индамай тура берди. Фаридани анча жойга бориб, беихтиёр орқасига қайрилиб қаради. У ҳамон офтобда ёнидаги тандирга ўхшаб бақрайганича ўтирарди. Фаридани беморни кўриб, қайтиб келаётганида яна ўша хотинга кўзи тушди. Орадан икки соғча вақт ўтганига қарамай, у ҳамон қимир этмай бир жойда қотиб ўтирарди. Фаридани анча жойга борганидан кейин яна орқасига қайрилиб қаради — дока рўмолли хотин ҳамон бақрайганича ўтирарди.

Фаридани шу куни ухломлади. Нотаниш аёлнинг бу ғайри табиий қиёфаси ҳақиқатан унга уйқу бермади. Унинг кўз олдида ўша хотин ҳадеб бақрайиб тура берди. Ярим кечада тўсатдан уй эшиги тақиллаб, уни касал кўришга олиб кетишди. Қайтиб келгач, тонг отар-

гача хаёл суриб, каравотда тўлганиб чиқди. Уйласа унинг куз олдида дока рўмолли хотин бирдан пайдо бўла қоларди: «У нега бақрайиб туради? Нега саломимга жавоб бермади? Бечора руҳий касалмикан?»

Эртасига куннинг ўрталарига бориб ҳеч ким чақирмаган бўлса ҳам у яна узоқ маҳалла томон жўнади. Анча йўл босиб, узоқдан кўча юзидаги ўша тандирга кўз ташлади. У яқинлашиб борганида оқ дока рўмолли хотин битта-битта қадам ташлаб келиб, тандир ёнидаги тўнкага чўкди. Фаридани бир муддат қараб тургач, кейин унинг ёнига бориб, «яхшимисиз, хола!» деган эди, у бирдан безовталаниб, у ёқ-бу ёққа аланглаб, ўрnidан дик турди.

— Салом, ўзингиз яхшимисиз...

— Мен Фаридаман, поликлиникада ишлайман.

— Хуш келибсиз, Фаридахон! Қани ичкарига кининг,— деди хотин сертакаллуфлик билан. У кулимсирагандек ҳам бўлди. Фаридани кўришмоқ учун қўл узатган эди, хотин индамай бир томонга қараб тура берди. Фаридани шу лаҳзанинг ўзидаёқ унинг ожиза эканини пайқади. Хотин уй томонга қайрилиб: «Ойи, ойию! Бу ёққа қаранг, меҳмон келди» деди. Урта яшар бир хотин уйдан югуриб чиқиб, Фаридани билан кўришди. Унинг назарида бу хотин ожизанинг синглисига ўхшарди. Маълум бўлишича, онаси бўлиб, ожизанинг ўзи Фаридадан икки ёш кичик — эндигина ўн етти ёшга кирган экан. Фаридани уни «хола» деганидан хижолат бўлди. Ёругликдан маҳрум бўлиш одамзодни қаритиб юборишини ўз кўзи билан кўрди.

— Исмингиз нима, ўртоқжон?— деди Фаридани хатосини тўғрилаб.

— Малика...

Фаридани узоқ-узоқларда, колхоз ерларида пахта тераётган қиз-жувонларга тикилди. Бу беқиёс гўзал, бебаҳо ерларнинг чинакам Маликаси ожизани бўлиб ўтирганига ачинди. Бу манзара эртақдаги тошга айланиб қолган Маликани эслатарди ҳам... Онасининг айтишича, уч яшарлигида кўзига назла тушиб, кўр бўлиб қолган экан. Ун еттига кирганида унга кекса хотинларнинг нухси уриб қолибди. Лекин у жуда хушфезъл, ширин сўз эканини, кўрмаса ҳам радиодан кўп нарсаларни билиб олар экан. Фариданинг «докторхонада ишлашини» ҳам билар экан. Ўз дардининг бедаво экани, бир неча док-

торлар «тузатиб бўлмайди, кўз гавҳари оқиб кетган...» деганидан сўнг, ўзини қаратмай қўйганини ҳам айтди. «Ҳеч нарсани кўрмайман, лекин ташқарига чиқиб, осмондаги қуёшни кўргандек бўламан...» деди Малика гап ичида. Бу гап Фаридага жуда таъсир қилди. Улар анча вақтгача гаплашиб ўтиришди. Шу орада унинг кўзини кўрди. Кўз доктори эмаслигини, лекин бунга қарамай, эртага яна бир доктор билан келиб, унинг кўзини яхшилаб кўришини айтиб, хайрлашиб жўнади.

Эртасига худди айтгандек, бир кексароқ киши билан келиб, Малика кўзини яхшилаб кўришди-да, рус тилида алланималарни гаплашиб, бир муҳим гап айтишмай, яна хайрлашиб кетишди. Орадан бир ҳафта ўтгач, яна Фарида пайдо бўлди. У эски тандир ёнида бақрайиб ўтирган ожиза Малика билан қучоқлашиб кўришди. У икки-уч келишдаёқ бу хонадонга қадрдон киши бўлиб қолган эди.

— Маликахон, азизим, сен клиникага боришинг керак, — деди Фарида уни яқин кишисидек сансираб. Кўрмаса ҳам кўргандек бўлиб турган Маликанинг қўлларидан ушлаб, — биз маслаҳатлашдик... Тахминимизча кўз гавҳари лойқаланган. Уни ҳозир даволайдилар. Бизнинг фикримизча, сени даволаш мумкин. Бош врачимиз Петр Андреевич шу фикрга келдилар.

— Наҳотки! Мени?

— Ҳа, сени... Биз шу фикрга келдик. Клиникада бир ойча ётишинг керак. Биз умидвормизки кўзинг очилар...

— Ёруғ дунёни бир кўриб ўлсам майли эди, Фаридахон...

— Қўй, ўлма! Сенинг бу чиройли кўзларинг ёруғ дунёни кўради. Жуда ишонапмиз...

Малика ҳўнграб йиғлаб юборди. Унинг кўзига ёш келди.

— Ана, ана! — деди ҳовлиқиб Фарида, — кўзларингга ёш келди. Бу бизнинг гумонларимизни тасдиқлайди. Малика, сени даволаб, кўзингни очиш мумкин бўлар... Сен ТошМИ клиникасига бор! Албатта борсан! У ерда жуда катта профессорлар бор. У ерда менинг дугоналарим ҳам ишлайди. Тайёргарлик кўр, ўзим олиб бораман!

Дунёда ожизликдан оғир дард йўқ. Бир лаҳза кўзингизни юминг, жаҳон қоп-қоронғи бўлади. Хайриятки сиз кўзингизни яна очасиз, дунё ёришади. Икки лаҳ-

за кўз юмиб туришга сабрингиз етмайди. Умр бўйи ёруғ дунёни кўролмайд келаётган, ҳатто ўз онасининг дийдорини кўролмаётган ожизалар машаққатини бир дам ҳис этиб кўринг. Баъзи нодон шахсларнинг жисмоний нуқсондан кулишлари, уни «ожиза» деб аташлари қанчалар азоб берарди. Лекин инсон кўникаркан...

Фарида бемор қалбини англай оларди. Малика кўнглидаги шикастликни у тезда пайқаб олиб, тенгдошини ёруғ дунёга олиб чиқишга бел боғлади.

ТошМИ. Кўз клиникаси...

Кўз бўйича олима Муҳтарама опа Ҳамидова билан учрашди. Шу ерда хизмат қилаётган ўз дугоналарига Малика тарихини муфассал айтиб берди. Маликани ювинтиришиб, клиникага жойлаштирди. У клиникадаги катта докторлар қабулида ҳам бўлиб, Маликанинг кўзи очилиши мумкинлигини исботлашга ҳаракат қиларди. У ҳаддан зиёд кўп гапираётганида, шаддод қизни кузатиб, кулиб турган доцент «ёрдам бериш бурчимиз» деб гапни қисқа қилди. Агар лозим бўлса ўз кўзини бериб, шу ғариб қизнинг ёруғ дунёни кўриб, дўстлари қаторида қувнашини истаган Фарида, клиника врачларига Маликанинг кўзи очилишини жон-жаҳди билан исботлашга тиришарди. Қондани бузса ҳам солдатларнинг шижоати генерални ичдан қувонтиргандай, клиникадагилар: «Кўрамиз, анализ аниқлайди...» деб жавоб қилишарди-ю лекин бу ҳамшира қизнинг улкан қалби уларни қувонтирарди.

Малика Муҳтарама опа қўл остидаги тўртинчи паллагада ётди. Унинг назарида Муҳтараманинг овозлари, меҳрибонликлари Фаридага жуда ўхшаб кетарди. Илиқ қўллари билан билагидан ушлаб томирини кўради, кўзларини ҳам яхшилаб кўради... Кетаётганида андак ҳазиллашиб ҳам қўяди. Қимдир: «Буғдой ранг қизнинг аҳволи қалай, Муҳтарамаҳон?»— деганида,— «яхши, менимча, операция қилса бўлар...»,— деб жавоб берди. Малика шу ёшга кириб биринчи марта ўзининг «буғдой ранг қиз» эканини билди-ю, лекин бу ранг қанақа бўлишини билмайди. Палатада кимнингдир кўзини операция қилгани билан фойда бермагани, майда томирлари қуриб кетганини... эшитиб, Маликанинг тарвузи қўлтиғидан тушди. Умидлари парча-парча бўлиб кетгандай бўлди. Лекин дилкаш врач Муҳтарамаҳоннинг дадил фикрлари мадор бағишларди... Клиника вра-

чи уни Фариди томонидан бу ерга олиб келинишини катта баҳолади. Икки ҳафта ичида унинг нурсиз кўзлари медицина асбобларида обдон текширилиб, дори-дармон қилинди. Унинг қонидан тортиб то юрак тегишларига-ча кўрилди. Сўниб қолган кўзни қайтадан ёқиш ҳақида клиникадаги каттадан-кичик барча врачлар ўйлашаётганини Маликанинг ўзи ҳам зийраклик билан фаҳмларди. Қуёш нурларини тўсиб ётган осмондаги булутларни ҳайдаш қанчалик машаққат бўлганидай, унинг кўз қорачиқларини қоплаб ётган оқ пардаларни йиртиб ташлаш катта иш эканлигини ҳам пайқайди.

Ленин илм тиғи жуда ўткир!

Қилич билан кесиб бўлмас мустаҳкам пўлатлар илм тиғи олдида сариёгдек мулойим бўлиб қолади. Илмга ҳеч шак йўқ.

Ун беш кундан сўнг Маликани операция хонасига олиб кирилди. Операцияни клиника бошлиғи, кекса доцентнинг ўзи қилди. Муҳтарама билан Оксана жарроҳга ёрдам бериб туришди. Клиника эшигида Маликани қартайган отаси ҳам ҳассасига даҳанини тираб ўтирарди...

Операция бўлгандан бир неча кун ўтгандан сўнг, Муҳтарама эрта билан келиб, Малика кўзидаги бинт-ни аста-секин ечиб олди. Врач Малика юзини клиника деразасидан тушиб турган қуёш нурларига буриб:

— Маликахон, дераза томонга қаранг! Фариданинг айтишича, сиз ҳеч нарсани кўрмасангиз ҳам қуёшни пайқаркансиз, тўғрими? Деразага қаранг! — деди.

— Вой, бу нима?!— деди гангиб, атрофига аланглаб Малика. Муҳтарама Маликанинг елкасидан маҳқам ушлаб, завқ билан кузатиб турарди.

— Менга қаранг, кўряпсизми?

Маликанинг кўзига хирагина, сувга тушиб қолган чарос доналаридай икки чиройли кўз кўринди. Ундан сўнг икки қора қош ҳам... Малика ҳаяжонланиб кетди:

— Ҳа, кўряпман!

— Нимани кўряпсиз?

— Қуёшни,— деди Малика қўллари билан Муҳтарама юзини оҳиста силаб.

— Йўқ, бу менку!

— Сиз? Бу, сизми? Сизни кўряпман.

Унинг кўзлари аста-секин ёришиб борарди.

— Фариди ҳам сизга ўхшашми? Визнинг доктор Фаридахон ҳам сизга ўхшаса керак-а?

Муҳтарам табассум қилди. Шу лаҳзада иалатага оқ халат кийган доцент ва яна икки аёл кириб келишди. Оқ халат кийганларнинг бири Фариди эди...

Ў и биринчи б о б

Ҳамма ёқда баланд-баланд тупроқ уюмлари, чуқурликлар, симёғочлар... ГЭС котлованига борадиган тош йўлнинг икки томонида ҳар турли металллар, турбина бўлақлари, телва-тескари қўйилган яшиқлар, узоқда, пасту-баланд тепалиқлар орқасида кеманинг лангар чўпига ўхшаб баланд кранлар ва ўнг томонда складлар, гаражлар кўриниб турарди.

Алижон мана шу тупроқ уюмлари орасида терлаб-пишиб замбил ғалтак тортарди. Унинг елкаларига майка излари тушиб — офтобда куйиб, пўст ташлади, кафтлари қавариб, ёрилиб кетди. Унинг дафъатан оғир ишга тушиб қолиши — қозондаги қайноқ ёғга тушган пиёздек қизартириб, жизгинак қилди. Ўз уйдан анча нарида у тишини тишига қўйиб, замбил ғалтакни торта берди. Кечқурун баракка келиб, чўзилган ҳамони қотиб ухларди.

Бир ҳафта деганда оз-моз зерикди. Лекин атрофидаги қанчалаб одамларнинг тиришиб ишлаётгани — ишни ташлаб кетишга йўл қўймади. Баъзи кунлари хўроз чойхонасида оёқни узатиб ўтирган чоғларини, бедананинг «битпилиқ»ию чеснокли қип-қизил палов ва «обаки»ларни қўмсади. Лекин шарм—ўлимдан оғир; қайтиб кетиш мумкин эмас! У Абдуғани ака билан Андрей Андреевич юзига қандай қилиб қарашини ҳам кўнглидан ўтказиб қўйди. Ундан кейин, райком комсомол секретари Қудратжон Раҳимов кўз олдига келди. Ахир бу мактабдош дўстининг маслаҳати билан бу ерга келган-ку! Бу ишга Абдуғани ака аралашган-ку. Қайси юз билан уларга қарайди! Бу ердаги деворий газетада ишдан қочиб кетган бир одам ҳақида «Учқундан кўрққан темирчи — ёмон темирчи» деган ҳажвий шеърни ўқиб, каррикутурага тикилиб қаради. Қурилиш қочоқларни лаънатлайди!

Лекин бу сзда ҳазил-ҳазил билан бошланган бир

ширин танишув — қалбининг бир чеккасидан тортиб турарди ҳам... У баракда осмонга қараб ётиб, узоқ ўйлади. Боши қотди... Бир муддатдан сўнг янги дўпписини, ағдарма этигина кийиб ташқарига чиқди. Қўшни баракдаги сартарош ёнига кириб, қорайиб келаётган соқол-мўйловини қирдирди, сочини текислатди. Қуннинг иккинчи ярмида, бу ерда танишиб олган дўсти Иброй билан бирга котлованда ишлаётган баланд кран томон жўнашди.

— Маликани танимайсанми?— деди Алижон Ибройга қараб.

— Бизда икки Малика бор, — деди кулимсираб Иброй, — чунончи: Малика Қаримова, Малика Раҳимова. Қайси бири?

— Ўрта бўйли-да... — деди Алижон қизариб.

— Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа... Иккала Малика ҳам ўрта бўйли. Юр, топамиз!

Бу қизнинг шўҳ, хушчақчақлиги Фаридага ўхшаб кетарди. Унчалик чиройли бўлмаса ҳам юлдузи иссиқ эди. Алижон қандай қилиб, тез орада бу қиз билан яқинлашиб қолганини ўзи ҳам пайқамай қолди. Фаридани эслаганида юраги увишарди.

Улар тупроқ уюмлари оралаб котлованга боришди.

Ҳигирма беш тонналик «Г» ҳарфига ўхшаш улкан металл секин-аста ердан узилиб ҳавога кўтариларди. У қирқ метрча баландга чиқиб, ярим доира ясаб айлана бошлади. Пастда, ГЭС турбинасини электр билан пайванд қилаётган йигит хокандозсимон ниқобини қўлига олиб осмонга қаради. Агрегатни монтаж қилаётганлар уни кузатиб туришар эди. Ҳамманинг кўзи осмондаги азим металлда.

Юқориликдаги, сув дарвозаларининг тепасида, пастдаги агрегатларда ва ўрталикдаги турбиналарнинг тагида терлаб-пишиб ишлаётган одамлар ҳам осмондаги металлдан кўз узмай туришар эди. Бутун ГЭС қурилишига бундоқ разм солсангиз, одамларнинг чумолидек бетиним ҳаракат қилаётганини кўрардингиз. Ҳамма ёқда тарақ-туруқ болға овози. Электр пайвандчилари чарс-чурс учқун сочиб, кўзни оладиган кўкимтир нур билан металларни пайванд қилишлари, паровозларнинг қичқириқлари...

ГЭС объектида фалакка бўй чўзиб баланд кранлар турар эди. Бу кранлар олти тоннагача юкни ўттиз-қирқ

метр баландга кўтариб, бир ердан иккинчи ерга олиб қўя олади.

— Бу жуда эҳтиёткорликни талаб қилади, — деди Иброй осмонга ағрайиб, — металл ГЭС деворининг, хув... — анови ерига қўйилиши керак. Ярим сантиметр қийшиқроқ қўйилса ҳам бўлмайди. Уни деррикдан бошқа ҳеч нима қўзғатолмайди. Энг машаққатли иш — ма-на шу.

У яна осмонга қаради. Кран «Г» ҳарфига ўхшаш улкан металлни агрегатлар ўрнашган бинонинг деворига яқинлаштириб олиб борди. Темир-бетондан ишланган баланд деворнинг тепасида олисдан зағчадек кўринган электр пайвандчилари металлнинг қўнишини кутиб турардилар. Металл девор ёнига келиб тўхтади. Ҳамманинг кўзи ўшанда. У яна пастроқ тушди, ўнг томонга бир оз сурилди. Иброй билан Алижон кафтларини кўзларига соябон қилиб яна осмонга боқишди.

— Уста бўлса зилаштиради. Бўлмаса бир соат унналиши ҳам турган гап, — деди Иброй.

Металл чай томонга жиндек сурилди-да, секин деворнинг устига қўнди. Девор устида ўтирган электр пайвандчилар бирдан баланд овоз билан қичқиришди.

— Жуда, молодец!

Пайвандчилар дарҳол олов учқунлар сачратиб, кўкимтир нурлар билан «Г» ҳарфига ўхшаш металлни пайванд қила бошладилар. Сув дарвозалари теңасида кутиб турган инженер ва ирораблар деррик кранини бошқараётган ҳужрачага қараб юришди. Бир зумда ҳужра ичи одамларга тўлди. Ҳужрачанинг ичи паровозникига ўхшаш ҳар турли мурватлар билан тўла эди. Биринчи бўлиб кирган инженер ҳаяжон билан:

— Раҳмат, иолвон қизим! — деди.

Инженер оииоқ рўмолчаси билан иешонасидаги терни артиб, икки қўли билан кабинадаги қизлардан бирининг кифтидан ушлади.

— Уста бўлиб қолибсан-ку, Раечка? Эсингдами, бултур илатформа устидаги юкни олиб қўёлмас эдинг...

Кейин у Раянинг бурнини чимчилаб қўйди.

Гангиб қолган қиз бирдан — қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Уртоқ инженер, — деди қўли билан ёнидаги ўрта бўйли ўн тўққиз ёшлардаги қизни кўрсатиб, — янглишаётирсизлар, ҳозирги металлни менинг ўринбосарим

Лиқа олиб қўйди. Мана ўзи. Лиқа бу билан ГЭС деворига учинчи металлни қўйиши...

Барча бирдан бошини танғиб олган қизга қаради. Бу, ўша Алижон излаб юрган Малика эди.

— Келинг, — деди Малика қўлидан қўлқопини олиб, Алижонга қўл узатди. Алижон Малика қўлини сиқиб, саломлашди, — сменам тугаган эди, сизни бир кўриб кетай дедим...

Алижон билан Иброй деррик крани ёнида кўп туриша олмади. Иш қизигида одамларни гапга тутиш — жуда совуқ кўринади. Улар икков Малика ва Рая билан хайрлашиб, яна баракка қайтиб келишди.

Эртасига Алижон ишдан сўнг елғиз ўзи яна деррик кранлари котлован томон жўнади. Контора ёнида кимдир орқадан келиб, кўзларини маҳкам беркитиб, «ойнами-тароқ» қилди. Алижон қўли билан кўзларини сиқиб турган қўлларни пийпаслаб, бир дақиқа ўйлаб қолди: ким деса экан?

— Малика!— деди кулги аралаш Алижон. Кўзларини беркитиб турган қўл бир сиқди-да, кейин қўйиб юборди. Алижон ўгирилиб қаради, ҳеч нимани кўрмади. Бир нафасдан сўнг унинг кўз ўнги еришиб, механик пайдо бўлди.

— Э, сизмидингиз.

— Қачондан бери мен сизга Малика бўлиб қолдим?

Алижон қип-қизариб кетди.

— Маликани кутяпсизми?

— Зарур ишим бор эди.

— Зарур ишингиз борлигини биламиз...

Улар кулишди.

Механик йигит билан Алижон ГЭС қурилиши ичидаги қоп-қоронғи тоннелдан ўтишиб, катта бир залга чиқишди. Бу залнинг ҳамма ёғи бижир-бижир шнурлар, ҳар турли электр асбоблари, вольтметрлар билан тўла эди. Улар залдан ўтишиб, кенг сайхонликка, деррик кранлари ишлаётган ерга чиқишди. Алижон деррик крани томон бурилаётгандаёқ уни Рая билан Малика кўрди.

— Яхшимисиз,— деди Алижон қўл узатиб.

Малика билан Алижон бир дақиқа жим туриб қолишди. Бир оздан сўнг Малика табуреткани суриб, ўтиришга таклиф қилди. Алижон ўтирди ва Маликага кўз ташлади. Малика бўлса ерга қаради.

— Вой, жуда уяляпман. Сиз ҳар куни келяпсиз, одамлар кўряпти... Жуда уяляпман, — деди Малика ерга қараб.

— Уялманг, — деди Алижон хижолат бўлиб, — биз кетяпмиз, ер қазиш ишлари тугади. Хайрлашгани келган эдим...

— Шундоқми, кечирасиз... Оқ йўл!

Деррик крани ёнида турган хушбичимгина бир йигит қорамой бўлган қўлларини қоғозга артиб, Маликага қаради:

— Юр, овқатга борамиз.

— Мен беш минут кейинроқ бораман.

Алижон бўшашди. Қорамойга беланган йигит орқасидан қараб қолди. Йигит кетгандан сўнг, сўради:

— Ким у?

— Шу ерда ишлайди. Электрпайвандчи.

— Малика, мен кетяпман...

— Оқ йўл тилайман. Яна нима дей?

— Бояги йигит ким?

— Кимлигини айтмайман, — деди эркаланиб Малика, — сизга айтдим-ку, электрпайвандчи.

— Сиз билан «Навой» кинофильмини кўрганимизда: «Мен сиздан бошқани демайман», демабмидингиз!

— Деганман.

— Ундоқ бўлса?

— Нима бўпти, гаплашиб ҳам бўлмайдимиз?

— Нега сизга буюриб гапиради?!

— Буюрса ҳаққи бsr!

— А!

— Бундақа гапни қўйинг сизга кейин тушунтираман. Ҳа. Эртага қай маҳалда кетасиз? Менинг сменамга тўғри келмаса бўлгани.

— Тезроқ кетишим энди сизга керак бўлиб қолибдида, ҳаммасига тушундим!

— Мен сизнинг кетишингизни ҳеч истамайман.

— Тил учид гапирманг!

— Йўқ. «Инсон тақдири» кинофильмини кўриб чиққанганимиздан кейин, боғда айтган ҳамма гапларингиз, шунақа гап... Сиз мен билан зерикиб қолмаслик учун юрардингиз.

— Мен қурилишда колмоқчиман. Ҳозир, шу келишимда ариза бериб келдим. Лекин мен бу ишни чакки

қилибман. Бундақалигини билганимда, сизни қндириб ҳам келмаган бўлардим.

Алижон ўрнидан дик этиб турди. Оёғи билан табу-реткани итариб қўйди.

— Қанақалигимни?

Алижон ғамгин ерга қаради. Малика ҳеч ким йўқ-лигини кўриб, Алижоннинг бўйнига осилди.

— Жинни бўлманг, ростдан ариза бердингизми? У, менинг акам-ку.

— Акам?

— Ҳа, ёлғизгина акам. Юринг, ошхонага борамиз.

* * *

ГЭС қурилиши бошлиғи Алижоннинг истагини қондириб, уни мехмонтаж бўлимига шогирд қилиб белгилади. Алижон устидаги фуфайкасини ечиб, кўк комбинезон кийди. Достлабки кунлар қадақ босган кафтн отвертка ушлаб кичкина винтларни бурашга қовишмади. У жуда диққат бўлди. Агрегатнинг бўлакларини ногўғри улаб қўяр, механик бўлса яна бошқатдан улашга буюрар эди... Бир ойнинг ичида Алижон илгариги ортиқча ғўштларини йўқотиб, қиличдек бўлди. Ҳар куни танаффус вақтида Малика кирар, унинг биринчи сўзи: «Қалай, бугун янглишмаётирсизми, механик койиса ҳам, оғир бўлинг! Тезда ҳаммасини билиб оласиз». Шундан кейин улар биргалашиб овқатга боришар, кечқурун смена тугаганда, биргалашиб ишчилар шаҳарчасига кетишар эди.

Орадан ҳадемай икки ой ўтди. Бу муддат орасида қуруқ котлованнинг ичида ҳайбатли иморатлар, сув дарвозалари, улкан қувурлар ва бир қарашда кишининг кўзи жимирлашиб кетадиган ҳар турли машиналар пайдо бўлди. Малика деррик кранини усталик билан бошқара бошлади. Мана, бир ҳафтадан бери, Малика Рая ёрдамсиз ўзи оғир металларни ҳавога кўтариб деворларга қўя бошлади. Бу жуда нозиклик ва усталикни талаб қилиб, биринчи даражали деррик машинистларигина бу ишни қиладилар.

— Қурилишимизнинг ўзи бир мактаб, ҳали биз кўп-лаб усталар, техниклар, машинистлар етиштирамиз,— деди Иброй Алижонга кунлардан бир куни.

Алижон сменадан чиқандан сўнг, тўппа-тўғри пар-

фюмер магазинига бориб, бир шиша атир сотиб олди. Магазиндан чиқиб, трасса томонга кетди. Вақтни ўтказиб қўймаслик учун жуда тез юрарди. Одамлар кўринмаган ерда ростмана чопар, ўнқир-чўнқир ерлардан ҳаллослаб ўтар эди. Трасса, деривация каналига яқинлашгач, қўлидаги соатига қаради. Унинг ихтиёрида яна бир соат вақт бор. Бу бир соат ичида у трассадаги экскаваторда ишлаётган ошнаси Ибройнинг ёнига бориши керак. Душга тушишлари, букет тайёрлашлари ҳам керак...

Алижон жадал юриб, оёғидан дармони кетди. У, деривация канали четидаги дамбага чиқа бошлади. Тупроққа оёқлари бор бўйича ботиб кетар, у шошар, юқорига интилар. Тоғ бўлиб, уюлиб кетган юмшоқ тупроқ уни яна пастга тушириб юборар. Тупроқ тиззалари устига сурилиб тушар эди. У, қўлидаги юпқа қоғозга ўралган атирни тупроққа тегизмаслик учун баланд кўтарарди. Ўнг қўли тирсагигача тупроққа ботар. У, тушдагидек қочолмай, қанча унналмасин, юқорига кўтарила олмас эди. Оёғи тегди дегунча юқоридаги тупроқ сувдек оқиб тушар, уни то белигача кўмиб юборар эди. Алижон уннала-уннала, охир юқори чиқди. Баланд тупроқ уюми устидан трассага қаради. Бош тўғонгача чўзилиб кетган каналда беҳисоб одамлар ишлашарди. Мингоёққа ўхшаган транспортерлар юқорига тупроқ чиқаришар, азамат экскаватор гуриллаб, тирноқлари билан ер ўярди.

Алижон нафасини ростлади. Кейин у дамба устидан бориб, экскаватор ишлаётган ерга келди. Кутиб ўтирган Иброй ўрнидан турди, қўли билан имо қилиб, Алижонни чақирди. Улар экскаватордан ўн қадамча беридан қўл беришиб кўришиб, бир-бирларининг қулоқларига бақаришиб гапириша бошлади.

— Нега пастга тушиб ўтирибсан?

— Сменамни ўтказдим. Сени кутяпман, — деди кулимсираб Иброй.

— Қани кетдик! — Улар трасса бўйлаб шаҳарча томонга жўнашди.

Малика бугун ўн тўққиз ёшга тўлди. Бугун унинг туғилган куни. У, ўзида йўқ шод. У бугун қўшиқ айтиши керак. Танца тушиши керак... Нечундир, ҳали булар бошланмай турибди. У ҳозир шу дақиқада бошланишини истар эди. Унинг қаҳ-қаҳлаб кулишига, бир са-

баб бўлмай турибди. Қани ўша сабаб? Қани ўша сабабкор? Малика жуда бетоқат бўлаётир. У хўрсинди. турган жигар ранг кўйлагини ичкаридан итариб, бўртиб турган кўкси бир кўтарилиб тушди. У бугун ўзгача диққат билан сочларини ювиб тараган эди. Ҳар куни қора мойга бўяладиган қўллар, юзлар, бугун оппоқ, момикдек юмшоқ, тиниқ ва жозибадор.

Алижон билан Иброй зиёфатга келишди. Зиёфат жуда кўнгилли ўтди. Қизлар ва йигитлар қўшиқ айтишди, танцага тушишди. Уйин-кулги ярим кечагача чўзилди. Ярим тунда меҳмонлар қўзғалишди. Малика меҳмонларнинг яна бир оз ўтиришларини илтимос қилиб сўрарди. Эртага, сменада тетик ишлаш учун, мириқиб ухлаб олиш ҳам керак. Бугунги уйқу жуда ширин бўлади. Меҳмонлар ташқарига чиқишди. Ташқарида кечки салқин шамол гувилларди. Осмон тўла юлдузлар. Бир километрча узоқликдаги ГЭС қурилиши устида прожекторлар ёнарди. Ҳамма ёқда электр пайвандчилар чиқараётган учқунлар ва уларнинг чарс-чурс ёнишлари кўриниб турарди. Станцияда оғир паровозлар гурсиллаб югуриб, маневр қилишар, ўхтин-ўхтин қичқириб қўяр. Паровоз қичқириқлари қурилишнинг ҳамма ёғига бориб етарди. Атроф бепоён дашт. Дашт ўртасида беҳисоб чироқлар ёнарди. Бу дашт бағридан ҳайбатли Сирдарё буралиб, гирдоб ўраб оқиб ётарди.

Малика меҳмонларни ташқарига кузатиб чиқди. Меҳмонлар тарқалиша бошлади. Алижон хайрлашиш учун қўл узатганда: «Сизда икки оғиз гапим бор» деди. Алижон тўхтади. Икки қадамча нарида турган Иброй секин олға юриб, тўп бўлиб кетаётган меҳмонлар билан қорама-қора кета берди.

— Бояги гапингиз ростми? Онангиз бетоб бўлиб қолибдиларми? — деди Малика.

— Ҳа, — деди Алижон Маликанинг қўлини қўйиб юбормай.

— Ундай бўлса бориб, кўриб келинг.

— Эртага соат 12 дан 40 минут ўтганда Тошкент Жалолобод поездаи ўтар экан. Шу поездда кетишни мўлжалладим.

— Эртага мен сиз билан қаерда учраша оламан? Эртага сменам соат учдан бошланади. Боя, шу гапни очиқ айтганингизда бригадиримиз билан гаплашардик. Агтанг, жуда яхши бўларди-да.

— Станцияга кела қолинг, станцияда учрашайлик.

— Яхши.

— Хайр, — деди Алижон кутилмаганда.

— Хайр...

Улар қўл сиқишиб хайрлашишди. Алижон катта-катта қадам ташлаб, бир лаҳзада Ибройга етиб олди.

Ойдин кеча. Саҳро. Осмон тўла юлдузлар. Узоқда дарё шовиллайди. Экскаваторлар ҳайқириғи. Проекторлар нур сочарди. ГЭС томонда пайвандчиларнинг чарс-чурс учқунлари...

* * *

Малика эртасига соат 12 да станцияга етиб келди. У Алижон билан бир муддат ёнма-ён юрди.

— Малика, сен билан ажралишамиз...

— Нима? Қайтиб келмайсизми?

— Нега келмас эканман!

— Ундоқ бўлса, ажралиш, деган гапни сира тилга олманг!

Занг урилди. Станцияда тўсатдан жонланиш пайдо бўлди. Одамлар вагонларга кира бошладилар. Малика Алижоннинг кўзларига тикилди. Алижон ҳам унинг кўзларидан кўзини узмас эди. Малика секин кўзини олиб, Алижоннинг кўкрагига қадади. Кўйлагининг қадалмай қолган тугмасини қадаб қўйди ҳам. Ундан кейин ёқасини тўғрилади...

Иккинчи занг урилди. Учинчи занг урилганда, Алижон Маликанинг икки қўлидан ушлади. Малика ўзини Алижоннинг кўксига ташлади, кейин у Алижонга қаради. Алижон Маликани ўпди. У, иккинчи марта, учинчи марта ўпди. Кейин улар поездга қараб югуришди. Алижон вагон эшигига борганда паровоз силтаб, орқасидаги қатор вагонларни силкитиб олди. Поезд секин-аста юра бошлади.

— Хайр, — Алижон Маликага қўл узатди. У Маликанинг қўлини шундай қаттиқ сиқдики, бошқа вақт бўлганда «вой-вой» деб юбориши аниқ эди.

Поезднинг юриши тезлашди. Бир муддатдан кейин поезд жуда узоқлашиб, орқадан гугурт қутичасидек бўлиб кўрина бошлади. Малика ҳамон қараб турарди.

Алижон ўпкасини қўлтиқлаб Тошкентга келди. Уйга кириб, онасининг соғ экани, илгаригидай ивирсиб юрганини кўриб қувонди. Лекин нега бундай касал деб,

қайғули телеграмма берилганига тушунмади. Кейинчалик маълум бўлишича, уни Холниса хола билан Бўрихўжа кўргиси келиб, шу йўл билан чақиришибди. Будаё қилишмаса келиши жуда гумон эмиш. Алижон ўйлади; ҳақиқатда ҳам долзарб кунларда келиши гумон эди. У ўйлаб туриб, ота-онанинг бу нобоп «қилиғи»дан койинмади. Ранжишнинг фойдаси йўқ эди.

Алижон, қурилишда жамғарган пулини Бўрихўжага бериб, икки кундан сўнг яна қурилишга жўнаб кетди. Йўл-йўлакай кириб, Андрей Андреевични ҳам кўриб чиқди.

Алижоннинг чойхонада ялвиллаб юрадиган бекорчи вақти ҳам қолмади. Кундузи бундоқ қараганда «одамининг ақли бовар қилмайдиган» машиналар ичида бўлар, қўллари, юзлари қора мой билан бўялар, куннинг қандай ўтиб кетганини пайқамай қоларди. Ўйинқароқ Алижоннинг бу ишидан Малика завқланар ва унга тез кунда ҳамма нарсани билиб оласиз, деб қувонарди.

Орадан яна бир ой ўтди. Алижон ГЭС қурилишини ўзиники қилиб олди. У ҳамма билан ака-укадек бўлиб кетди. Кўп вақт инженер-техниклар киядиган қора халати билан юрар, халатнинг кўкрак чўнтагига отвертка ва металлдан ишланган ўлчовини қистириб қўяр эди.

Алижон билан Малика сменадан кейин дарахтларнинг тагидаги текис, торгина йўлдан қайтишди. Йўлда Алижон Маликанинг икки қўлидан ушлаб, лабларидан қаттиқ ўпди.

Малика эркаланди:

— Сиз тўйимиз ҳақида ҳам ўйлайсизми ёки шундоқ юраверамизми?

Улар баббаравар қаҳ-қаҳ уриб кулишди...

Ў н и к к и н и ч и б о б

Инсон қайғуни бора-бора унутиб, яхшиликни доимо эсда сақлашдек ажойиб фазилатга эга. Бетиним шамоллар баланд қояларнинг метин қирраларини ялаб, хирп қилиб юборганидек йиллар ҳам киши хотираларининг ўткир қирраларини сийқалаши мумкин. Лекин инсоннинг ўз туғилиб ўсган ери, илк севгиси ва биродарлик хотираларини на йиллар ва на кучли шамоллар ўчира олади! Дунёда туғилиб ўсган эл хотиротини, муҳаббатини ўчириб юбора оладиган ҳеч қандай куч йўқ!

Уртага тушган совуқчилик ўшанда Фарида юрагини чил пора қилди. Алижон унинг қадрига етмай, аллақандай ўринсиз шубҳаларга бориб, юзини ўгиргани Фариданинг ойдек юзига тупургани эмасмикан?

У ғазабланди; «ўзини ўзи эвлормаган бир йигитга» кўнгил бериб, бемаъни иш қилиб қўйгандек бўлди. Минг афсус, минг афсус.

Шу атрофдагилардан бири, Алижоннинг болалигида отаси ҳаддан зиёд эркалаб, тантиқ қилиб қўйгани — шунга олиб келди, деган эди. Баъзилар Бўрихўжа амаки унга илондек чирмашиб олган. Янги замонда эски одами бўлиб юрибди, дейишарди.

Мана — натижа!

Болалигида қўлни совуқ сувга урдиришмасди, кўнглига келганини қиларди.

Мана — натижа! Ота вафотидан кейин, Холниса хола ўғли бўйнига тумор осиб, Бўрихўжа амаки таълимига итарди. Мактабга борадими, бормаидими, иши бўлмади. Бўрихўжа амаки: «Ҳамма мулла бўлиб кета берса подани ким боқади» — деди.

Мана — натижа!

Дарҳақиқат ирим-сирим, эски қолоқ одатлар таги-томири билан қўпориб ташланган Шермаг оиласида тумор тақиб, ирим қилиш кулгилик бир хол. Холниса хола билан Савринисолар бу хонадонга қўшни сифатида киришарди-ю «кинначи» сифатида киришолмасди. Алижон кўйлаги ичидан уч бурчакли тумор тақиб юриши, баъзида Бўрихўжа амакининг жуда эскича ишларига ишониб, астойдил қараши Фариданинг энсасини қотитарди...

Фарида кун бўйи Алижоннинг ёмон томонларини эслаб топиб, кўнглини совутиш иложини ахтарди. Бирон киши Алижоннинг бебошлигидан гап очса жон қулоғини тутиб эшитарди. Ҳатто «Алижон йигирманчи калиш кияди. Оёқлари жуда катта» деган гапга ҳам тоза хохолаб кулган эди. «Дунёда Алижондан ёмон одам йўқ» деган сўзни ҳам биров айтармикан, деб кутадиган бўлиб қолди.

Бир ҳафтадан кейин у Алижоннинг бошқа шаҳарга кетиб қолганини эшитди. Фарида ўзини «бу ишга ҳеч алоқаси йўқ»дек ҳисобласа ҳам, бу воқеага таажжубланди. Бунинг устига, шу кунлари Холниса хола Алижонни уйлантиришга бел боғлагани-ю қиз қидиргани-

ни ҳам кимдандир эшитиб, сочи тикка бўлди: кейинроқ бориб, Алижоннинг электростанция қурилишига боришда Раҳимовнинг ташаббуси бор эмиш, деган гапни ҳам эшитди. Район комсомол ташкилоти анча-мунча ёшларни қурилишга юборибди. Бу, бир табиий масаладек туюлди... Фарида бу гапларни юрагида ортиқ тутиб туролмай Солияхон ҳовлисига чиқиб, унга учини чиқармоқчи эди, қурби етмай барини тўкиб солди.

— Алижон ёмон йигит эмас. Кўнгли очиқ, тўғри сўз,— деди Солияхон даҳватанги, гап нима ҳақида бораётганига тушунмай,— қомати ҳам ўзига ярашган, камлик ери йўқ! Сал муштуми йўғонлигини ҳисобга олмаганда...

— Мен сизга уни мактаб беринг деяётганим йўқ!

— Ҳа, нима дей? — Солияхон ўйлаб қолди.

— Уйлантиришмоқчи эмиш, эшитдингизми?

— Йўқ, сенларнинг бир-бирларингга кўнглинг бордек эди-ю?

— Йўқ!

— Ҳа, нима бўлди?

— Нима бўларди. Унақа гап йўқ, бўлмаган!

— Шу-на-қа-ми? Мен бўлсам шунақа деб юрадпм... Нотўғри тушуниб юрган эканман-да. Алижоннинг бизнинг оилага катта эътиمود билан қарашини сезгандек эдим-ку. Менга шунақа кўринган экан-да-а?

— Ҳа, — деди Фарида ерга қараб.

— Ёки бошқа бир гап бўлса очиқроқ гапир, билиб қўяй?

— Нима гап бўларди! Уша чапани билан менинг ўртамда нима бўлиши мумкин!

— Йў-ў-қ, синглим. Бир гап ўтган. У чапани бўлсам кўнгли соф. Йўлини топиб олмаган бўлса, топиб олади. Ҳеч ким онасининг қорнидан аллома бўлиб тушмайди. Хафалашганга ўхшайсан.

— Ҳа... — деди ерга қараб ўтирган Фарида пиқиллаб йиғлаб. У шу заҳоти ўрнидан туриб, боққа — ишком нчига кириб кетди.

Шермат куннинг иккинчи ярмида заводдан қайтиб келди. Фарида жон ҳолатда Солияга бу ҳақда ҳеч «оғзидан гулламаслиги»ни таъкидлади. Чунки Солияхонни — «Радио карнайи» дейишарди. У эшитган гап шу кунгек бутун маҳаллага маълум бўларди.

Фарида мошхўрдага ялпиз териш баҳонаси билан

боққа кириб ариқ бўйида ўтириб яна Алижонни ўйлади. Бир лаҳзанинг ичидаёқ унинг «ёмон» томонлари кўздан гойиб бўлиб, ўша ўзи севган Алижон пайдо бўлди.

Кейинги кунлари у Холниса холадан нечоғлик эҳтиёткорлик билан унинг адресини билиб, хат ёзишга қарор қилди. Хатни шундай бошлади:

«Соғинчлик салом!

Ҳурматли Алижон ака, биз ҳаммамиз Тошкентда соғ-саломат юрибмиз. Сизнинг ҳам унда хурсанд, соғ-саломат бўлишингизни тилаймиз. Уша кунги кўнгилсиз гапдан мен хафа бўлган бўлсам ҳам, кейин ўйлаб-ўйлаб, жаҳл устида айтиб юборганингизни тушундим. Чунки гумон, шубҳалар ҳақиқатдан жуда узок эди. Мен ундақа қизлардан эмасман, мен кечираман, чунки Сизни севаман. Сиздек бир яқин кишим бўлгани учун ҳам ҳамма вақт бахтлиман. Бутун хурсандчилигим фақат Сиз билан. Мен фақат Сизни деганман, Алижон ака. Бўш вақтингизда менга хат ёзинг. Хатингизни кутиб,

Фарида»

Хат жўнаб кетди. Лекин ҳа деганда Алижондан бир жавоб хати кела бермагани Фаридани бўғди. У ҳар хил хаёлларга борди. Эҳтимол бу хат етиб бормагани, деб яна иккинчи хатни ҳам юбормоқчи бўлди. Ўйлаб-ўйлаб сабр қилишга қарор қилди. Одамларнинг юрагига қулоқ солиб кўрарди-ю лекин ўз юрагини алам сиқарди.

* * *

Бир ой деганда Алижондан хат келди. Фарида конвертни очиб, ўқиб бирдан ранги оқариб кетди. Бир парча қоғоздаги хат шундай эди:

«Фаридахон, салом!

Хат ёзганингиз учун раҳмат! Ҳаммаларингизнинг саломатлигингизни эшитиб, хурсанд бўлдим. Ҳамма вақт соғ бўлишингизни тилайман. Фаридахон, бир юракка икки муҳаббат сиғмас экан... Эски гапларни унутинг.

Сизга ҳурмат билан,

Алижон».

Фаридани электр токи ургандек титраб кетди. Кўзлари тиниб, олам қоронгилашди. Лабларигача оқариб кетди. «Бир юракка икки муҳаббат сиғмайди?» дебди... У ҳамон мендан шубҳаланаркан-да. У мени кимгадир боғлапти, бузуқ деяпти... Тавба!» деди у ичида. Бир лаҳзадан сўнг: «Эҳтимол янги ёрнинг олдида эскидан кечмоқ керак», бўлиб қолгандир. Шунга ишора қиляпти-микан? Наҳотки у бошқани севган бўлса! Наҳотки!

Фариданинг бошида фикрлар талоши авж олди. Уйга хат келганидан воқиф бўлган Солияхон, хатнинг кимдан келганини ўша он пайқаган бўлса ҳам, лекин у хат мазмуни билан асло қизиқмади. У фақат Фаридани авзойини кузатиб юрди.

Фарида кун бўйи касал одамдек силқовланиб, ҳеч нима ёқмай юрди. Овқат ҳам егиси келмади. Ҳовлида «ома оберинг» деб юрган ширин укаларига ҳам зарда қилиб, тескари қаради. Бу ёруғ дунёда унинг учун ҳеч нарса қолмагандай, ҳамма ёқ — дарахтлар, деворлар, ишкомлар, ариғу уйлар унинг кўзига қоғоздан қилинган ёлғондакаси бўлиб кўринди. Айвонда ўтирган Солияхонга ҳам ундан кулаётгандек туюлди. Усма қўйишга таклиф қилиб чиққан қўшни қизга ҳам терс жавоб қилди. Фариданинг феъли айниб юрганини Шермат акаси ҳам пайқаган эди. Солияхон ҳам ҳайрон: у хатда бир ёмон сўз борлигидан гумон қилди-ю индамай тура берди.

Эртасига хизматдан қайтиб келиб самоварга олов ташламоқчи бўлиб юрган Фаридани, ошхона ёнида тараща ушлаб, хаёл суриб ўтирди. Қоронғи ҳужрадан зангалаган банкадаги керосинни олиб чиқиб тарашага жиндак қуйиб, гугурт чақди. Самовар гуриллаб ёниб кетди. Шундан сўнг, керосинга атлас кўйлагини этагини теккизди... Айвондан сакраб тушиб, югурганича келаётган Солияхон, оёқларига портта чўгиртак кирганига ҳам қарамай, данак пўчоқлари ботиб ёпишганига ҳам қарамай, бир лаҳзада Фаридани ёнига келди. Унинг юзига қарсиллатиб икки шапалоқ урди. Ранги оқариб, дағдағ титраб турган Солияхон Фаридани қўлидан ушлади. Фаридани бўлса ҳўнгиллаб йиғлаб юборди.

— Эсингни ебсан, аҳмоқ! Бу нима қилиқ!? (Фаридани ўзини тутолмай ерга қараб йиғлай берди). Жинни бўлдингми! Ҳай, синглим, жинни бўлдингми?! Во-ой сени қара-я! Шунга шунақами! Олмаса олмас! Олмаса сат-

қайисар! Хати бошида қолсин ўша хулиганни! Бир нодон учун ўзингни ўзинг ёқиб юборгани уялмайсанми, а? Менга айтчи, бир аҳмоқ учун ўзингни ўтга ташлагани кўзинг қийдими, синглим!? Э, хат ёзмай қора ер бўлсин ўша муттаҳам! Нима, ўша бўлмаса бошқа эр топилмасмиди? Ё унинг боши тилладанми? Э, хат ёзмай қўлинг сингур пияниста-чапани! Юр, бу ёққа! —Солняхон Фаридани етаклаб, уй томон тортди.

Бошини қуйи солган, атлас кўйлаги этакларидан кетирсин оқиб кетаётган Фаридани опаси кетидан кета туриб, кўр одамдек йўлдаги тўнкага қоқилиб тушди. Тиззасининг кўзи қонгалашиб, кўкариб қолганини фақат кейинчалик билди.

Ў н у ч и н ч и б о б

Бир йилдан сўнг Алижон Тошкентга қайтди. У поезддан тушгач машинада Қатортолгача келиб, бундан бу ёғига пиёда юриб борди. У чор атрофга суқланиб, фахр билан тикиларди. Бир қўлида чамадон, билагиди ечиб олган костюми... Жондош шаҳар кўчаларига, иморатларга тўймай қарарди. У шаршин таги билан ўз боғи томон жўнади. Оз вақт ичида кўхна Тошкентимиз шунча ўзгариб, яшариб кетибди; Ўрдадан то Ҳадрагача қатор тушган, пештоқи булутга етадиган ҳашаматли бинолар, ям-яшил боғлар, тинмай осмонга отилиб турган фонтанлари билан анча ўзгарибди. Бу томони Оқтепа, бу томони Жарариққача йўлларга асфальт ётқизиблиб, икки томонга тераклар ўтқазилибди. Бу улкан завод шарофатидан. Кайковус сувига сепоялар ташланиб, азим толлар тагига чойхона қурилибди, файз килибди.

У эски аравасозликка келганида, ариқ бўйида чўққайиб ўтирган бир чол дик ўрнидан туриб, Алижон йўлини тўсди: «Вой аканг ўргулсин, келдингми? Саломатмисан?..» Алижон дарҳол чамадонни ерга қўйиб, қучоқлашди. «Ўзингиз саломатмисиз ота? Укаларим яхшими...» Улар бир нафас ҳол-аҳвол сўрашгач, Алижон яна йўлида давом этди.

Тупроқ чангитиб катта бўлгани — ўзининг тор кўчасига бурилгач, муюлишда чамадонни ерга қўйиб, бир лаҳза ором олди. Ёқаси тугмаларини ечиб, чаккасидан оқиб тушаётган терларини рўмолчаси билан артди.

Дўпписи билан кўксини елпиди. Қуёш тикка келиб, ҳамма ёқни ёндираман дерди. Олис-яқиндаги новча тераклар суратдагидек қилт этмай қотиб турарди. Қўрғончалар деворидан оша кўчага эгилиб ётган шафтоли шохлари шовул. Боғ кўча тупроқлари билқ-билқ қизариб ётарди. Нураган пахса деворларга яширинган чигирткалар жазирама иссиқда бетўхтов чириллар, баъзан чорбоғлар оша учиб юрган оқ тўш қалдирғочлар шиқ этиб чивин тутиб, ўтиб қоларди. Жийда ҳиди келди. Рўпарадаги, дарвозаси ланг очиқ қўрғончада икки туп жийданинг қумуш барглари қуёшда товланарди. Бу, Фаридалар ҳовлиси...

Алижон чамадонни кўтариб, бир муддат юргач, рўпарадаги азим туп ёнгоқ дарахти тагидаги ўша эскигина, ғирчиллаб очиладиган эшик кўзга ташланди. Энтикиб бориб эшикни итарган эди, ичидан занжир экан. У секин-секин тақиллатди.

— Ки-и-им?

Алижон нима дейишини билмай, жим тура берди.

— Ким-де-е-е?— Яна ўша майин, лекин жуда чарчоқ овоз эшитилди.

— Бу, мен.

— Сиз ким бўласиз, айланай? — аёл эшикка яқин келиб сўради. Бир дамдан кейин у яна: — Сиз ким бўласиз, ҳовлида мендан бўлак ҳеч ким йўқ.

— Қаёққа кетишган?

— Бир жойга, — деди аёл илгакни олиб, сўнг, эшик тирқичидан мўралади. Унинг дока рўмоли ёнидан кўриниб турган сочлари пахтадек оппоқ эди. Ешланган кўзларини тез-тез қўлидаги чорси билан артиб турарди. Алижон обдон тикилди. Кўзи хиралашиб, Алижонни эшик тирқичидан танимай турган Жаҳон бувига яна жўрттага гап ташлади:

— Бўрихўжа амакимлар йўқмилар?

— Бўрихўжа шаҳарда... О-о-о, болам, бу замонда ҳамма ишлайдиган бўлиб кетган. Тўртта-бешта менга ўхшаган нотовонлар ишламай диққинафас бўлиб ўтирибди. Мен ҳам энди бўлдим. Уйларини ўзлари пойласинлар!

— Муни қаранг-а, — Алижон кулди.

— Узун чопон ўзвалармиз-де, болам, алдашга онсон. Бўрихўжа ўзига етгудек зукко одам чиққан. Хабарингиз бордир, тўқлижаллоблик Маҳмуд чопонфу-

рушнинг қизига тўй кесишиб, «олуғ-солуғини» бериш-
ганда қўй ўрнига нимта юборган бу Бўрихўжа-де...
Эшитгандирсиз?

— Эшитганман, — Алижон кулди яна.

— Энди дўконга қоровул бўлиб ишлаётганини айт-
майсизми?

— Ичкарига кирайлик, буви.

— Ҳеч ким йўқ, айланай. Мендан бўлак ҳеч ким йўқ.

— Мени танимаяпсизми?

— Сиз ким бўласиз? Кўзимга иссиқ кўриняпсиз...
Ҳай, шошманг, Мастурахоннинг ўғли Қўчқорвой эмас-
мисан?

— Ана, холос!

— Қўчқорвой мелиса бўлган дейишарди... Ҳа, Қўч-
қорвойсан, тасма-тусмаларингдан билдим.

— Ана, холос!

— Мелиса бўлсанг ҳам майли. Мелиса ҳам худонинг
бандаси.

— Мен, неварангизман-ку.

— Қумрининг ўғлимисан?

— Йўқ, Холнисанинг...

— Холнисани? Холнисанинг ўғли бўлсанг, Алижон
эмасмисан?

— Ҳа.

— Бошқа шаҳарга кетган Алижонмисан?

— Ҳа.

— Ва-ай, айлана қолай, болагинам... — Кампир қа-
нотини ёзиб, норғил Алижонни қучоқлади. Алижон эги-
либ елкасини тутиб, кампирни қулаб тушмаслиги учун
икки кифтидан ушлади. — Наҳотки мен сени танимай
қолсам. Кўз ўлгурнинг хиралашиб қолганини айтмай-
санми? Сени ҳам кўрар кун бор экан. Онанг бечорани
юраги ёрили-и-б кетадиган бўлди. Омон-эсон келдингми,
болам? Тан-жонинг соғми? Ман, эсимни е-е-б мана шун-
доқ бўлиб қолганман. Қани, ичкарига кир. Ўзингнинг
уйингга ўзингни киритмай ўтирганимни қара. Ҳай, мани
эсим қурсин! Қади-қоматингга онанг тасаддуқ. Кўрма-
ганимга ҳам анча бўлиб кетди. Энди рустами-достондек
йигит бўлибсан. Онанг Холнисанинг бахти бор, бахтли
жувон... Онанг Холнисани хурсанд қилиб, арслондай
бўлиб кириб келган бўйларингдан бувинг айлансин!
Қани, уйингга кир!

Алижон чамадонини шилдираб оқаётган ариқ бўйига

қўяётганида Қоплон сапчиб туриб, даф қилди-ю, яна шу он таниди. У бориб, Қоплонини эркалаб, бошини силаб қўйди. Самоварга ўт ташлаб юбораман деб унналаётган кампирни тўхтатиб, сўрига олиб келди:

— Буви, супага чиқинг, чой кейин бўлади.

Шу пайт эшик ғирчиллаб, чаман дўппи, атлас кўйлак кийган иссиққина бир қиз ичкарига кирди. У ялт этиб Алижонга қарадида, қўрғонча ичидан ўз уйидек кампирни ахтарди:

— Буви! Бувижону!?

— Ҳа, мен бу ёқдаман.

— Қасқонларингни бериб туринглар.

— Ошхонада, ола қол, қизим. Ҳай, Фаридахон, муллаканг келди, мана кўрдингми?

— Салом!..— деди у эшитилар-эшитилмас, кейин Алижон ёнидан ўтиб кета туриб тўхтади. Ерга қараб турган бошини кўтариб, Алижонга чиройли кўзларини қадады, қизарди... Унинг бутун аъзойи-бадани қалтирарди. Лекин у нотанишдек совуқ сўрашди.

— Салом, — деди Алижон ҳам андак қизариб, — Шермат акам аҳволлари яхшими?

— Тузук...

Нима сабабдан унинг юраги уриб кетганини ўзи ҳам пайқамади. Фарида ошхонага кириб кетгач:

— Фаридахон бир ақлли, одобли... аста сўрама. Бунинг устига ўқиган, дохтир... — кампир мамнуният билан гапирди.— Назирахон ҳам бечора ҳалигача эрга теккани йўқ. Ўттиздан ҳам ошиб кетди. Бечорани «хўжасан» деб олишмаяпти. Бир ердан чиққан эди, силлигини билиб айнашибди.

Фарида ошхонадан қасқонни олиб чиқиши билан, кампир уни ўз ёнига имлади.

— Холанг келаётган бўлса айт, тезроқ келсин! Алижон келди, дегин. Боя Савринисаникига чиқиб кетган эди, — деди кампир. Фарида чиқиб кетгач у Алижонга қаради: — Болам, қиз йили эканми, дейман, ҳамма хотинлар қиз туғвотти. Қутбиниса ўғил ди-и-ий, ди-и-ий эси кетган эди. Яна қиз туғибди. Рисолатхон-чи? У ҳам қиз туғибди... Тавба! Саримсоқ — Махсимнинг келини етти қизга она бўлиб, битта ўғилнинг гадоси бўлиб ўтиб кетяпти-я. Тўтихон бўлса нуқул ўғил туққани-туққан. Омон бўлгур бунинг устига ҳар йили бўғоз...

Алижон хириллаб кулди.

Орадан кўп ўтмай семизгина бир жувон эшикни тақиллатмай ўпкасини қўлтиқлаб ҳовлига кирди.

— Алижон укамларни келганларини эшитдим. Яхши келдингизми?

— Ўзингиз яхшимисиз, Солияхон опа?

— Келганингизни эшитиб жуда хурсанд бўлдим,— у сўрига, Алижон рўпарасига ўтирди-да, бир чеккада ўтирган Жаҳон бувига эътибор бермади.

— Ҳой, Солияхон, ман билан кўришмайсанми?

— Э-э-э кечиринг бувижон... эсим қурсин омон-эсон-мисиз... — ўрнидан туриб бориб кампирга кифтини тутди.

Жаҳон буви бир нима демоқчи бўлди-ю, лекин гапирмай кулиб қўя қолди.

— Алижон ука, жуда ўзгарибсиз...

— Нега? — деди Алижон, — одам ҳадеб бирдай турмайди. Қарияпмиз...

— Э, қўйинг-е! Сиз бу гапни айтманг, мен — яхши бўлибсиз, демоқчиман.

— Бу гапни мен сизга айтмоқчи бўлиб турувдим. Сиз жуда очилиб кетибсиз...

— Ростдан айтяпсизми?

— Ростдан!

— Бошқа одамлар ҳам мени шундоқ дейишяпти,— у мамнуният билан секин ерга қарайди. Тиззаси устидан атлас кўйлаги ипини олиб, бармоқлари билан ҳимара бошлади. Бир муддатдан сўнг эшикдан Холниса хола ҳовлиқиб, нафаси оғзига тиқилганича кириб келди.

— Қани менинг нуридийдам! Қани менинг полво-ним, ўғлим ,тилаб олганим қани? Уйимнинг чароғи келдими Худога минг бор шукур, шукур қиламан, ўзингга шукур!

У бор бўйича ўғлига ташланди.

— Айланиб кетай сандан, омон-эсон келдингми? Бўйларингдан онанг ўргулсин,— Холниса хола калта бўлганлиги учун йўгон Алижон кифтига чўзилиб осил-гудай бўлиб қучоқларди.— Онагинанг тасаддуқ, шу бугун тушимда отанг раҳматлини кўриб юрувдим, мана опа, тушни ўнг келишини қаранг.

— Ўзингиз саломатмисиз, ойи, — деди Алижон — қўйинг, йиғламанг!

— Хурсанд бўлганимдан, хурсандлигимдан...

Сутдек ойдин кеча.

Хонтахта атрофида ўтирган меҳмонлар устидан енгилгина кечки насим гир-гир учмоқда. Солияхон дутор чалди. У аввал шўх чертмакка чалиб, кейин шикаста чала бошлади. Унинг чалиши дам юраги тўлиб хўнгиллаган қизга, дам тутоқиб йиғлаган овозга, дам таманно билан юриб келаётган жувонга ўхшарди. Бир чеккада хомуш ўтирган Фарида ердан кўзини узмасди. Давра жимжит тинглар, лекин ҳар ким ўз дардини ўзи эсларди. Бир оздан кейин, Солияхон дуторни тўхтатдида, ўнг ёнига қийшайиб, Фариданинг қулоғига шивирлади. «Кириб, айвон товчасидаги чилпитни олиб чиқ!» Фарида нима қилишни билмай, олазарак турган эди. У яна туртди: «Бор, олиб чиқ! Яхши қиз деган ҳам шунақа бўладими!» Фарида кулиб, ўрнидан турди. У тезда мусаллас тўла чилпитни олиб чиқди.

— Қани, қуй! — деди Солия Фаридага имо қилиб, — озгина ичса айб бўлмас. Нима дейсиз Алижон?

— Ҳа, албатта.

— Мен қуёлмайман, — Фарида секин Солияхон қулоғига шивирлади. Унинг қизариб, уялиб, Солияхон қулоғига нима деганини Алижон пайқади.

— Қуй!— деди Солияхон буюриб,— чой қуйиб беряпсан-ку, бунинг чойдан нима фарқи бор, узум суви-ю. Ёки Алижон акангдан уяляпсанми?

Фариданинг ранги қув оқарди. Бир дамдан сўнг қулоқлари қизарди. У пиёлани хонтахтага қўйиб, чиқиб кетмоқчи бўлди-ю лекин ўзини тутди. Секин ер тагидан Алижонга қаради. Алижон бу ноқулай гапнинг фарқига бормаганига ва унинг «бориб-келиб» турганини сезмасликка солди. Солияхон бўлса, бу «беодоб» гапни айтишга айтди-ю, Фариданинг ранги ўчиб кетганидан қўрқди. Лабини тишлади.

— Ҳой, Солия, бунинг сирками? — Кампир сўради.

— Ҳа, сирка!

— Олиб қўйинглар, лағмонга сепамиз.

— Лағмонга ҳам топилади, қуй, Фарида!

Фарида қуйди-да. Солияхонга узатди.

— У ёққа! — Солияхон Алижонга узатишга ишора қилди.

Фарида бир дам тўхтаб, «ўзингиз узатинг» дегандек

ишора қилган эди, Солияхон «узата бер!» деб бошнини кўтарди. Фарида пиёлани хонтахта устидан оша Алижонга узатаётганида, қўли қалтираб кетди. Пиёла Алижон қўлига етмасданок тушиб кетиб синди.

— Зарари йўқ, — Алижон Фаридага қаради.

— Ҳечқиси йўқ, Фаридахон, қуявер, — деди Холниса хола, — бу яхшиликка буюрсин.

Фарида пиёла синигини йиғиштириб олди. Солияхоннинг ўзи пиёлаларга мусаллас суза кетди.

— Уладиган дунёда, қани, Алижон ука, ичинг, маст бўлиб қолсангиз биз жавобгар!

Улар мусалласни қултиллашиб ичишаётганида, чўққайиб, даҳанини кафти билан кўтариб ўтирган Холниса хола Жаҳон бувига секин шивирлади.

— Опа, буларни қаранг, илгари, ўтирсам ўпоқ, турсам сўпоқ дейдиган қўшнилари, ўғлим келиши билан атрофимда парвона бўлиб қолишди. Худога рост, сизга ёлғон, шу соясига қараб юрадиган ликканбозлардан гугурт сўраб чиқсам беришмаган. Ўшанда мен Солияга: «Ҳой, отинча, бу кунлар ўтар-кетар, лекин оёқларингнинг куйгани қолар», — деган эдим. Мана этганим келди.

Кейинги йилларда Холниса хола ҳовлиси ҳувиллаб қолган эди. Ҳовли четидаги катта тут, ўрик ва азим туп ёнғоқ ҳовли ярмисига соя ташларди. Ариқ четларидан, девор сояларидан супурги ўсиб чиқиб, ҳовлини мачитга ўхшатиб қўйган эди. Бурчакда Қоплон ҳам аждардек бўлиб ётарди. Бу ҳовлига қўшнилари камдан-кам киришарди. Холниса холани ўз олдида «Холниса», орқадан «Холниса қақилдоқ» деб аташарди. Ҳар замонда боди туфайли бу ерга — кулол хумдонига тушиш учун келган Жаҳон буви Холниса холаникида уч-тўрт кун қолиб кетарди. Кечқурун у супада ётиб, Холниса холани гаптириб, қўйиб, ўзи ухларди... Ҳовли камдан-кам супурилар, холанинг ўзи ҳам кундузи уйда камдан-кам ўтирарди. Дахвтанги караганда бунда қўни-қўшнилари гавжум бўлиб, зиёфат бошланиб кетгани, назарига илмайдиган Солияхонларнинг «базми жамшиди»-ю, «дугор баёти» Холниса холани саросимага солиб, «малойикалар» ичига тушиб қолгандек, ҳувиллаган ҳовлиси ўз кўзига алланечук томошахоналарга ўхшаб кетди. Холниса хола бир муддат меҳмонларга қараб туриб, ичдан қувонди. «Як нафаси

ҳузур — давлати сулаймон, боре-е», — деб тўрга чиқиб ўтирди. Ёшлар турганда диккиллаб юра бераманми, деб гердайди.

Шу куни ўтириш ярим кечагача чўзилди, қўшнилари-нинг тарқалиши жуда қийин бўлди. Зиёфатдан кейин Алижон қалин қилиб солинган ўринда, тунги шабадада оёғини узатиб, маза қилиб ухлади.

Эртасига Бўрихўжа амаки кириб келди, ўша пешматни кийиб, қорни устига тўғри келадиган жойдаги зийи йиртилган чуқургина чўнтагида носвой шишадек соати осилиб, ингичка занжир шовдираб турарди. Бўрихўжа дамодам қудуқдан сув тортгандек, занжирларни ушлаб соатни тортиб оларди — «Неколай замонидан қолган» соатининг қопқоқларини очиб, нигоҳ ташлар. Сўнгра уни яна шиқ этиб ёпиб, елкасига ярим эгилган эчки калласини мамнуният билан кўтарарди. Кўзларини катта очар, зағчадек чақчайиб қарарди. У эшикдан кириб келаётганида, истиқболига ўрнидан турган Алижон «дадам ўзини олдирмабди» деди секингина Жаҳон бувига, кампир дарҳол жавоб қилди: «Ҳа, даданг миллиқнинг ўқидай». Бўрихўжа супага яқинлашиб, Алижонга қучоқ очди:

— Кел ўғлим, омонмисан...

— Ўзингиз бардаммисиз.

— Шукр, ўзига шукр. Дуойи жонларингни қилиб ётибмиз. Онанг бечора ҳам жуда соғинган эди. Қалай, яхши келдингми? — у супага — кўрпачага ўтирди.

— Тузук.

— Тамом келдингми?

— Ҳа.

— Буни қара, вақт ҳам оқар сув, ўтиб кетар экан. Соғмисан?

— Раҳмат. Ўзингиз бардаммисиз?

— Ҳа тупроқдан ташқарида юрибмиз. Эгасининг ўзи биледи. Бир куни омонатини олади-қўяди. У томонларда нархи-наво қандай?

— Масалан?

— Масалан, бугдой қанча?

— Бугдойга ишим тушгани йўқ, нон шу ер билан бир хил.

— Гўшт-ёғ-чи?

— Гўшт-ёғ жуда сероб.

— Ёп-пирай, сероб дегин?

— Ҳа.

— Сероб бўлгани билан нархи қанча?

— Билмадим.

— Э, аттанг, сўраш керак эди. Газмол қандай?

— Газмол ҳамма магазинда қалашиб ётибди.

— Баҳоси бордир? Бозорга борганинг йўқми?

— Йўқ.

— Бозорига бориш керак эди-да, аттанг!..

Бўрихўжа аллавақтгача шакаргуфторлик қилиб ўтирди. У ўрнидан қўзғала туриб, шаҳарга тушганида ҳовлига албатта киришини таъкидлади.

— Менинг ҳам сизлардан бўлак жигарим йўқ, — деди у кавушини кия туриб, — аканг Шамситдин хўжа ҳам катта йигит бўлиб қолган, бизникига киргин, ака-ука бўлиб юринглар. Мен ҳамма ерда тўрт фарзандим бор деб айтаман... Сизлар бизнинг бахтимизсизлар, шундоқми, Холниса?

— Ҳа, албатта, дадаси.

— Шундоқ бўлгандан кейин, кўзимиз тириклигида, сизларнинг ҳам орзу-ҳавасларингизни кўрайлик. Мен ҳам қариб қолдим. Қуч-қувватим илгаригидек эмас.

— Ҳа, — деб маъқуллади Холниса хола.

— Ишқилиб бир сердаромадроқ жой бўлса, кирсанг яхши бўларди, негаким онанг ҳам қариб қолди. Мояна билан кун кўриш қийин.

— Нега?

— Ҳа, энди ўзинг тушунасан-ку... Қаерда пул кўп тушса ўша ер яхши.

— Даданг тўғри айтадилар, — деди гапга аралашиб Холниса хола, — ҳамма нарсанинг отаси — пул!

— Ҳайр, омон бўлинглар, — Бўрихўжа ташқарига чиқиб кетди.

Қариндош-уруғларнинг ҳаммаси бир-бир келиб бўлишгач, кунлардан бир кун Холниса хола эрталабки нонушта пайтида ўғли билан баъзи «сирли» гапларни гаплашди.

— Болам, мен ҳам қариб, путурдан кетяпман — бир оёғим ерда, бир оёғим гўрда. Сенга бу гапни илгари ҳам айтган эдим... Бунинг ўртасида худодан бўлдими, бандасидан бўлдими юрак ўйноғи дардига мубтало бўлиб қолдим. Ўхтин-ўхтин юрагим қинидан чиқади. Ҳар нарса қилиб кўрдим, бўлмади. Хўжапархонга бориб Порсо домлага ўқитиб келсам юрагим таскин топгандай

бўлади-ю лекин яна бир кундан сўнг ўйноқ бошлана берадн. Сен у «қдалигингда икки марта ўзимга «мов-лут» ўқитдим.

— Ҳа, — деди энсаси қотиб Алижон.

— Вақт — оқар сув, оқади кетади. Энди бу ёғини эшит. Сен у ёқдалигингда икки атлас кўрпа қоплаб қўйдим. Узимнинг келинлигимдаги, онам раҳматлик қилган палак сандиқда — келинимга туҳфа... Келинга ўн сидра кўйлак, икки кастюм, қайнона, қайнотангга ҳамма лозимандаларн, уч пуд гурунч, беш пуд ун олиб қўйдим... — Холниса хола шавқу-завқ билан тайёрлаб қўйган нарсаларини шошилмай, бирма-бир айта бошлади. У ҳамма вақт букчайиб турадиган кичик жуссасини тўғрилаб, бошини тик кўтариб қўяр, — Бўрихўжа даданг қўй қиламан деган. Мана шунақа...

— Хўп.

— Энди бу ёғини эшит. Агар Фаридaxon ёқмаган бўлса... Савриниса келинойингнинг қизи — Азизaxon ҳам оқи оқ, қизили қизил бўлиб, мана ман деб етилиб ўтирибди. Уни ҳам бир кўргин. Қариндош-уруғлардаги қизларга мундоқ бир кўз ташлаб чиққанман. Сафар оғи келмасдан, тўғини қила қолайлик. Ҳозир жуда вақти, болам! Ахир менинг ҳам невара қучоқлагим келади. Умр ўлгур чопқиллаб кетиб боради. Аканг билан ҳам тўрсайиб юрмай, ярашиб олинглар

— Невара кўрасиз, оғи.

— Илоҳим кўрай. Ман ҳам дунёга келиб, ҳали нима кўрибман... Неварамни тиззамга ўтқази-и-б ўтирсам, қошки эди. Ман эскича бўлганим билан сан янғичасан. Ҳозирги ёшлар молидан кўра қизнинг ўзига қарашади. Шу ҳам бир ҳисобда тўғри! Бизнинг замонамизда куёв билан келин бир-бировини гўшангада кўришарди. Мана, Бўрихўжа даданг уйланганда Маҳмудчопонфуршнинг кичкина қизини кўрсатишиб, гўшангада чўтир опасини рўпара қилишган. Бунинг устига бир кўзига дуг кириб кетган экан... Худо сақласин! Бир ҳисобда сизларнинг янғича ишларингиз маъқул.

— Оғи, — деди кулимсираб, ҳамма гапларини чидам билан эшитган Алижон қўлидаги пиёлани ерга қўйиб, — мен уйланганман.

— А-а?

— Уйландим...

— Уйландим?!

- Ҳа.
- Қандоқ қилиб уйландинг?
- Уйландим-да.
- Нима деяпсан? — Холниса холанинг ранги оқариб кетди.
- Уша ёқда уйландим.
- Қимга!?
- Бир қизга. Мен уни яхши кўриб уйландим. Жуда яхши қиз.
- Ё, қудратингдан, бу қандоқ гап!
- Бу ёғини ҳам эшитинг!
- Эшитмай ман ўлай! Сан бола битта яримтасига хуштор бўлиб қолгансан. Хушторликнинг йўли бўлак!
- Чиндан уйландим. Келинингиз...
- «Келининг» дема! Ҳали келиним йўқ! Қим экан у!?
- Малика, оти — Малика.
- Вой-й мани худо урсу-у-ун... Вай, мани худо уриб қўйганга ўхшайди-еей! — у икки қўли билан бошига муштлай бошлади.

— Сизга нима бўлди!

Холниса хола кўзларини ола-кула қилиб, кўкариб кета бошлади. Алижон онасининг тутқалоғи борлигини биларди. Унинг юраги ёрилиб кетай деди. Аксига Жаҳон бувининг ташқарига чиқиб кетгани Алижонни эсанкиратиб қўйди. Яна бир лаҳза ўтгач, Холниса хола сиртоқ солиб бўғилган мушукдек биғиллай бошлади. Алижон бу гап шунчалик гавго кўтаришини ҳеч ўйламаган эди. Унинг назарида онаси: «боплаб уйланиб олибсан», дейдими, деб хаёл қилган эди. Мабодо, уйланиганини хабар қилмаганида ранжиса, бу — икки кун қовоғини солиб юриб, кейин топишиб кетар деб ўйлаганди. Ҳар ҳолда у фарзанд-ку. Қўни-қўшнилари «Холниса, майли, қўя беринг, кўнглига ёққанини олсин — кимнинг кўнгли кимда бўлса қўйиворинг ўйнасин», демасми ахир... Онасининг бу аҳволга тушиб, «чапак чалиб» оқ уриши унинг капалагини учуриб, ҳангу манг қилиб қўйди. Наҳотки у шунчалик катта гуноҳ иш қилган? Наҳотки унинг уйланиши — соғиниб келган онайи зорини биғиллатиб қўйса?

Унинг боши қотди.

Ҳовлида пайдо бўлган Жаҳон бувига секин ҳасратли қаради-да, «буни қаранг» дегандек ишора қилди. Жаҳон буви келиб, Холниса холанинг бошига ёстиқ,

устига кўрпа ёпди. Чой ичирди. Холниса хола бўлса илгаригидай кўзининг ола-куласини чиқариб ёта берди.

Орадан бир неча соат ўтгач Холниса хола ўзига келиб, ўрнидан туриб ўтирди. Бир соатдан мўлроқ шивирлаб, Жаҳон буви қулоғига қанча гапларни айтди. Гўё «тўй азага айлангани»дан дам саросимага, дам чуқур қайғуга ғарқ бўлиб, уй ичидаги Алижон кўни-қўшни «чағзи» деб атайдиган онаси шивирлашларини сезиб хомуш ўтирарди. У нима қилишини билмай, чамадонини очар, онаси учун олиб келган кўйлақлик одми матони, атир совунларни олиб, токчага қўяр. Ундан сўнг, чамадон ичидаги бошқа ашёларни ҳам олар; хотини Малика кўйлагини олиб, яна дарҳол чамадонга яширар. Шу орада Жаҳон бувининг чақирган овози эшитилди. Алижон дарҳол уйдан чиқиб, супага келиб ўтирди. Кампир: «Онанинг санда гапи бор» дегандек ишора қилгач, ўғлига қарагуси келмай, оқариб ўтирган «қиличидан қон томадиган» Холниса хола секин «ётиги билан» гап бошлади:

— Болам, сен эс-хушлик эдинг, бир ўйлаб кўр; хатпат ёзиб даф қил.

— Йўқ! — деди Алижон кескин, кўзлари чақнаб, — мен ёлғон гапирмайман, сизга тўғриси айтганим маъқул. Мен хотинимни яхши кўраман, ундан ҳеч қачон айрилмайман!

— Этмадимми-и! — деди Холниса хола юзини секин тимдалаб, — бу хуштор бўлиб, эсидан оғиб қолган, опа! Уни «иситиб» амал қилиб, оғдиришган. Энди бир тақминини очиб юрадиганни ёнимга келтириб қўяди.

— Янглишяпсиз, оини! — деди Алижон ўрнидан дик туриб. Кейин тақ-тўқ юриб уйга кирди-да, яна бир нафасдан сўнг, уйдан қайтиб чиқиб кўчага кетди.

Холниса хола шу аснода куфр бўлиб: «Агар ўшани олиб келадиган бўлсанг, уйимдан йўқол!» демоқчи бўлиб шайланган эли, Жаҳон буви киши билмас оёғини чимчиллади. Холнисанинг нафаси бўғзига тикилди. Бир нафасдан кейин, Холниса холанинг кўзини шамғалат қилиб Жаҳон буви Алижон қулоғига «нобоп ғилдирак кўп гирчиллайди... ўз билганингдан қолма, болам», деди.

Эрта билан нонуштадан сўнг Алижон Андрей Андреевични кўргани чиқди. У барвақт ишга кетган экан, ундан сўнг Шерматникига борди. У ҳам ишда экан. Ов-

қатлангани келган Фарида эшик очиб етти ёт бегона-дек «акасининг йўқлигини» совуққина маълум қилди. Алижон хайрлашиб кетаётган эди, Фарида чақирди:

— Алижон ака, тўхтанг!

— Хўш... — Алижон қайрилб қаради.

— Сизга хат ёзган эдим, жавоб қилмадингиз...

— Хат олмадингизми, Фарида?

Фарида бош чайқади. У негадир Алижон ёзган хатни кўрмагандек, «бундақа хат ёзиш мумкин эмас», дегандек фикрни кўнглига тугиб юрарди, у Алижоннинг қисқагина хатини йўқ деб фараз қилди. У ўша куниёқ самоварга тутантуруқ қилиб, ёқиб юборган эди.

Алижон бамайлихотир, гаплашишга тоқати бўлмай кетаётгани Фарида юрагини тимдалаётган бўлса ҳам лекин бу севикли киши тилидан яна бир марта «Фарида» деган сўзни эшитгани уни эркалагандай бўлди. Бу бир сўз унинг юрагидаги қоронғилиқни ёритиб, сояларни қувиган офтобдек бўлди... У шунга ҳам хурсанд бўлиб кетди.

Ў и тў р т и ч и б о б

Малика акасининг бетоб бўлиб қолганлиги сабабли бирон ҳафта кейинроқ келадиган бўлиб қолган эди. Маликаларникида бўлган маслаҳатга кўра, Алижон Тошкентга келганидан кейин, акаси Валижон билан учрашиши, адоватни тугатиши, мабодо у келмаса уйига ҳам бориши лозим эди... Лекин Алижон бундай қилмади.

У заводга бориб, — «литейний» цехига кирди. Иккинчи вагранка ёнида турган Андрей Андреевич билан қучоқлашиб кўришишни мўлжаллаб, ҳаяжон билан борган Алижонга ҳар куни юз бор кўриб юрган одамдек, совуққина қўл узатди. Осма чўмични итариб келаётган Валижон ҳам пешонасидаги терни сидириб укаси билан совуққина кўришди. «Укаларим яхшими?.. Қеннойим?..» деди бўшашиб, қизариб Алижон. «Тузук, яхши». Алижон шу орада пайдо бўлган Шермат билан ҳам саломлашди. У бир оз ўзини босиб олиб, цех шов-шуви ичида Андрей Андреевич билан яна ҳол-аҳвол сўрашди, уйига кирганини ҳам айтди. Қурилишда ишлар жуда қизгин бўлганини ҳам гапирди. Махорка ўраётган Андрей Андреевич, бир нафас Алижон гапларига қулоқ осди.

Ора-чора вагранка ёнига ҳам бориб, кўз ташлаб қўярди. Шермат Алижонга бошдан оёқ кўз ташлаб чиқиб, ерда тўнкарилиб ётган қолипга ўтирди. Шу ўртада тушки овқат вақти бошланиб, Андрей Андреевич, Валижон, Шермат вагранка ёнига заливчик Володя деган йигитни қўйиб, Алижонни ҳам олиб, ошхонага чиқиб кетишди.

— Мен ҳам заводга кирсам, мени ҳам ёнингларга олсанглар, — деди Алижон овқат тепасида гап очиб.

— Сизни олиб бўлмайди... — деди Андрей Андреевич.

— Нега?

— Шундоқ.

— Ўзингиз илгари таклиф қилган эдингиз-ку, Андрей ака?

— У, илгари эди. Эҳтимол янглишгандирман... Сиз заводда ишлолмайсиз. Ўзингизни ҳам, бизни ҳам қийнаб, кўпчилик олдида бебурд қиласиз...

— Кечирим сўрайман, Андрей ака, мен сизга сабабини ёзган эдим. Қурилиш иши тугаб, яна қайтиб келдим...

— Мен билмадим, — деди Андрей Андреевич, — мана Валижон Дўсматович, Шермат Ибрагимовичлар айтишсин... Менимча, сизнинг заводда ишлаш сиёҳингиз йўқ. Эҳтимол бошқа бир соҳада яхши фойда келтира оларсиз.

— Чунончи, диния назоратида... — деди заҳарханда билан гап қистириб Шермат.

— Қўйинг Шермат ака! — деди қизариб Алижон.

— Ҳа... — деди Андрей Андреевич қошигини тарелкага қўйиб, — гап унда ҳам эмас, бу бир англашилмовчилик бўлгани бизга маълум. Одамлар не-не ишлар қилиб қўймайди. Лекин бир нарсани эсдан чиқармаслик керак; агар сиз пул топиш учун заводга киришни ўйлаётган бўлсангиз, янглишасиз! Бу ерда червоилар тахланиб ётгани йўқ. Агар сиз юртга нафим тегсин, деб вагранка ёнига келсангиз, бу вагранка сизга ҳамма нарсани беради. Сиз шу вагранка ёнида тер тўкиб, нима ўйласангиз, муродга етасиз. Аммо вагранкага панд бериб, лўттибозлик қилсангиз вагранка сизни одам қилиш у ёқда турсин, ўти билан қовжиратади. Бунда катта ҳикмат бор, шерик! Энди сизга конкрет келганда, сиз, Алижон заводга кириб, бир вақти келганда сабаб кўрсатиб вагранкамизга чап берасиз. Ун етти йилдан

буён ёниб турган печимиз совиб, ичида металл қотиб қолиши ҳам мумкин. Вагранка ичида металл қотгандан сўнг, иш пачава; вагранкани бузиб, тозалаш керак. Бундай ҳолни «литейний» ёқтирмайди.

— Андрей ака тўғри айтяптилар, — деди Валижон, — Шамшини олиб келди. Охири нима бўлди, ҳаммамизнинг юзимизни ерга қаратиб кетди. Иван Кузьмич ҳалигача бизга ўша номард учун дашном беради.

— Валижон Дўсматович, қизишманг, — деди Андрей Андреевич, — Алижон билан Шамши ўртасида фарқ катта. Лекин у бизни қизартиргани — факт. Мен бир нарсага ҳайронман; шундай бир мамлакатни; унинг қанчалаб бойликлари, денгизларда пароходлари, кўкда самолётлари, заводу фабрикалари, мактабу университетлари.... қўйингчи бутун борлиги билан яратиб, уни ёшлар қўлига топшириб, биз кексалар бирин-сирин кетямиз... Эстафета топшириляпти. Шундай бир буюк мамлакатга сиз — ёшлар эга бўлиш учун лойиқ одамми-сиз, шуни ҳам бир ўйлаб қўйиш керак-де! Баъзиларнинг ўйлагани — чойхона, вассалом! Э, бу тўғри эмас-да. Дўстларим!

— Яхши айтдингиз, — деди Валижон.

— Гапларимизга қулоқ солиб, билиб қўйгину хафа бўлмагин, — деди Андрей Андреевич Алижонга қараб, — сен ҳам ёмон йигит эмассан, буни биламиз. Лекин... «лекин»и бор... Буни мен сенга кейин айтаман. Ҳа, бир, икки ой ишлаб кўришинг мумкин. Кейин яна совийсан. Биз буни пайқадик. Шунинг учун ўзингни ўзинг овора қилма, ука! Бошқа бир ишнинг бошини тут! Бу ерда фақат ўғил бола йигитлар ишлайди!

— Мен бу ерда ишлайман! Агар сизлар ёнингизга олмасаларинг, анави учинчи вагранкада ишлайман. Мени заводга ишга олмасликка ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ! — деди Алижон.

— Ихтиёринг. Биз ўз фикримизни сенга айтдик, — Андрей Андреевич ўрнидан турди. Валижон ҳам, Шермат ҳам, Алижон ҳам ўрнларидан туришди.

— Киришимга ёрдам бермайсизми, Андрей ака?

— Паспортинг борми?

— Бор.

— Сени бир марта кадрлар бўлимига олиб кириб, таништирган эдим, тўғрими?

— Тўғри.

— Ушанга учраша берасан, ука. Иккинчи қават 62-хона.

— Хўп бўлади...

Алижон идорадан чиқиб, завод майдонидаги серқатнов йўлка бўйлаб қуюв цехи томон кетди. Бу говжум йўлкалар, баланд цех корпуслари, моторларнинг бетиним гувиллашлари унга ошна. Механика цехи билан қуюв цехи оралиғидаги катта йўл четида тайёр бўлган, бўёқлари ҳам яқиндагина қотган сеялкалар, ХВС-1,2 машиналари қатор тизиб қўйилибди. Механика цехидаги катта пар болға ерларни ларзага келтириб, гурсиллаб урар, улкан филдираклар, кўтарувчи кранлар цех осмонида залвар билан филдираб бир неча тонналик металлари кўтариб, станоклар ёнига олиб борарди. Алижон йўл-йўлакай цехларга бош суқиб, бир дам у ёқ-бу ёққа аланларди, яна чиқиб, заводнинг бир чеккасидаги қуюв цехи томон борди. Қанчалаб янги одамлар пайдо бўлибди. Цехларда қанчалаб белига энлик камар боғлаб, кўк фуражка кийган йигитчалар ҳам меҳнат қиларди. Бунинг устига, завод ҳам анча кенгайиб борарди. Механика цехи билан қуюв цехи оралиғига икки катта корпус тушибди. Бу цех ичида қанчалаб токаръ станогги гуриллаб айланмоқда.

* * *

Алижон ишга тушиб кетди. Баъзи кунлари у Андрей Андреевични, акасини, Шерматни ҳам кутиб ўтирмай велосипедда айиқполвондек зингиллаганича жўнаб, улар етиб келгунча конвейер ёнида шай турарди. Вагранка ёнига тўкилиб, қотиб қолган металлари йиғиштириб олар, чўмичларни тайёрлаб, сменани кутарди. Белкураклар ичидан қўлига тушадиган — сопи яхши-сини танлаб, қатор қолиплар тизилган конвейер ёнига келтирар, Алижон учун бу ерда оғир иш йўқ — у брезент чолвар кийиб олиб, майкада қайнаб турган қипқизил чўян тўлдирилган чўмичларни филдиратиб олиб келиб қолипларга бирин-кетин қуяр, ундан сўнг чўмични тўнкариб, шлакларни тўкиб, яна вагранка ёнига олиб келар. Унинг асосий вазифаси шу. Лекин бу иш ҳам маҳорат талаб қилади: бир челак сувдан қатор ангиш-воналарни тўлғазаётгандек жуда қийналарди. Кўпроқ қуйиб юборса металл нобуд бўлади. Қайнаб турган чўян яллуғи юзга уради. Цех шовқун ва газ...

Кейинги пайтда унга нисбатан Шерматнинг муомаласи бир қадар ўзгаргандек туюлди. У илгаригидек ҳазил-мазаҳни ташлаб, «жиддий» бўлиб қолди. Алижон унинг руҳияти билан қизиқмай иложи йўқ.

Авваллари Алижонларникига кириб-чиқиб юрган Фарида, кейинги ҳафталарда қорасини кўрсатмай қўйди. Мана бир ой утди, на Фарида, на Солияхон уларникига қадам қўйди! Бир ой деганда, уларнинг оёғини тортиб қўйишгани Холниса холага ҳам сезилиб — Фаридаларникига чиққан эди, ҳовлида Солияни кўрди. Фарида бўлса қорасини ҳам кўрсатмади.

Кейинчалик бошқа қўшнилардан етиб келган гапга қараганда Фарида ўз устидан керосин қуйгани, Алижонга хат ёзгани Холниса холага маълум бўлди. Таниш-билишлар: «Тез киришган бот қайтар—ўспиринликдаги ошиқ-мошиқликнинг охири баҳай бўлмайди», дейишган эди.

Худди шундай бўлди.

Холниса хола «керосин» воқеасини эшитиб, оғзи очилиб қолди. У ўйлай-ўйлай, Алижонга маълум қилган эди, Алижон «наҳотки...», деди-ю индамади.

— Сухсурдек қиз нечук бунчалик ўзига ўзи жавирни раво кўрди экан, — деди Холниса хола таажжубланиб.

Бу гаплардан Шерматни ҳам тамоман беҳабар деб бўлмайди. «Радио карнайи» — Солияхон Шерматга бирма-бир айтмай иложи йўқ. Демак, бўлган гапларнинг ҳаммаси Шерматга маълум. Шунинг учун ҳам Шермат иш важдан у билан гаплашади, ҳатто баҳслашади-ю лекин бир дўст сифатида ўзини четга тортади. Синглизининг бадном бўлиб қолгани ҳақида Солиянинг тутоқиб гапиргани ҳам унинг кўз олдига келди. Масала равшан. Шермат қулай фурсатни топиб уни бир карра савалаши, бетига тупуриши аниқ.

Шу кунлари Алижон туш кўрди. Тушида Шермат иккови чакалакзорда учрашибди. Пичоқ яланғочлаб турган дарғазаб Шермат Алижон юзига тик қараб: «Сен номард, нега синглимни бадном қилиб қочдинг! Номарднинг жазоси мана!» деб ташланган эди, Алижон ўзини четга олмоқчи бўлди. У жон-жаҳди билан қочмоқчи бўлган эди, ҳеч чопа олмади. Шермат бўлса югурганича келиб Алижонни босиб олдида, кўксига пичоқ санчаётга-

нида, у ғулдираб уйғониб кетди. Унинг нафаси тиқилиб, терлаб кетибди.

Алижон босинқирганини, гүё ёмон ётиб қолганини уйғониб кетган онасига айтди-да, яна ёстиққа бош қўйди. Лекин у азонгача ухлолмай, тонг ёришиши билан юз-қўлини ювиб, самоварга олов ташлади. Соат еттиларда, Холниса хола супага дастурхон ёзиб, Алижонни чойга чақирди. Алижон икки пиёла чой ичиб велосипеда зинғиллаб заводга кетди.

Кунлар ўта берди. Алижон ёмон ишламаслик, «пўкак полвон» бўлиб қолмаслик учун тиришиб, терлаб, кабоб бўлиб ишлай берди. Андрей Андреевич билан Валижон «қани, юр, овқатга борайлик» демагунча қизиган чўмичдан қўлини олмасди. Шерматни илгаригидай, «шер»деб аташга тили айланмай, Андрей Андреевичга ўхшаб «Шермат Иброҳимович» дерди.

Ўн бешинчи боб

Бир ойлардан кейин Алижон хотинини кутиб олди..

Ҳовлига кирган Малика Холниса холага бош эгиб салом берди. Холниса хола бошини андак кўтариб, жавоб қилди. Шундан сўнг Алижон бир дақиқалик сукутни бузиб, Маликани сунага ўтиришга таклиф қилди. Ўзи оғир чамадонларни кўчадан ҳовлига таший бошлади. Холниса холадаги совуқликни янги келин юзларидаги табассум — илиқлик эритиб юборгандай бўлди: у чиройини очди. Унинг оёғи ивишган бўлса керак, бир оз чўлоқланиб, ўрнидан туриб юрди-да, яна келиб жойига ўтирди. Маликага қовун сўйиб берди. Аввал бир оз хомуш ўтирган Малика яна руҳ олди.

Кечга яқин шабада туриб, андак салқин бўлди.

Кечқурун Алижон катта уйга кириб, «этим увишиб, кўзимга ҳар нарсалар кўриниб кетяпти», деган онаси тепасида турди. Онасининг «тутқаноғи» тутишини ҳам найқади. Холниса холанинг «одамлари» бор; «бир нима бўлишидан аввал улар ҳабар беришар» эди. Жаҳон бувининг инқиллаб келиб қолиши уларнинг жонига ора кирди.

— Хотининг келиб севиниб қолдингми, Алижон!

— Келинг, буви, саломатмисиз. Келинингиз билан бир сўрашиб қўйинг.

— Қани, болам омон-эсонмисан, — Жаҳон буви ёнига келиб турган Маликанинг елкасига қоқди. Сўнг-

ра Алижонга қаради, — қўша қаринглар, болам, ували-жували бўлинглар. Мани ёшимга кириглар.

Шу ҳафта ичида Бўрихўжа олти марта боққа келди. Агар ҳафтанинг ичида жума бўлмаганида, эҳтимол, етти марта келган бўларди. Ҳар келганида Холниса хола билан узоқ гаплашар — ҳамма вақт гаплашиш учун бир одам қидириб юрадиган Холниса холага ёқиб тушиб, аллавақтгача гаплашишар. Бунинг уетига «шаҳарда тухум боенб, ойда-йилда бир келадиган эри»нинг гез-тез килишига авваллари таажжубланди. Унинг назарида ўғли Алижоннинг бунда юриши фақат «хўжам»ни эмас, ундан каттароқларни — маҳалла комиссияларни ҳам келадиган қилиб қўйди...

Холниса хола Бўрихўжанинг кейинги пайтда жуда «пашша хўрда» бўлиб қолганининг важи шундай деб юрарди. Аслида эса. Бўрихўжанинг серқатнов бўлиб қолишининг сабаби бошқа нарсада эди.

Шанба куни келганида у яна Шамши тўйидан гап бошлаб: «Ахир сен ҳам Шамеутдинхўжанинг қиёматлик онасисан. Унинг ҳам бир бошини икки қилиб қўймаеак бўлмайди. Маҳалла-қўй, гузарда гап бўляпти. Сени ҳам, мени ҳам ғамлаганимиз йўқ. Шу боғни со-тайлик, сен ҳам, Алижон ҳам хотинини олиб шаҳарга тушсин. Шаҳарда ахир ички, ташқи ҳовлимиз ҳувиллаб ётибди...» деди.

Холниса хола бош чайқади, у ўла қолса ҳам боғини сотмаслигини, «ер еотган — қора ер, ер олган — эр» ёканлйгини айтиб, агар шаҳарга кўчиб тушишганида ҳам бу «Алижон отаеидан қолиб, келин маҳрига тушган» боғни сотмаслигини айтди.

Бўрихўжа Холниеа холанинг кеекин гапидан еўнг, боғни ҳали бери сотиш қийин эканлигини пайқаб, бир поғона пастга тушди. Ичида «ўл!» дегандек қилиб, этагини қоқиб ўрнидан турди. Боғни сотиш, Бўрихўжа юрагида анча вақтдан буён юрарди. «Бўлмаса қарз кўтараман. Ахир тўйнинг ўзи бўладими?» деди Бўрихўжа зарда билан. «Қарз узилар, хотин ёнга қолар дейдилар хўжам, озроқ қарз олеангиз оларсиз...» деди ўрнидан қўзгала-туриб Холниеа хола.

— Маликахон, ойи, келин билан куёв бир-бирини яхши кўришмаса қандай тўй бўлади? — дейди... Сиз онахотин бўлманг, жим ўтиринг, — дедим.

— Келинингга айт,— деди Бўрихўжа амаки,— чақчайиб, кўп вақиллай бермасин! Бандаси фақат худони севади. Тушундингми?

— Тушундим.

Бўрихўжа чиқиб кетгач, Холниса хола анча вақтгача хаёл суриб ўтирди. Ундан кейин бир вақт Фарида элиб келган янги кўзойнакни тақиб, игна чата бошлади.

Кунлар, ҳафталар бирин-кетин ўта берди. Малика билан Холниса анча бир-бирига ўрганишиб қолишди. Малика киришимлик қиз бўлгани учун ҳам қайнонасининг кўнглини топиб, ундан ширин гапини аямади. Холниса хола ҳам ҳадеб тўрсайиб ўтира бермай келинининг раъйига қарашга мажбур бўлиб қолди. Бунинг устига Малика кундан-кунга оғирлашиб, касал одамдек дам силқовланиб, дам ўхчиб юргани, унинг ҳомиладорлиги Холниса холани қайишишга ундади.

— Жуда қўрқаман, — деди Малика кунлардан бир кун қайнонаси Холниса холага, — баъзида бола кўп қимирлайди. Кўндаланг туриб қолган бўлса ёмон бўлади, деб айтишади.

— Э-э... бундақа ваҳима қилманг, келин! Қадимги вақтда бизлар саккиз, тўққизни туғиб «кўндаланг» деган гапларни эшитмаган эдик. Охир замон болалари не-не дардларни топиб чиқаради-я! Уша замонда «сулфиддин» деган дорилар ҳам йўқ эди. Ҳозир шундоқ дорилар чиққанки, тугмачадегини ютиб юборсангиз, одамзод беогриқ, худди тухум қўйгандек туғиб юборади дейишади. Сиз, тушунган қизсиз-ку ваҳима қилганингизга ҳайронман!

Холниса хола бу гапни айтди-ю ўтган куни Бўрихўжа айтиб, тайинлаб кетган гапни хотирлади:

«Ўғлингнинг беникоҳ бир хотинни олиб келиб ўтиргани, бўғоз қилгани... қизиқ! Энди майли, пешонасида шундоқ ёзуғлик экан. Лекин сенга бир гапни айтиб қўймоқчи эдим; келинингни ўзимизнинг одатларимизга ўргатгин!

— Албатта! — деди Холниса хола.

— Хотин уники-ю, изми сенинг қўлингда бўлсин!

— Ҳа, шундоқ! — деди ўйламосираб Холниса хола.

— Топиб келганининг учдан икки қисмини сақлаб, бир қисмини харажат қилгин. Терган—термилмас. Пулни ўғлингга билдирмай, туфлаб туга бер! Бигтангалаб бўлса ҳам йиға бер! Бунинг хосиятини кейин биласан!

Холниса хола бировнинг тўйига бориб оғриб қайтди. Шаҳарда ётгиси келмай битта-битта юриб боғига жўнади. Хиёбон пастидаги жарликдан ўтишда кўзи тиниб, бировнинг остонасида хийла вақт ўзига келмай ўтирган эди, йўловчилардан бири етаклаб боғига элтиб қўйди. Бу аҳволни кўрган ҳомиладор Малика доктор чақираман деб типирчилади. «Ё-о-оқ, қўйинг, келинпошша, ўзим алланечук учиндим. Унақа дўхтир чақирадиган касал эмасман...» деди, Малика Холниса холани оппоқ чойшабга ётқизиб, қўлтиғига термометр қўйди.

— Келин пошша тегирмон ёнидаги Савринисани айтиб келсангиз, бир қоқиб ташласа туриб кетардим.

— Ойи бу ишнинг фойдаси йўқ-ку...

— Унақа деманг, келин пошша! Ман сизни анча тушунган қиз десам, бунақа гапларни қаёқдан ўрганияпсиз! Боринг, айтиб чиқинг!

Малика инқиллаб Савриниса холаникига чиқиб кетди. Орадан кўп ўтмай Савриниса ҳам етиб келиб, косага ўчоқдаги кулдан тўлдириб, устига пиёз кўмиб, Холниса хола устидан «кинна-кинна...» қилиб айлантира бошлади. У узундан-узоқ кекирар, хўроз қичқирғига ўхшаб овоз чиқарарди. Киннадан сўнг, қоқиб ҳам қўйди. Холниса хола ярим пиёла аччиқ чойга бир майизнинг тўртдан бирича қора дорини эзиб ичдида, ўралиб ухлади. Шу ухлаганича кеч қилди. Ҳовлида ёғайтган ёмғирни ҳам сезмади. Фақат Малика унга ёмғир ёғайтганини, ҳовлидаги кирларини йиғиб келганини айтди. У Холниса хола ёнига кўрпача солиб, совуқдан қочиб кирган пашшаларни елпиб-ҳайдаб, қалингина бир китобни ўқиб ўтирарди. Холниса хола икки марта гўлдираб босинкиради, Малика дарҳол қайнонасини уйғотиб, яна тўғрилаб ўнг томонига ағдариб қўйди. Ўқиётган қалин китобни ҳам тоқчага қўйиб, боласи учун тикаётган кўйлакчани ёстиқ устига ёзиб томоша қилди. Алижон олиб келган одеял, оқ чойшабларни, кичкинагина укпар қадалган дўппини ҳам қўлига олиб, тикилиб кулди. Қош қорайишга яқин Алижон заводдан қайтди. У консерва олиб келган экан, шу куни эру хотин қозон осиб ўтирмай балиқ ейишди. Алижон Маликага анор сиқиб берди. Малика косодаги қип-қизил анор сувини икки-уч симириб, эрига узатди. Шундан

сўнг Маликанинг уйқуси келмай ярим кечагача Алижон билан гаплашиб ўтирди. Ора-чора жуда оғирлашаётгани, баъзан биқини санчаётганидан шикоят қиларди. Лекин улар эру хотиннинг негадир кайфи чоғ, хохолашиб, Шамшининг хотинчалиш сўкиши, Солияхоннинг эркакшода дағдағаси ҳақида гаплашишди...

« Бир муддатдан кейин Малика ўрнидан туриб, нариги хонага чиқди. Лампочкани ёқиб, Холниса хола тепа-сига келди. Ўткир нур Холниса хола кўзини очишга мажбур қилди. Малика кампир пешонасига кафтини босди.

— Ман тузукман, — деди хириллаб Холниса хола, — терлаб ётибман. Тега кўрманг, худо хохласа эртага туриб кетаман.

Малика Холниса хола устидаги кўрпани тўғрилаб, ён-верларини босиб қўйди-да, яна қайтиб чиқиб кетди. Эртасига дарҳақиқат Холниса хола енгил тортиб, ўрнидан турди. Қасал Холниса холанинг эскича йўл билан бир кунда чиройи ёришиб, ўрнидан тургани Маликани таажжубга солди. Холниса хола бўлса: Ҳа, қари билганини пари билмас, болам. Бизлар фақат ажалдан қочиб қутула олмаймиз. Мана шу Порсо домлани эшитганмисиз? Бўрихўжа додангиз ҳам ҳамма вақт шу Порсо домлани чақириб келадилар. Бу одам жуда катта табиб. Фақат табиб бўлиб қолмай, Порсо домла бир назарқарда одамлар. Чаён чаққанни ҳам, илон чаққанни ҳам аврайдилар. Эскиларнинг гапига ҳам қулоқ солиш керак, деди.

Алижон самоварни қайнатиб, катта уйга олиб кирди. Она, бола, келин — учовлон доира хонтахта атрофида нонушта қилишди. Нонуштадан кейин Алижон ишига жўнади. Холниса хола дастурхонни йиғиштириб олди. Малика бўлса каравотда ётди. Орадан бирон соат ўтгач, Малика ижирғаниб ўрнидан турди-да, икки биқини санчиб оғриётганини айтди.

— Шамоллатиб қўймадингизми? — сўради Холниса хола.

— Билмадим.

— Ҳисобингизда шу ойми, ёки келаси ойми?

— Келаси ой бўлса керак...

— Қадалиб ўтирманг, болам, зўр келади.

— Хўп, — деди Малика ўрнидан туриб, — кечадан бери бола қимирламаяпти.

— Ҳа, ишқилиб худонинг ўзи йўл берсин.

Ярим соатлардан кейин санчиқ тўхтаб, Маликанинг чиройи очилди. У хурсанд бўлиб кетди. Ташқарига чиқиб, ҳовлиларни секин-аста юриб айланди.

Шу пайт Холниса хола ингичка бўлиб, кўчага чиқиб кетди. Унинг нега чиқиб кетганига Малика эътибор бермади ҳам. У кечаги ёмгирдан кейин дарахтлардаги чанг ювилиб, ҳамма ёқнинг тоза бўлганини, уй деразаси рўпарасидаги қатор атир гуллар чаман очилганини, улар дўппидек-дўппидек бўлиб яшнаб турганига, кузги қирмизи ғунчаларга суқ билан тикилди. Осмонга қаради: кўм-кўк, беғубор... Қуёш нурлари ҳароратсиз бўлса ҳам оламини мунаввар қилиб турибди. Ҳамма ёқда офтоб-оламтоб. Бу дам Малика тўйиб-тўйиб нафас олди, вагранка ёнида қора терга чўмилиб ишлаётган эрини ҳам ўйлади. Янги очилган атиргулни узиб олиш учун қайирди, узилмагач, тиши билан ниҳолни тишлаб аранг узди-да, яна уйга қайтиб кирди. Атиргулни тўйиб-тўйиб ҳидлади.

Холниса хола бўлса шу чиққанича тўппа-тўғри Савринисаникига кирди. Қелинини безовта бўлаётганини айтиб, уни доя бўла қолишини, дўхтирхонага юбормай уйда туғдириб олишини айтди.

— Холниса, — деди Савриниса, — келинингиз билмаган, бу ушоқ дард. Ҳа, ушоқ дард. Ҳали пешиндан кейин яна дард бошланади. Бундан бир ҳафта бурун анову аравакаш қўшнимизнинг хотинини туғдирдим. Қўчқордеқ ўғил туғди. Бечора менга иккита ироқи совун, бир кийимлик товар чиқарибди. Дуо қилдим...

— Савриниса опоғойи, илоҳим имон топинг, биз ҳам яхшилаб сарупосини тайёрлаб қўйганмиз. Хўжамлар ҳам дўхтирхонага бормасин, деб айтдилар.

— Холниса, боринг сиз чиқиб самоварда сув иситиб қўйинг, худо хоҳласа чақалоқни чўмилтирамиз. Бўрихўжа поччамлар тўғри айтибдилар, дўхтирни худо кўтарсин!

— Хўп, айланай опоғойи.. Сиз билан биз дўхтирхонада туғилибмизми, мана худо умримизни берган экан олтмиш-етмиш... қилиб юрибмиз. Шундоғмасми?

— Шундоғ, Холниса. Дўхтирхонаси қуриб кетсин, ҳаром-харишни фарқ қилмайдилар. Бўрихўжа поччамлар билиб айтганлар. Бола бечоралар чичқоннинг боласидай чийиллашиб ёта берармиш. Бунинг устига биров-

нинг боласи бировникига аралашиб кетармиш. Не ҳасратда етишган фарзандимизни харомидан бўлган бошқа болага алиштириб бериб юборса нима бўлади! Э-э, ўша дўхтирхонани қўйинг-е!

Холниёа хола қўшниникидан қайтиб чиқиб, самоварга сув тўлдириб, тошқўмир еолиб қўйди. Ҳужрадаги эски-туски увода латталарни — эски кўрпача астарларини тўдалаб, уй даҳлизига олиб келди. Ундан кейин кўмирхонага кириб бир сиқим иеириқ олиб чиқиб, ҳокондоздаги чўғ устига солди-да, саситиб Малика ёнига кўтариб келди.

— Бу нима, ойи?

— Нималиги билан ишингиз бўлмасин. Қани этагингизни бир кўтаринг, бир айлантириб оламан!

Маликанинг энсаси қотиб, камнирни жеркиб ташлади:

— Бунақа ишларни қўйинг, керак эмас!

— Ҳо-о, керак эмас? Жуда керак-да! Керак бўлмаса мен қилармидим! Гаи қайтарманг!

Лекин Холниса хола бари бир истриқни икки марта айлантириб, кейин ҳовлига чиқиб кетди. Қандайдир бир эски китобни қаердандир тимискилаб топиб, таҳмондаги кичкина тоқчага қўйди. Бу «тайёргарликлар»ни Малика асло пайқамади. У, Холниса холанинг ҳар кунги иши деб ўйлади.

* * *

Худди тушки чой маҳалига бориб Маликани тўлғоқ тута бошлади. Бу энди биқин санчув эмас, росмана дард, росмана тўлғоқ эди. Холниса хола билан Савриниса хола келишини кутиб, кўзининг олакўласини чиқариб, инграётган Малика тепасида туришарди. Ора-чора Малика войвойлаб бақирар, кутилмаган тўлғоқ уни эсанкиратиб қўйиб, Холниса холага қараб, у тезда машина чақиртиришини, Солияхонни машина чақиртиришга юборишни айтарди. «Ойижон, бу дардга ўхшамайди. Мен ҳисобдан янглишмабман... «Скорая помощь» чақиртиринг! Уғлингиз, агар дард тутса тез Солияхонга олам чиқар деганлар. Тез бўлинг!» Лекин икки хотин ирим қилиб — Маликанинг дард тутаётганини ҳеч кимга билдирмасликка, шов-шувсиз ўтказиб олишни мўлжаллаб, эшикни ҳам занжирлаб қўйишган эди. Маликадан кўп қон кетиб, ётиб қолди. У кучанар, Холниса хола сўз

айтишга ҳам оғиз жуфтлолмасди. У яна Солияхонлар-
никига чиқиб, машина чақиршларини айтди. Унинг кўз-
лари ола-кула бўлиб, қаттиқ-қаттиқ қичқирар, каравот
панжарасига тирмашарди. Қон кўп кетиб, бола кела
бермагандан сўнг Холниса хола билан Савриниса катта
кўрпа ўргасига Маликани чалқанча ётқизиб, икки то-
мондан ушлашиб дам кўрпанинг бир томонини, дам ик-
кинчи томонини кўтариб, икки қат Маликани гўладек
айлантириша бошлади. Савринисанинг айтишича, туғол-
маётган хотинни шундай қилиб, кўрпа ичида гўладек
айлантирса, қорнидаги бола ўнгланиб, туғиб юборар
эмиш. Шу фурсат Бўрихўжа ҳам келиб қолиб, супада
сўрайиб ўтирди.

Бу «тадбир» ҳам бўлмагач, Маликани яна каравотга
ётқизиб, унга дам солиша бошлади. Малика сулайиб
қолди. Кўрпалар қонга беланди. Дард икки соатларга
борди. Холниса хола билан Савриниса энди нима қи-
лишини билмай гангиб ўтиришарди. Шу пайт, бирдан
эшик тақирлаб, Алижон кириб келди.

— Вай, санмидинг, — деди Холниса хола кириб кел-
ган Алижонга, Маликадан қон устига қон кетаётгани-
ни бижирлаб гапирди.

— Шундоғ экан, нега Солияхонга чиқмадингиз, ахир
мен унга тайинлаб кетган эдим-ку! Наҳотки ҳалигача
машина чақиртирмадинглар! — деди-ю Алижон шу дам-
нинг ўзидаёқ орқасига қайтди. Алижон боғ кўчадан
бировни қувлагандек югуриб кетди. У шундай бесуна-
қай, даҳшат билан чопдики, кўчада юрган болалар ҳам
унинг орқасидан аграйиб қараб қолишди. Хотинига
олиб келган олма-анорларни эшик тагига ташлаб ке-
тибди. Чойхона ёнидан гурсиллатиб ўтганида чой ичиб
ўтирганлар ҳам унга ҳайрат билан қарашди.

Муюлишдаги сартарош йигит ҳам дўконидан чиқиб
Алижон орқасидан қараб қолди. Катта кўчадаги озиқ-
овқат магазинидаги одамлар ҳам югуриб чиқиб, ҳаллос-
лаб чопиб кетаётган одамга тикилишди. Алижон теле-
фон трубкасига ёпишди-ю дарҳол «тез ёрдам»ни чақир-
ди. Дам ўтмай у иккинчи бор телефон қилди. Машина
йўлга чиққанини билгач, кўприк устига келиб, кутиб
турди. Роса саккиз минут деганда машина қичқириб
кўприк ёнига келди-да бунда бетоқат кутиб турган Али-
жонни олиб, айланма боғ кўчалар билан унинг эшини
ёнида тўхтади. Оқ халатли икки аёл носилка билан

югурганича уйга киришди. Улар Малика аҳволини кўриб, бош чайқашди.

— Шу пайтгача қараб турдингизми? — деди кексагина оқ халатли аёл Алижонга заҳарханда билан, — наҳотки бечорани шунча азобга қўйдингизлар. Қон кўп кетибди-ку!

Алижон индамади. Нима ҳам дерди. Даҳлизда турган Холниса хола билан Савриниса ерга қарашди. «Яхши хабар бўлса, менга айтишар», деб Бўрихўжа ҳам қийшайиб, шаҳарга тушиб кетди. У кетатуриб Холнисага «Боланинг қулоғига азонни келгандан кейин айтаманда...» деди. Оқ халатли аёллар Маликани носилкада эҳтиёткорлик билан машинага олиб чиқишди. Шу лаҳзанинг ўзидаёқ машина жўнади. Алижон ҳам улар билан бирга кетди.

Кўп ўтмай учқур машина туғруқхонага етиб келиб, бояги икки аёл жадаллик билан хушсиз Маликани носилкада ичкарига олиб кириб кетишди. Бир муддатдан сўнг қайтиб чиқишди. Кекса аёл туғруқхонага кира беришдаги зинапояда турган Алижонни ёнидаги хотинга кўрсатди.

— Мана шу йигит — эри.

— Нега бунча кеч олиб келдинглар? — деди туғруқхонадан чиққан аёл мулойимгина, — кеча олиб келиш керак эди.

Алижон жавоб бермади. Лабини қонатиб юборгудай тишлади. Қайрилиб, ичкарига кириб кетаётган ҳамширага:

— Ёрдам беринг, опажон, — деди ёлвориб.

— Ёрдам-ёрдам! Тушунган киши бўла туриб, шу аҳволга солиб қўйса! Одамларнинг башарасига қараб ҳам билиб бўлмас экан. Қоронғиликда қолибсиз.

Алижон яна миқ этмади, чунки аёлнинг ҳамма гаплари тўғри эди. Балки бундан ҳам қаттиқроқ гапириш мумкин эди, лекин у гапни қисқа қилиб, ичкарига кириб кетди. Туғруқхона ҳовлисидаги эскигина фонтан ёнида турган «тез ёрдам» машинаси ҳам эшикларини қарс-қарс ёпиб, ғирра жўнаб кетди. Бу ерда Алижон ёлғиз қолди. Атрофига тикилди, ҳеч кимса йўқ.

Секин-аста кечки қоронғилик чўкмоқда. Совуқ куз шамоли туғруқхона ҳовлисидаги баланд теракларни сув қуйгандек шовиллатмоқда. Йигирма қадамча нарида, юқори қават деразасидан чақалоқлар овози эши-

тилмоқда. Кўкламдаги ҳовуз тўла бақалар сайрашига ўхшаб, бир уй чақалоқ тинмай ингалашарди. Бу, йиғидан кўра ҳам кўпроқ сайрашга ўхшарди.

У зинапоядан пастга тушиб, фонтан четига ўтирди. Муздек шамол манглайдаги терларини ялаб, қотира бошлади. Рўпарасидаги уч қават бино деразаларида чироқ ёнди. У, Маликасини ўз бағрига олган бу катта бинонинг ярқираб турган кўзларига тикилди. Бу бино ичида қанчалаб фарзандлар биринчи бор ёруғ дунёни кўрган, биринчи бор нафас олган, биринчи бор овоз чиқарган. Бу бино қучоғида қанчалаб оналар фарзанд кўриб, уни бағрига босган, бир дунё шоду хуррамлик билан уйларига қайтиб кетганлар. Бу бино ичида одамзод туғилади. Одамзоднинг туғилиши — бу ҳазилакам гап эмас. Бу бино шундай — муқаддас бино! Дунёда бу бинодан, бу хоналардан муқаддас хоналар йўқ!

Танаси бошқа дард билмас, дейдилар... Лекин Алижон кўз олдида беҳол Малика ётарди, қалби титрарди. Бугун Алижон яхши кўра олмай юргани — жаҳолат ўзининг сурбет башарасини намойиш қилди. Бу башара қанчалик совуқ ва даҳшатли эди.

* * *

Тахминан икки соатларча вақт ўтгач, қабулхона эшигида пайдо бўлган оқ халатли хотин Алижонни чақирди. Алижон югурганича борди, аёл унга қўлидаги оқ халатни бериб, тезда кийиб хотини ёнига киришини айтди. Алижон шошиб кийина туриб, сўради:

— Қалай аҳволи?

— Ёмон.

Алижоннинг аъзойи баданига зил кетди. У дояҳамшира билан узун коридордан ўтиб, кенг ёруғ хонага кирди. Қаравотда ётиб, то кўксигача оқ чойшаб ёпиб қўйилган Малика энтикиб нафас олар, катта очган кўзлари ҳеч кимсани кўрмас эди. Тепасида уч-тўрт врачлар хомуш туришарди. Улар ичида машҳур гинеколог Олия Умарова ҳам бор эди. У Алижонга ялт этиб қарарди:

— Ҳамма чорани қилдик, қон қуйдик... кислород беряпмиз... лекин бари бир аҳвол ёмонлигича қоляпти, тушундингизми? Хотиннингиз ўғил туғди...

— Малика! Малика! — Алижон эгилиб, чақира бошлади.

— Каттикроқ гапиринг,— деди бош врач.

— Малика! Кўзингни оч, мен Алижонман!

Малика кўзини очиб, Алижонга қаради. Бир дам тикилиб турди-да, шивирлаб бир нима деди: Шундан сўнг у яна анча вақтгача жим қолди. Сўнгра ўчаётган чирокдек уч-тўрт бор лопиллаб, сўнди.

Сўнди...

Бир дамдан кейин, — оҳ, — деди Алижон ўз пешонасига кафти билан шарақлатиб уриб, кейин ёқасини йиртиб ташлади. Юраги ловиллаб ёниб кетди. Бир пичоқ бўлса-ю ўз кўкрагига тиқиб юборса!

Ярим соатлардан сўнг оқ халатли аёл энгашиб ўтирган Алижоннинг елкасига туртди:

— Боринг, эрталаб келасиз...

Алижон сўнган Маликанинг лабидан, пешонасидан ўпиб, ташқарига чиқиб кетди. Оқ халатли аёл бўлса Алижоннинг орқасидан хомуш қараб қолди. Ҳамма вақт бу уйдан йўрғакланган чақалоғини бағрига босиб, қувнаб чиқиб кетадиган ёш ота-оналарнинг шодлигини кузатишга ўрганиб қолган бу аёл учун ҳам кутилмаган ҳодиса рўй берди. Алижоннинг қораси ўчгунча орқасидан қараб туриб, кейин унга ҳам ачинди.

Узун тахта каравотда ётган Малика — Алижон хонадонини обод қиламан, эрим ўғилни яхши кўради, ўғил туғиб бериб, отасини бахтли қиламан, деб муродига етолмади, У, жаҳолат қурбони бўлди.

Алижон туғруқхонанинг кенг ҳовлисидаги гулзорлар орасидан ўтадиган йўлакда беҳуш қадам ташлаб кўчага чиқди. У юриб кета туриб бу ердаги на гулларни, на дарахтларни, на иккинчи қаватда чақалоқлар ғалаёнини, на оёғи остидаги текис асфальт йўлларни кўра олмади. У ҳеч нарсани кўрмас эди. Катта кўчага чиққанидан сўнг, беихтиёр қадамини тезлатди. Анҳор кўпригидан ўтгач Эскижўвагача, ундан сўнг Дарвозагача пиёда жўнади. Боя, бундан бир соат аввал «тез ёрдам» машинасини кутиб турган ерга келиб, бунда бир лаҳза ағрайиб турди. Сўнгра қоронғи боғ кўча томон бурилиб кетди.

Алижон қоп-қоронғи тунда ўз боғига кириб келди.

— Ҳа? — деди чироқ кўтариб эшик занжирини очган Холниса хола.

— Ўлди...

— Ўлди? Вай-й, ман ўлай-й... — деди юзини тимда-

лаб Холниса хола, — вой, бечора новут бўпти-ей! Вой, болагинам-е! Юрагим ачишиб кетяпти, энди нима қиламан-е! До-о-д, дастингдан бевафо фале-е-ек!

— Бақирманг, фойдаси йўқ!

— Шунча катта дўхтирлар бор бўлатуриб, битта менинг келинимни нобуд қилиб қўйдими! Жувонмарг дўхтирлар менинг келинимга яхши қарамаган!

— Докторлар яхши қаради, ўз уйимизда нобуд бўлган экан!

— До-о-од, дод!

— Бақирманг дейман сизга!

— До-о-о-од, энди қандоқ қиламае-е-ен! Бир варакайига гулдек фарзандимни йўқотсам, до-о-од, энди қандоқ қиламе-ен! Ажал оти қурс-е-ен! Фалакдан до-о-од, фалакдан дод!

Алижон уйга кириб, Малика ётган каравотга ўзини ташлаб, ҳўнгиллаб йиғлай берди.

* * *

Тонг отишга яқин ҳовлига қўни-қўшнилар тўпланишди. Энтикиб чиққан Солияхонни шаҳар ҳовлига — Бўрихўжа амакига хабар қилиш учун зингиллатиб жўнатишди. Алижон яна ўрнидан туриб, катта кўчага чиқиб кетди. У Маликанинг ота-оналарига телеграмма юбориш учун почтага югурди. Кўзлари киртайиб қолган Алижон почтага кириб, телеграмма берди, заводга — цех бошлиғига телефон қилди, йўл-йўлакай Андрей Андреевичга хабар берди.

Эрта билан соат ўнларда Алижон Малика жасадини уйга олиб келди. Чақалоқ бир ойча туғуруқхонада қолиб боқилишини, она сути берилишини айтишди. Жасад олиб келингандан сўнг, катта уй ўртасидаги каравотга ётқизишиб, устига чойшаб ёпишди.

Жаҳон буви эшикдан халлослаб кириб келиши билан улар беш киши — Бўрихўжа, Валижон, Холниса хола, Жаҳон буви, Алижон супага чиқишди. (

— Қазойи муаллақ деб шунини айтадилар-да... — деди чўққи соқолини силаб Бўрихўжа, — дўхтирлари ҳам олиб қололмабди-да.

— Ундоқ эмас, — деди бошини солиб ўтирган Алижон Бўрихўжага:— Маликани биз шу уйда ўлдирдик, жони туғуруқхонага бориб узилди.

— Оғзингга қараб гаир, болам! — Бўрихўжа лабини тишлади.

— Нега?! Тўғрисини айтиш керак!

— Ким ўлдирди уни?

— Жаҳолат бўғиб ўлдирди. Жаҳолат — у сиз! Қола берса онам ва Савриниса хола...

— А-а?!

— Ҳа, онам билан Савриниса хола уни кўрпага ўраб юмалатишган... Тушунмаслик, қоронғи эскилик уни ўлдирди.

— Наҳотки ўз онанг ўз келинини ўлдирса?

— Ҳа, шундай. Бунинг отини жаҳолат дейлади!

— Онанг қотилми? — Бўрихўжа дўқ урди.

— Вай до-о-од, вай — до-о-од! Энди қандоқ қиламе-е-ен! Қотил бўлмай ман ўле-ей... — Холниса хола бошига муштлаб уриб, сочларини юла бошлади.

— Ҳа, жаҳолат — қотил! — деди Валижон Бўрихўжага кўзларини қадаб, — амаки, сизнинг ярамас ишларингиз укамни анчадан бери чалғитиб келиб, энди йўлини топганда яна қон қақшатди. Укамни мендан жудо қилишгача олиб келдингиз. Лекин биз бунга йўл қўймадик. Мен укамни кечирдим, ундан жудо бўлмайман! Сиз жоҳил одамсиз, бу гапни бир карра юзингизга айтиб қўйишим керак!

— Оғир бўлинглар! Ўзингни бос, Холниса! — деди Жаҳон буви Холниса холанинг қўлидан ушлаб.

— Бунақа бемаъни гапларни гапирмагин! Бегонанинг қулогига етса нима бўлади, аҳмоқ! Судга тортилишимиз ҳам мумкин. Ҳар иш худодан... Ажали етган экан ўлди. Ҳаммамиз ҳам бир куни ўламыз, — деди Бўрихўжа ўқрайиб.

— Акам эмас, мен аҳмоқ йигит эканман, — деди кўкрагини тимдалаб Алижон, — агар аҳмоқ бўлмаганимда хурофот қайнаган, чириган бу уйга уни ташлаб қўярмидим! Оҳ, Жаҳон бувижон, бу аҳволга қандай чидайман!

— Оғир бўл, болам! — Жаҳон буви Алижоннинг елкасидан босди. Алижон кўксини тимдалаб қонатиб юборди:

— О-оҳҳ, қандай чидайман!

Бўрихўжа заҳарли илондек бош кўтариб, томоқларини шишириб, гўё у ҳозир Алижон кўксидан тишлаб олиб, заҳарлаб қўйгандек турарди. Илон заҳри Алижон вужудига тарқалиб, бўға бошлади...

Супада бўлаётган бу хуфия жанжални қўни-қўшнилар пайқашди-ю лекин нима гаплар бўлаётганини аниқ билиша олмади.

У н о л т и н ч и б о б

Ёғингарчилик бошланиб кетди.

Тошкент осмонида қуюқ, қўнғир булутлар шитоб билан сузишарди. Баъзида тун бўйи, баъзида эртадан кечгача оемон қовоғини еолиб, охири қуя бошларди. Ер билан битта сариқ барглар. Тут дарахтлари ҳаммадан аввал баргларини тўкиб, яп-яланғоч бўлиб олибди. Озгина ёмғир ҳам боғ кўчаларни юриб бўлмас даражада ботқоқ қилиб юборарди.

Катта уй ўртасида каравотда Малика жаеади ётарди. Ҳозиргина бошқа шаҳардан келган Маликанинг онаеи — етмишлардан ошган камиир қизи ёнида ўтириб юм-юм ёш тўкмоқда. Маликанинг отаси мункиллаб қолган чол ҳам қизи ёнида ўтирибди. Акаси ҳам рўмолча билан ёшини артмоқда. Маликанинг оёқ томонида қовоқлари шишиб, ранги ўчиб Алижон тик турибди. Андрей Андреевич билан Валижон ҳовлида туришибди. Улар ёнида заводдан келган яна бир қанча одамлар ҳам бор. Бўрихўжа дам уйга, дам ҳовлига кириб-чиқиб юрибди. Ҳовлида, сўрида қўни-қўшнилар. таниш-билишлар хомуш ўтиришибди. Солияхон бўлса ачиниб, бир хотинга ўтган куни Маликани кўриб гаилашгани ҳақида сўзларди. Холниса хола билан Жаҳон буви ўчоқ бошида шумшайишиб ўтиришибди. Боя улар чувиллашиб, йиғи очишмоқчи бўлганида Алижон босиб қўйди.

Ҳовлидаги хотинлар ўртасида: «Маликанинг ота-оналари келибди, қизи жасадини ўз юртига олиб кетармиш...» деган гап тарқалиб қолди. Маҳалладан кирган одамлар ҳам, Алижонга ўз қайғуларини изҳор қилиб «жасад олиб кетилиши» ҳақида гап очишарди. Алижон ҳам уларга аниқ бир фикр айтолмас, елкасини қисар — энди бу масала Маликанинг ота-онасига боғлиқ эканини айтарди.

Тушга яқин, Малика ота-оналари йиғлаб-сихтаб, қизи жамолига тикилиб анча вақт ўтиришгач, куёви Алижонни чақиришди. Алижон уйга кириб, стулда ўтирган чол рўпарасида тик турди. Алижон кетидан ҳовлида юрган Валижон, Андрей Андреевич, Шермат ва маҳал-

ла улуғлари — қари-қартанглар ҳам уйга ёпирилиб киришди. Хотин-халажлар ҳам беихтиёр уй деразаси тагига келишди. Маликанинг отаси рўмолчаси билан кўз ёшни артиб, йиғламсираб гапирди:

— Уртага катта жудолик тушди, юрак-бағримиз ўртаниб ёнмоқда. Биз қизимиз Маликани йўқотдик. Лекин қандоқ қиламиз, чидамай иложимиз қанча... Лекин барибир қизимизнинг дийдорига тўймаймиз. Биз — онаси ва акаси маслаҳатлашиб бир фикрга келдик; биз нуридийдамизни сизларга узатиб, шу орқали қуда бўлган эдик. Сизлар ҳам бир-бирингларни яхши кўриб турмуш қурган эдинглар. Маликанинг яқинда бизга ёзиб юборган хатларида ҳам ўз ҳаётидан жуда хурсандлигини, сизларнинг яхши одам эканликларингизни ёзган эди. Тақдир шундоқ экан, бечора қизимиз пешонамизга сиғмади. Биз қизимиз жасадини шу ерга кўмишга розимиз. Чунки бу қиз сизни яхши кўрарди...

Малика жасади тобутга солиниб, бу ерлик одамлар елкаларида ҳурмати билан қабристонга олиб бориб, тупроққа топширилди. Намгарчилик бўлишига қарамай, кўчаларга одам тўлиб кетди. Устига қизил духоба ёпилган тобут елкама-елка ўтди...

Маликанинг ота-оналари яна бир неча кун бунда қолишиб, маъракани ўтказиб, йўлга чиқишди.

Шанба куни Алижон қайнона ва қайнотасини аэропортга олиб чиқиб, кузатиб қўйди. Маликанинг онаси ёдгорлик, деб, қизининг Алижон билан тушган суратини олди. «Бу менинг уйимда қизимдан хотира бўлиб туради» деди кўз ёш қилиб она.

Самолёт ҳавога кўтарилиб, кўздан ғойиб бўлгач, Алижон орқасига қайтди. У аэропорт биносидан чиққанида шивалаб ёғиб турган ёмғир анча кучайган эди. Зинапояларда плашларга ўралиб автобус кутаётганлар ўзларини панага олишди. Асфальт йўлларда ёмғир пуфакчалар ясар, тарновлардан шарқираб қуйиларди.

Алижон хаёл билан автобус тўхташ жойидан ўтиб кетгач, орқасига қайтмай тўғри кета берди. Ёмғир тепадан уриб турар. Унинг дўпписи, пальто елкалари ивиб кетди. У дам йўл ўртасига, дам йўлкага, дам кўчаларни кесиб ўтиб, шатиллаганича юриб кета берди. Чорраҳаларда турган одамлар унга ажабланиб қарашар, ё баъзи бировлар бу ивиб кетган одамга «девона» хаёл

қилиб, кулиб қўяр эдилар. Лекин у кечагина Маликага анор сиқиб, сувини ичираётганини, унинг «жуда қўрқаярман» деб, Алижон кўксига бошини қўйганини, ундан сўнг «ўғил бўлса нима от қўясиз, қиз бўлса нима от қўясиз?» деб Алижон фикрини билмоқчи бўлиб, кулиб турганини кўз олдидан асло кетказмади. «Агар ўғил бўлса, отини Рустам қўямиз. Ўғлим отини Рустам қўйишдан мақсад, у Рустамдек полвон бўлишини истайман» деган эди. У бу сўзларни ҳаяжон билан гапирганида Малика завқ билан тинглаб турган эди. «Агар қиз бўлса отини Нодира қўяйлик. Чунки у сенинг ўзингдек нодир бўлсин,» деган эди. Малика буни ҳам очиқ кўнгил билан қабул қилган эди. Ҳатто у омон-эсон туғиб олса, ундан кейин, Алижоннинг бу яхши ниятлари учун яна бир фазанд туғиб бериб, унинг номини албатта Нодира, деб аташни умид қилганини ҳам айтган эди...

Алижон Ўрда кўпригига келганида рўпарадан чиқиб, сигнал берган машина ёнида тўхтаб қолди. Оз бўлмаса уни босиб олай дебди. У орқасига тисланиб, йўлгага чиқди. Машина ичидан ўқрайиб қараб турган шофёр йигит уни койиб, жўнади. Шундан сўнг, у яна юриб кетди. Ивиб, то тиззасигача лой бўлиб, чарчаб боғ кўчага кириб келди. Тегирмонга бурилишда тойиб, ёни билан лойга йиқилиб тушди. Ўрнидан туриб, бир дам деворга суяниб, шитирлаб, баргларга урилаётган ёмғирга қаради. Худди шу девор орқасини — усти енгилгина ёпилган ошхонада кимдир ошга савзи босиб, капкир билан ағдарарди. Ора-чора ёш бир жувоннинг бир киши билан гаплашган майин овози ҳам эшитиларди. Ичкаридан, девор оша хазин «Сайдинг қўябер...» ашуласи эшитиларди. Бу — радиноми ёки патефонми, Алижон фарқига бормади, лекин у ёғмирга юзини тутиб тургани ҳолда ашулани то охиригача эшитди, ундан сўнг яна битта-битта юриб, тойиб ўз ҳовлисига кирди.

Унинг назарида, бу унинг ўзи — Алижон эмасдек, бошқа бир одамдек кўринарди. Бошқа бир одам бўлганда ҳам пуфакка ўхшаш ичи бўшлиқдан иборат бир нарсадек кўринди. Юрак-бағри қиймаланиб йўқ бўлган Алижон уйга кириб, шалаббо бўлган кийим-кечаги билан яна ўзини каравотга ташлади. Шу ётганича қотиб ухлаб қолди. У кийимларини, оёғидаги этигини ечиб олишганини ҳам сезмабди.

• • •

Малика вафотидан кейин, Алижон гарчи эл олдида бу жудолик аламига бардош бериб — «эр йигит — эл қалъаси» бўлиб тургани билан барибир унинг бутун вужуди қиймаланиб кетган эди. У ҳатто илгаригидай мустақиллигини, чакказарблилигини ҳам йўқотиб, хаёл-параст, биров бир нима деса ўйламай-нетмай дарҳол ижро этадиган, баъзида ўринсиз кулиб юборадиган ҳам бўлиб қолди. Баъзида унинг гаплари ҳам қовушмайди, кишилар олдида сўррайиб тура беради. Холниса хола бўлса ҳаммага «ўғлимни дард чақиб қўйди» деганида ҳам гап бор — Алижон бир ой ичида қаҳрабодек саргайди. Ишдан сўнг кўп вақт уйда чўзилиб ётарди. Очилиб гаплашмас; одамлардан ҳам қочарди. Холниса хола билан ҳам, Бўрихўжа билан ҳам гаплашмасди. Шундай бўла бериб, ўз этини ўзи еб, «юзлари ҳам сумакдек» бўлиб қолганини Холниса хола шаддод Солияхонга йиғлаб гапирди. Бу гапдан воқиф бўлган Солияхон негадир киши билмас энгини шимариб, Алижон юрагига қўл солмоқчи бўлди. «Оғзи қулф сандиқни тиш билан эмас, тил билан очиб бўлади» дегандек, Солияхон ишга тушди. Кунлардан бир кун у Алижонни қўярда-қўймай ўз уйига олиб чиқиб кетди.

— Алижон, опўси, жуда ўзингни ўзинг еб қўйдинг. Бир оз ўзингни у ёқ-бу ёққа ташлаб юр. Тирик юрган — кўра берар, кўра берган — кўна берар, дейдилар...

— Шундоғми? Шундоғ-а...— деди Алижон чўян печка ичида айланиб ёнаётган оловга тикилиб.

— Поччангиз урушда ўлди. Мен ҳам йигирма ёшда қолдим... Пешонам экан, тақдирга тан бердим.

— Тўғри.

— Пешонада ёзуғлигидан қочиб қутулиб бўлмайди, укажон.

Алижон индамай нечка ичидаги ўтга қаради.

Ҳовлида лайлак қор ёғарди. Чўян печка ичида ҳўл ўтин вижиллаб ёнарди...

* * *

Алижон сменасини тугатиб, душда энгил-елпи чўмилиб, кийиниб олди-да ташқарига чиқди. Шими чўнтағидаги эзғиланиб кетган «беломор»дан биттани олиб, ёнидан ўтиб кетаётгаилардан туташтириб олди. Негадир

унинг боши оғрирди. У завод ҳовлисидан чиқиб, ошхона ёнига келиб қолганини, ошхона ёнидаги гастроном эшигида ниманидир ўйлаб, бир лаҳза аланглади.

У икки-уч қадам юриши биланоқ ошхона ёнида пайдо бўлган Шамши чақирди.

— Бу ёққа!

— Хўш?

— Уйга кетяпсанми?

— Ҳа.

— Озгина мол бор, бизникига ташлаб ўт.

— Хўп, — Алижон ўйламосираб жавоб қилди.

— Ке, озгина тортамиз.

— Майли...

Алижон кейинги пайтда бундай таклифларга эътирозсиз унашини Шамши жуда яхши биларди. Улар икков ошхонага киришди. Шамши буфетдан икки стаканда ароқ, яна япроғланган пишлоқ олиб келди. Алижон Шамши мулозиматини кутиб ўтирмай, ароқни ичиб юборди. Шу лаҳза, «омади келиб, иши юришиб турган» Шамши дик ўрнидан туриб, девордаги телефон ёнига борди-да трубкани кўтарди. Алижон телефон ёнида тойчадек гижинг бўлиб, чақнаб гаплашаётган Шамшини диққат билан кузатиб, гапларини эшитиб туради.

— Алло-о-о, бу ке-е-ем? Нафиса оймилар? Менга Қоплонбек Фармонович акамлар керак эдилар... Улаворинг, опоқ қиз! — деди Шамши мулойимлик билан. Унинг қилиқларидан, трубкада эмас, ўзи учун жуда керакли одами ёнида тургандек мақом қилиб, жилпанларди. Яна у бирдан сохта такаллуф билан гапини давом эттирди.— Ал-л-о-о! Ўзингизмисиз? Бу — мен, Шамшингизман... Ўзим, ўзим, хўжайин, ўлинг, дейсизми, майли-майли, ўл десангиз ўлган йигитларданмиз, ол, десангиз олган йигитларданмиз... Майли-майли... Даргоҳингизда битта бизга ўхшаган нотовон юрса юрибдида... Ҳу-ҳу-ҳу... (унинг лабига учиқ тошиб кетганидан, оғзини очолмай, лабларини қувача қилиб куларди). Менга қаранг, пиёзи-ансурийдан яна бир хумчаси келди, хизматдан чиққанларидан кейин, яъни бешга қолмай ўз араваларида ғиз-з этиб, етиб келсалар. Бир сиқимгина қулинг ўргилсин ош қилган эдим. «Обаки»си ҳам бор. Иккита азиз меҳмон ҳам бор... Кимлар дейсизми? Ўзимизнинг шинаванда йигитлардан, кутаман, албатта келинг! Уларга мақтанганман-а, хўжайин, «шундоқ кат-

та раҳбар каминанинг акажони бўладилар» деганман-а. Уялтириб қўйманг!

У томондан «Сизники доим шунақа экан-да...» деган бўлеа керак, Шамши дарҳол жавоб қилди:

— Халфажон, қўл югуриги ошга, тил югуриги бошга, дейдилар. Уз қўлим билан тайёрладим, чесноклари ҳам бор. Омон бўлинг! Отимни айтсангиз кўнглим кўтарилиб, меҳрим товланади. Бу искаладу бўчқалар орасида битта сизни деб юрибман. Ошна-оғайнининг йўлига жонимни тиккан йигитларданман! Жуда гапга чечансиз, дейсизми? Ишга-чи? Рабочугларингиз итининг тувагига олтиндан қилиб юбордим-ку. Ху-ху-ху-ху...

Бу гапларни эшитиб турган Алижон донг қотиб қолди. Шамшининг мушукдек суйкалиши энсасини қотирди. Шамши телефон трубкасини ялагудек бўлиб, яна эҳтиёткорлик билан илиб, Алижон ёнига келгач, дарҳол сўради.

— Ким билан гаплашдинг?

— Бошлиғимиз.

— Бошлиғинг ким?

— Бошлиқда...

— Шунақами? Жуда яқинга ўхшайсанлар-а?

— Яхши одам. Лўлининг эшагини суғор, пулини ол, деганларини биласанми, гўл?

— Э, туре! Жуда мохов бўпсан-ку!

— Нега, тур, дейсан?!

— Тур, бор, яна юзта олиб кел, деяпман мохов! — деди у гапни бошқа ёққа буриб.

— Хўп бўлади, — Шамши бориб яна ароқ олиб келди.

Шу куни Алижон уйга маст қайтди. Эрта билан ишга ширакайф келган эди, Андрей Андреевич пайқаб қолиб, Алижонни қўлидан ушлаб цехдан ташқарига олиб чиқди...

Ў н е т т и ч и б о б

Авваллари «ҳамма нарсанинг онаси ҳам, отаси ҳам пул» деб юрадиган Бўрихўжа кейинги пайтда яна бунга қўшиб, «охир замон қиёмат яқинлашаётгани» тўғрисида кўпроқ вайсарди. Уйдагилар қолиб, қўшнилари билан ҳам жигиллашарди; ўтган куни уйи орқасида ўтин ёраётган қўшнисини — бева хотинни чунонам сўздики, агар

бошқа одам бўлганда тешаси билан бир тушириши мумкин эди. Бўрихўжа бақириб: «Уйимни лат едирасан, ҳадеб гурсиллата берасанми, хотин бўлмай жувонмарг бўлгу-ур!» деб дўқ урди. Хотин бўлса деворнинг нариги томонидан «Ҳай, Бўрихўжа амаки, ҳовлида ёрйиман-ку, мана кўринг. Ўзи атиги икки палён» деди. «Гап қайтарма, тилинг кесилгур!» деди яна Бўрихўжа. Қўшни хотин ёнида турган бир одамга товушини пасайтириб, шипиллаб: «Хаҳ, бу қўшнимиз жуда сассиқ қариган, опоғойи. Бу қуримсоқ неча хурмача қатиқ олиб, пулини бермаган...» дерди.

Бўрихўжа кейинги кунларда Холниса холани ҳам, Назирахонни ҳам чиқиштирмай қолди: Холнисани ўтирса ўпоқ, турса сўпоқ дерди. Назирани «кам пул топаяпсан, ўзингнинг трамвайингдан ортмайди», дерди. «Ҳаммаларингни сўқимга боқа бераманми», деб сасиб ҳам кўярди. Баъзи кунлари Назира дугоналариникида қолиб кетарди. У баъзида яширинча ўз онаси Жорияникига бориб ётиб қолар экан.

Бўрихўжа ҳовлиси эрталабдан то кечгача мачитга ўхшаб ҳувуллаб ётарди. Илгари бу ҳовлида райҳон, жамбил ўсарди. Ҳозир ҳовлининг чекка-чеккасидан сурпурги ўсиб чиқиб, оқшом чўкиши билан кавак-кавакда биқиниб ётган чўл қурбақалари тинмай қуриллашарди. Баъзида том тагида ётадиган ёввойи мушуклар тушиб, ҳовли ўртасида болага ўхшаб йиғлашарди.

Бир куни Бўрихўжанинг ўзи мушук овозини эшитиб туриб, арвоҳ келди, хаёл қилиб, кўрпага бурканиб олди.

Бўрихўжа каттакон ҳовлида ёлғиз ётадиган бўлди. Агар Холниса хола билан Назирахон келгудай бўлса, уларга ортиқча рўйхуш бермай, қисиниб-қимтинарди. Бечоралар келганида қўшниникида чой ичиб, яна боққа жўнаб кетишарди. Бўрихўжанинг ўзи кўча-кўйда, тўй-ҳашамда қорнини тўйғазиб оларди.

Холниса хола яна бир ҳафтани ўтказиб келди. Келишига сабаб айвонда кўзойнаги эсидан чиқиб қолибди. Икки қат Маликани кўрпага солиб думалатгани эсига тушса, юраги орқасига тортиб кетарди. Ўғлининг «қотил» дегани ҳам қулоғида жарангларди. Туғруқхонага юбормай, «қулоғига азон айтаман» деган Бўрихўжа Малика шўрликни гулдек очилиб-сочилиб келаётганида бузоқвошидек илдинини кемириб қуритди...» деди ўзига-

Ўзи яна у. Қўзойнакни олиб кетатуриб, Бўрихўжанинг яна ҳам озиб, иеқирт бўлиб кетганини, баъзида қичиниб қўйишини кўриб ачинарди.

Кунлардан бир куни шаҳарга тушиб кетган Холниса хола, яна тезда халлослаганича қайтиб чиқди. У Бўрихўжанинг касал бўлиб қолганини, ёлғиз ўзи чўзилиб ётганини нафаси оғзига тиқилиб гапирди. У Алижонга тезда отланиб туришини тайинлаб, югурганича келини — Қимёхон томон югурди. Орадан бир соатча муддат ўтгач, улар ҳувиллаб ётган супургизор ҳовлига кириб келишди. Ҳовлида, суиурги соясида яетаниб ётган бароқ мушукнинг капалаги учиб қочиб кетди. Ҳовлидаги ҳамма хоналарнинг эшигига катта-кичик кулфлар солиниб, бекитилиб, деразаларига эски-тускилар ёпиб қўйилган эди. Айвондан кира беришдаги ичкари уйда Бўрихўжа ётарди.

Уй ярим қоронғи. Уй юзига ташланган олтитача бўйра устига эки шолча солиниб, шолчанинг бир томони кўмилмаган танча ва унинг устидаги курсига тақалган. Илгари бу уйда ёзиғ турадиган икки наमत, танча атрофидаги кўрпачалар, қоқиб-еуқиб, эҳтиёткорлик билан уй бурчагига йигиб қўйилган. Янги кўрпа, кўриача, палослар тахмондаги икки катга сандиқ устига йигиб қўйилган. Қулфланган уй тоқчаларида чинни, мис идишлар терилиб турибди. Ҳовлида турадиган самовар, чойгум, пақирлар ҳам «эҳтиёт қилиб» уй ичига олиб кириб қўйилган.

Қоронғи уй ўртасида — шолча устидаги ўша эски, юнглари чиқиб, қотирма бўлиб кетган тўшак устида Бўрихўжа иситмалаб ётарди. Устига ёпгани—эски чопони ҳам бир ёнига тушиб қолибди. Ялангоч курси устида чегаланган пиёла билан алюминь тоғорачадан бўлак ҳеч нареа йўқ. Ҳамма ёқ шипшийдан қилинган. Уйнинг ҳавоси ҳам ўзгариб, қўланса ҳид димоққа уриларди.

Холниса хола уйга кириб тезда деразани очди. У ҳовлида тўпланишиб турган уруғларининг маслаҳати билан тахмондаги янги кўрпалардан солиб, хириллаб ётган Бўрихўжанинг кир-исқирт тўшак устидан олиб, тоза кўрпа устига ётқизишмоқчи бўлган эди, тўшакнинг бир учидан маҳкам чангаллаб олган Бўрихўжа, безовталаниб, юзини буриштириб, ингиллади. У одамни танимай қолган бўлса ҳам ўрнидан қўзғатишмоқчи бўлганини пайқади. Зўр бериб лабини бўрттириб пуфларди.

Кўзларини ҳам ола-кула қилиб, тепага—пешонаси томон қарашга унналарди. Лекин у ўнг қўли билан тўшагини қаттиқ чангаллаб ётарди. Холниса хола Бўрихўжа қўлини тўшакдан ажратиб оламан деган эди, у яна безовталаниб, ижирганиб ингиллади. Шундан сўнг улар ҳайрон бўлиб қолди.

— Ҳар нима бўлганда ҳам шундоқ ётишингиз яхши эмас-да...—деди Холниса хола,—худо кўрсатмасин, ўлим-ку ҳамманинг бошида бор нарса, лекин бир нима бўлиб қолгудай бўлса биров келса... нима ётиш?

— Энди тегиб бўлмайди, — деди Алижон, — чунки қўл теккизсангиз безовта бўляптилар.

Алижон доктор чақиргани ташқарига чиқиб кетди. Кўп ўтмай, ҳовлига доктор кириб, Бўрихўжани кўрди. У «тиф» гумон қилиб, касалхонага олиб кетишга жазм қилди.

Холниса хола, «Хўжам юнглари муштлашиб қолган тўшакда ётиб қолибдилар. Гуваладек-гуваладек юнг ўлгурлар биқинларига ботибди...» деди. Қасални носилкага олишаётганида тагидаги тўшак ҳам қўшилиб кўтарила бошлади. Алижон оёғи билан босиб кўрса Бўрихўжа тўшакдан ажралмади. Улар касални яна қайтадан тўшакка қўйишди. Бўрихўжа бир қўли билан тўшак учини маҳкам чангаллаб ётганини Холниса хола Алижонга шивирлаб, кўрсатди. Дарҳақиқат у тўшакнинг бир четидан маҳкам чангаллаб ётарди. Алижон Бўрихўжанинг ингиллаганига ҳам қарамай, бармоқларини битта-битта тўшакдан ажратиб олиб, носилкага ётқизди. Бўрихўжа касалхонага кетгач, исқирт, зил тўшакни уйдан олиб чиқиб ҳовлининг бир бурчагига улоқтиришган эди, унинг бир томони порт этиб сўкилиб, ичидан пул сочилиб кетди. Алижон ажабланиб, ойисини чақирди. Бир лаҳзада исқирт тўшак атрофига тўпланишди. Ерга сочилиб кетган жунлар ичидаги йирик, шалдироқ қоғоз пулларга қараб турган Алижон хайрон бўлиб қолди. Бу орада Назирахон билан Қарима ҳам тўшак ёнига боришди. Алижон тўшакни яна каттароқ йиртди. Тўшак ичида жунга аралашган тугунчалар — пуллар кўринди. Шундан сўнг у тўшак ичидаги бор-йўғини ерга тўкди; ҳовли юзига бир неча даста ўн сўмлик, беш сўмлик пуллар тўкилди. Яна улар эҳтиёткорлик билан тахланиб, белидан каноп билан боғланган экан. Улар Бўрихўжанинг биқинига ҳам ботмабди. «Шунча пул-а... Бу қанча бўли-

ши мумкин, оий?...» Алижон ҳангу манг бўлиб сўради. Яна бунинг устида, қоғоз пулларнинг янги, қовурғаси синмаганлари тахланиб қўйилган эди. Холниса хола ерга ўтириб юзини тимдалади. Боши айланиб, кўзлари жимирлашиб кетди. Қарима ҳам тикилиб туриб, Назирахонга қаради. Ранглари оқариб кетган Назира Қаримага бош чайқади. Йирик пуллар орасида янгигина, лекин, четига сиёҳ теккан ўн сўмлик червон ҳам ётарди. Бу пулни Бўрихўжа касал неварасига дам солиб Қаримадан олган эди.

Уларнинг назарида Бўрихўжа кўчадан қайтиб келиб, тўшакдаги пулларини сочилганини кўриб ур калтак, сур калтак қилиб ҳайдаб юбораётгандек туюлди. Йўқ, агар у пуллари сочилиб ётганини кўрса юраги ёрилиб, ўлиб қолиши турган гап эди.

Қарима Алижонга қараб «Пулларни йиғиб олинг, шунча пул ҳовлида ётмасин» деди. Бош чайқади Алижон: «Қўлимни теккизмайман». Ундан сўнг Холниса холага қарашди. Холниса хола пиқ-пиқ йиғлаб, рўмолининг учи билан кўзини босди, «олма пишса ҳам сотдириб пулини олардилар, ўрик пишса ҳам, оличам пишса ҳам... охири боғимнинг ярмисини сотдириб, пулини олдилар.. умрим бино бўлиб, ёлчиб кийим киймадим, тўйиб ош емадим... Бу нима кўргилик экан... Олмайман, қўйинглар! Бир тийин ҳам олмайман!» деди. Назирахон билан Қарима ҳам ўзини четга тортишди. Бу пасткашликни кўриб, ҳангу манг бўлишди. Супурги ўсиб, ҳувиллаб қолган ҳовлига тўпланган одамларни оч қолмаслиги учун самоварга олов ташлаб қозон юваётган қўшниса — бева хотин ҳаммага эшиттириб: «Қаламуш ўғирлаб дон йиғиб, ернинг тагида хирмон қилиб ташлайди, дейишарди. Амакимлар ҳам каламуш бўлиб роса червонларни тўплаган эканлар. Пулдан кўрпа-тўшак қилиб ётган одамни биринчи кўришим... Тавба!» деди. Бир дамдан сўнг яна у «Одамнинг каламуши бўларкан-да», деди. «Тўғри айтдингиз, хола, — деди Алижон, — у киши каламуш бўлиб қолганлар, каламуш бўлганда ҳам ўлимтик ейдиган каламуш эдилар... Мана аҳволни кўриб турибсиз. Туришга мажоли келмай қолган Холниса хола зах ерга ўтириб, Алижонга бақрайиб қолди. Бу ҳовлида нима гап бўлаётганига ҳам тушунмасди. Унинг назарида ҳамма нарса ёлғонданга ўхшарди. Деворлар, уйлар, эшик-деразалар ҳам ёлғондакәсига ўхшарди. Одамлар

ҳам ёлғончи, бир-бирини алдайдиган ва яна бунинг устига ингичка жин-ажиналарга ўхшарди. У тагидан зах ўтиб кетаётганини ҳам мутлақо пайқамасди. Бу — тушими-ўнгими, буни ҳам билмасди. У саросима бўлиб қолди...

Бўрихўжа касалхонага борганидан кейин икки ҳафта ўтгач, иситмаси қайтди. У ўзига келган куниданоқ «уйга кетаман»га тушиб типирчилай бошлади. Уни кўргани келган Холниса холадан тўшагига биров тегмадими, тўшакни қаерга қўйишганини суриштириб, иложи бўлса унга ҳеч кимсанинг яқинлашмаслигини қайта-қайта уқтирди. Холниса хола эрини ҳовлиқтирмаслик учун «ҳа, ўша исқирт тўшагингиз тахмонда турибди, жунлари ҳам муштлашиб қолибди, унга ким тегарди...» деб қўя қолди. Бу гапни эшитган Бўрихўжанинг андак нафаси ўчди. У Холнисани, ҳамма қариндош-уругларини ялинчоқ мушукдек миёвлаб дуо қилди.

Бир ой деганда у докторларнинг бошини қотириб, касалхонадан чиқиб келди.

* * *

Бўрихўжа, касалхонадан келгач ҳафтада бир марта — чоршанба куни кир ювиш кераклигини, пайшанба — арвоҳлар келадиган «муродбахш» куни барвақтроқ чироқ ёқиб қўйиш кераклигини, душанба куни тирноқ олиш лозимлигини уқтирарди. Кир ювганда ҳам совуни бир суриб, кейин обдон ишқалаш лозимлигини айтарди. Узи баъзан эшик тақиллатиб келган қинғир-қийшиқ гнёвон одамлар билан шивирлашарди. «Бу дунёда киши қанчаки кўп азият чекса, у дунёда шунча роҳат кўради, йўқотганларини тоиади...» деган Бўрихўжанинг ҳар куни такрорлайдиган сафсатаси Холниса холани гангитиб қўйди. Келини ўлимидан сўнг бировга қаттиқ ганира олмайдиган, салга йиғлаб юборадиган бўлиб қолган Холниса хола ҳамма гапни ҳам эшита берарди.

Кечқурун Алижон кирди. Бўрихўжа имоси билан жағиллаб қайнаб турган самоварни аранг кўтариб келаётган онасини кўриб, ғазаби қўзғади. У ўрнидан дик туриб, ҳовлига тушди-да онасидан самоварни олиб, айвонга қўйди. Зинадан чиқишда, кўндаланг қўйилган япалоқ гишт ўйнаб кетиб, оз бўлмаса ағдарилиб тушай деди. Холниса хола зил самоварни кўтаргани учун анча-

гача ўпкасини босолмай, халлослаб ўтирди. Эрта билан ҳовлиларни супураётганида. Бўрихўжа унга теша билан кесак майдалаб қўйишни ҳам эслатди. Бир лаҳзадан сўнг, салласини ўраб кўчага чиқиб кета туриб айвонда ўтирган Алижонга қаради.

— Ишга бормабсан?

— Бугун отдих.

— Уйимиздан ўлик чиқиб келди-кетди кўпайиб анча чақилиб қолдим...

— Ҳа, — деди Алижон.

— Моянангининг ҳам тайини бўлмапти. Етказолма-ётибмиз.

— Нима қилай? (Алижон кўз олдидан тўшак ичидаги червонлар ўтди).

— Моянаси тузукроқ ишга кирсанг бўлмайдими?

— Унақасини қаёқдан топаман?

— Мана, ёнимизда елим, мих чиқарадиган ишхона бор. Шунга кирсанг қандоқ бўлади?

— Бўлади, — деди Алижон лоқайдлик билан. Лекин унинг сийнасида оташ — ёнар тоғ лаваси тешиб чиқиш учун жой тополмай гир айланарди.

— Қийналиб қолдик, пулсиз иш битмайдиган замон.

— Қийналганимиз йўқ, замон жуда яхши!

— Ўлик кўмиш осонми?

— Ҳа, бу уйимиздаги жаҳолат, пасткашлик уни бўғиб ўлдирди. Ҳали яна ўлдиради...

— Бу нима деганинг?

— Шунақа!

— Тавба қилдим де, болам! Умри билан бермаган экан, яна оллонинг ўзи қайтариб олди.

— Бу гаплар жонга тегди! Сиз «худо, обло» деб уйни мачит қилиб юбордингиз. Ўлмайдиганларни ўлдирдингиз!

— Мен-а?

— Ҳа, сиз!

— Сен отанга бу гапни айтишга қандай ҳаддинг сиғди?! Сен ёмон одамларнинг ичига кириб, Андреюпга ўхшаганлар сени бузишаётганга ўхшайди!

— Мен яхши одамлар ичидаман.

— Хўш, мен кимни ўлдирдим?

— Маликани...

— Аблаҳ!

— Энди ўзингизга келдингиз. Мен шунча вақт аблаҳ

бўлиб юрган эдим. Менинг фақат моянам керак эди сизга, ўзимни...

— Моянангам керак эмас, йўқол! Йўқол бу ердан, оқпадар!

— Менинг падарим тупроқда ётибди, оқпадар эмасман!

— Э-э, падарингга лаънат, эшак!

Алижон ўрнидан турди. Тоғдек гавдаси билан Бўрихўжа қаддини тўсди.

— Дийни исломни йўқотаман деганлар кўп бўлган, йўқотолмайсанлар! Динсизлар! Шайтонлар! — деди яна кўзини ола-кула қилиб Бўрихўжа.

— Сиз — жаҳолатсиз, жаҳолатни йўқотмоқчимиз, йўқотамиз ҳам!

— Чиқиб кет уйимдан!

Шу пайт Холниса хола жойнамоз устидан сапчиб туриб ҳовлига тушди.

— Вой, ўлай, сизларга нима бўлди! Ота-бола ҳам шунақа бўладими!— Холниса хола оёқяланг ҳолича Алижонни айвонга тортқилади, — жон болам бир гапдан қола қол! Айб бўлади, биров эшитса нима бўлади! Вой мен ўлий, эшитган қулоққа нима деймиз. Жон болам, жаҳлингдан туш! Жаҳл келса ақл қочади, қани айвонга юр, кирақол, жон болам!

Бўрихўжа Алижоннинг бомбадек ёрилиб кетай деб турганини пайқади. У тилига куч бермай, қайрилиб кўчага чиқиб кета бошлади. Алижон турган ерида қотиб қолди.

— Доктор ҳам тўғри айтди: бу уй моғоллаб, чириб кетган. Ҳамма ёқда одамлар ўсиб-униб кўкараётганда, бу уйда жаҳолатнинг эски пайтаваси қуртлаб ётибди...

— Ҳой, оғзингга қараб гапир! - деди Холниса хола.

— Ҳа, қурт эмас, сенинг кўзингга илон бўлиб кўринадиган бўлиб қолдик, — деди кетаётган жойида Бўрихўжа.

— Ҳа, илон деганингиз тўғри! Пул керак бўлиб қолибди, мен заводимни ташлаб, савдогарчилик қилишим керак эмиш... Йў-ў-қ! Бас энди, кўр ҳассасини бир марта йўқотади!

— Уйлаб гапир! — деди Холниса.

— Уйлай бериб, мана энди тилга чиқди, ойи! Қон бўлиб кетдим-ку! Сиз ҳам бошқа оналарга ўхшаб, қинғир-қийшиқ эскича ишлар қилмай қўя қолсангиз

нима бўлади! Бу одам (Бўрихўжа отини атагуси келмади) илон бўлганида, сиз одам бўла қолсангиз нима бўларди! Мени сўфи қилмоқчи бўлди, шарманда бўлиб аранг қутулдим. Боғимнинг ярмини сотиб юборди, бунга ҳам чидайман. Заводга бориб, қанча маош олишимни суриштириб. дўстларим олдида шарманда қилди, бунга ҳам чидайман. Лекин бу жаҳолат Маликани бўғиб ўлдирганига ҳеч чидолмайман! — У пешонасига қарсилла-тиб урди.

— Бас! Бас!

— Кетдим! Мен бунинг «мусулмончиликлари»га тупураман!— Алижон айвон қозигидан қулоқчинини олиб кийди-да ҳовлидан чиқиб кетди.

Ў н с а к к и з и ч и б о б

Эрта билан смена бошлангунча Андрей Андреевич ўз бригадаси Валижон Дўсматов, Шермат Иброҳимов, Владимир Иванов, Зокир Нуриев, Алижон Дўсматовларни ўз атрофига тўплаб, шу ҳафтанинг иккинчи ярмидан бошлаб оқ чўян эритишажагини, бу давлат закази эканини айтди. Сменадан сўнг вагранкачиларни завод Бош инженери чақирганини, бу ҳақда инструкция берилажанини ҳам айтди. Иккинчи вагранка конструкциясини мустақкам оқ чўянга мослаштириш эриш муддатини қисқартиш ҳақидаги «Дўсматов таклифи» Андрей Андреевич айтишича Бош инженер диққатини жалб этгани, бу ҳақда ҳам маслаҳатлашажаги ҳақида гап бўлди. «Дўсматов таклифи» ҳақидаги гап Алижонни андак ҳаяжонлантирди. Оддий залившикни — тўғрироғи ҳали белкурак ва ломдан бошқасини билмайдиган ишчини Бош инженер суҳбатга таклиф этгани уни ҳаяжонлантирмай иложи йўқ эди.

Алижон Бош инженер кабинетдаги суҳбатда, эшикка яқин жойда ўтириб бир оғиз сўз айтмаган бўлса ҳам, у кабинетдаги терим машиналари суратига, айрим деталлар моделига маҳлиё бўлиб, бундаги маслаҳат, тортишувларга қулоқ осди. Андрей Андреевич билан Валижон Бош инженер билан чўян таркиби, иссиғликни ошириш, янги конструкция ҳақида анча баҳслашишди. Алижон фақат қулоқ солиб ўтирди.

Вагранка ёнидаги ишни — енгил иш деб бўлмайди. Бунда терга ботиб, оташ ёнида етти соат ишлаш — ҳа-

зилакам иш эмас. Лекин Алижон цехга кириб, вагранка оташи ёнига келиши билан ўзини енгил ҳис этарди. Бу оташ гўё у эски шаҳардаги ичкари-ташқарили ҳовлидан элакишиб келган кўнгил ғашликларини бир лаҳзадаёқ жизғанақ қилиб куйдириб юборгандай бўларди. Унинг танидаги ғубору ғашликлар оташда тер билан қўшилиб чиқиб кетарди-да, у ўзини қушдек енгил сезарди. Беллари қайишиб, болдирлари оғрир, обдон чарчарди. Лекин смена тугагач душда маза қилиб чўмилиб, яна енгил тортарди. Алижон бу руҳий ҳолатни — цехга кириши билан ўзини енгил тортишини «Чарчаб қолганингиз йўқми!» деган Андрей Андреевичга айтди.

— Бу, яхшилик аломати, — деди Андрей Андреевич жуда жиддий масалага аралашаётгандек яқин келиб, — мен сизни тушунаяпман. Алижон Дўсматович, энди сиз йўлингизни топяпсиз, энди иш бошланади...

Алижон биринчи марта ҳаётида ўз исми билан фамилиясини қўшиб, эҳтиром билан айтилганини эшитди. Демак, унинг фамилияси ҳурмат билан тилга олинса бўлар экан, унинг ҳақиқий отаси ҳам ўлмабди, у ҳам яшаяпти.

Бош инженер кабинетидан чиқишда акаси билан ҳам ўша жанжалдан кейин биринчи марта очилиброқ гаплашди.

Тивим куни Алижон Шерматларникига чиқди. У аввал бостириб кириб кета берадиган бу ҳовлидан бир оз тортиниб, эшикни тақирлатди. Ичкаридан хотин кишининг овози эшитилди. У бир қадам ичкарига кириб, ўзининг Алижон эканини, Шерматда иши борлигини айтди.

— Қира беринг, Алижон ука, куёвлардек уялмай кела беринг, — деди айвонда ўтирган Солияхон, кейин негадир ачитди, — сизга берадиган қизимиз ҳам йўқ. Энди чалнакка ўраб ташласа ит емайдиган бизга ўхшаган бедаволар ўтирибди.

— Ундоқ деманг, Солияхон опа, — деди Алижон айвон ёқасига бориб. У ўлгудай тўғри хотин эди-ю лекин йигитчалар билан чақчақлашини яхши кўрарди. Баъзида жиндаккина аскиялашиб ҳам кўярди. У фақат укаси Шермат ёнида тортиниб, ортиқча оғзидан гулламасди. Агар Шерматнинг ўзи қизиқчилик бошлаб қолгудай бўлса, бу ёғини Солияхон «Фармонга бардёр» қилиб кетарди.

-- Ойнаниб кетай Алижон ука, ҳеч қорангизни кўрсатмай кетдингиз. Ишларингиз яхшими?

— Тузук.

— Бошингизга тушган қайғуга биз ҳам шерик, биз ҳам қайғурдик, — деди у андак фаромуш бўлиб қолган Алижон юзидаги сўниқликни сезиб.

— Шермат ака қанилар?

— Гузарга чиқиб кетди, ҳозир келиб қолади. Бу ёққа чиқ! Шерматга бола юборайми?

— Шошадиган ерим йўқ, майли келарлар...

— Утир, ҳозир овқат қилиб юбораман. Атайин йўқлаб чиқибсан, ўзим бир сиқимгина ош қилиб бераман. Ошни яхши кўрардинг, биламан. Лекин «доримиз» йўқ.

— Нега? Сизда бўлмаслиги мумкин эмас!

— Эсингни едингми, опўси. Менда «дори» нима қилади. Уша узум пишиғидаги мусалласни айтаётгандирсан-да.

— Сизда бўлмай иложи йўқ...

— Бўпти, топамиз.

— Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-а-а... Солияхон опа, мен бу ярамасни бундан буён оғзимга олмасликка қасам ичдим.

— Нечук? Қандай қилиб?

— Шундоқ.

— Ташлаб бўлар эканми?

— Оғзимга олсам номардман деб қасам ичдим!

— Қалай, сассиқ чол юрибдиларми?

— Ҳа,— деди Алижон Бўрихўжа ҳақида гапиргиси келмай, гапни яна бошқа томонга буриб юборди...

Солияхон ўрнидан туриб, самоварга ўт ташлашга, айвонга жой тайёрлашга тараддуд кўраётганида Алижон Шерматнинг кенжатоёғи ўғилчасини етаклаб «боғларингни бир кўриб чиқай» деди-да, ишқомлар ичига кириб кетди. Ариқдан хатлаётганида бир чўгиртак тўйиғига қадалиб зирқиратиб оғритди. (Бу чўгиртак бир йил аввал ўзини ёндираман деган Фаридани оёғига ҳам қадалиб, қонталаштирган эди). Болани ерга қўйиб, оёғини ушлаб турган Алижонни кузатиб турган Солияхон югуриб келиб, теша билан ўша чўгиртакни уриб-уриб кўчириб ташлади. «Ҳар кун шу чўгиртакни олиб ташлайман дейман, яна ёдимдан кўтарилади. Шу чўгиртак Фариданинг оёғига ҳам кириб кетган эди...» деди Солияхон Алижонга қараб. Алижон оёғи оғриётганини сездирмай ичкарига кириб кетди.

Қўшни боғдан бир одамнинг йўталгани, гул қайчи-нинг шақиллагани эшитилди. Алижон пасқамгина пахса девор наҳрасидан бўй чўзиб кўз ташлади. Мункиллаб қолган Саримсоқ ота қалтироқ қўлларидаги гул қайчи билан ёш дарахтларнинг пастки шох-шаббасини қирқиб юрарди. Бу чолни бултурлари «саксондан ошди» дейишарди. Алижон наҳрадан қараб, чолни кузатиб турди. У қалтираб, аранг юришига қарамай дарахтларни парвариш қиларди, қалтироқ қўллари билан кучаниб аранг қирқар, баъзида сўрига яқин бориб бағазни боғлаб қўярди, ток новдалари устига барди ёпарди. Сарғиш белбоғига қирғий бурнига ўхшаш қаламтарош, соқол тароқ ҳам осиб олган эди. Бир ёқ елкасида сенкага босилган чорси рўмол. Унинг тез-тез кўзи ёшланиб турарди. У дамодам елкасидаги рўмолини кўзига босиб, артиб оларди. Бир муддатдан кейин Алижон Шерматнинг ўғилчасини баланд кўтариб, «бобой»ни курсатди-да ўзи ҳам овоз чиқарди:

— Омонмисиз, ота!

Чол у ёқ-бу ёққа аланглаб, кейин Алижонни топди.

— Ҳа, ўзинг омон-эсонмисан, болам.— Шерматмисан, узоқдан яхши кўролмайман, болам. Қалай, тинчмисан?

— Мен Алижонман, ота.

— Ҳа, — деди Алижонга чол тикилганича қараб туриб.

Саримсоқ ота ўйламсирагандек бўлди. Буни Алижон дарҳол пайқаб олди. Унинг назарида чол хар хил яхши-ёмон гаплар эшитгани, эҳтимол ўша йўл тополмай сандирақлаб юрганидаги баъзи гаплар қулогига етиб келгандир. Энди бу нохуш гапларни чол қулоғидан қириб олиб ташлаб бўлмайди. Юз қоп оғзини боғлаш мумкин, лекин бир оғзини боғлаб бўлмайди. Чол Алижоннинг ўзи ҳақида бошқа гап айлантирмай, бекорчиликда гимирлаб юрганини, баъзи ортиқча шох-шаббаларни қирқиб юрганини гапирди. Алижон Саримсоқ ота билан илиқ хайрлашиб, боғдан қайтиб чиқди. Алижон чолнинг ўзи ҳақида эскича, бир бебош, чапани йигит сифатида ёмон таассурот борлиги, буни тилига чиқара олмаган бўлса ҳам «фалончининг ўғли безори чиқибди» деган гаплар миясига қаттиқ ўрнашиб қолганидан асло

хафа бўлмади. Бу бор гап! Лекин Алижонда бошқа таассурот қолиб, саксондан ошган, қалтироқ бир чолнинг эртаги ўлимини мутлақо ўйламай боғ нарвариш қилаётгани — Алижонни ўйлатиб қўйди. Малика вафотидан еўнг дунёдан бешиб, ҳамма нарсага тупуриб юрган иккинчи Алижонга, гўё ўз ёнида турган яна бошқа Алижонга бир қаради. Уша сархуш, «тарки дунё» қилиб юрган Алижонга тикилишиб турган қанчалаб одамлар ҳам унинг кўзига кўриниб кетди. У ўша одамлардан хижолат бўлгандай бўлди.

Шу пайт Соляихоннинг овози эшитилиб қолди.

— Алижон! Алижон-у, ҳой Алижон Шермат келди.

Алижон ишқомлар ичидан ўтиб, қўрғончага кирди, Шермат билан кўришди. Улар икков сунага тайёрлаб қўйилган жойга чиқиб, чордонани чор қуриб ўтган-кетганлардан гаплашиб ўтиришди.

Шу куни Алижон анча вақтгача ганлашиб ўтириб, кейин уйига чиқиб кетди. Эрта билан заводга борди. Улар Шермат икков Андрей Андреевичдан аввалроқ келишиб, смена бошлангунча қолипларни тўғрилаб, бўшаган ковшни вагранка нови ёнига тозалаб олиб келиб қўйишди. Алижон белкурак билан йўлларга сочилиб, уюлиб қолган қумларни, шлакларни, қотиб қолган чўян эритмаларини йиғиштириб олди. Минут-минутига тўғрилаб, бамайлихотир цехга кириб келган Андрей Андреевич бу ердаги Валижон, Шермат, Алижон, Володя билан қўл сиқишиб кўришгач, сменани олиб, вагранка зинаио-ясига кўтарилди. Новларни, вагранка ёнида турган ўтга чидамли лойни кўздан кечиргач, яна паётга тушиб. пульта босиб магнит подъём кранида чўян бўлақларини кўтариб келиб вагранкага ташлади. Ундан кейин, кокс кўмири ва яна чўян ташлади. Яна бошқа пульта босиб, вагранкага газ берди. Вагранканинг ён томонидаги трубадан учқунлар сачратиб, олов чиқа бошлади. Андрей Андреевич учи ўткир лом ва ўтга чидамли лой ўрнатилган таёқни ҳозирлаб, навларда қотиб қолган чўян шлакларини қириб ташлаб, ҳамма нарсани муҳайё қилиб қўйиб, шошмасдан жомакори кўкрак чўнтагидаги соатини олиб, қопқоғини очди-да, яхшилаб қараб олди. Ундан сўнг махорка халтасини олиб, узун қоғоз воронкасига махорка тўлдириб, лабига қўндирди. Қолинларга қум босаётган Алижон билан Шермат ёнига келиб махоркасига гугурт чақди, тиним кунини қандай ўтка-

зишгани ҳақида гаплашишди. Эртасига тушки овқат вақтида Андрей Андреевич ёнига келиб:

— Алижон, сени сменадан кейин парткомга суҳбатга чақиряпти,— деди.

— Яна-я! Бир ҳафта илгари гаплашган эдик-ку?

— Билмадим.

Алижон қаддини кўтариб, куракка тиралди-да ўйла-ниб қолди. Валижон билан Шермат ҳам Алижон юзла-рига бир қараб сўнг чўнтагидан «Беломор»ни кавлаш-тирди...

Сменадан кейин Алижон парткабинетга борди. Парт-ком у билан жуда қисқа гаплашди. У бугун эрта билан Алижоннинг «ота»си Бўрихўжа келиб, завод директори билан гаплашганини, бўлган воқеани тўлалигича айтиб, «ҳар бир ишчи уйда ҳам, заводда ҳам кишилар билан яхши муомалада» бўлиши кераклигини, ишчи деган ном жуда фахрли ном эканлигини, унга доғ туширмас-лик кераклигини уқтирди. Қисқагина суҳбатдан, Бўри-хўжа нима дегани, унинг вазоҳати, завод раҳбарлари ўртасидаги айтишув унинг кўз олдида намоён бўлди.

* *
* *

Ўтган кундаги — Бўрихўжа билан Алижон ўртаси-даги тўқнашувдан кейин Бўрихўжа кўкариб, думини гажак қилиб, кимга «захри олуд»лик наштадини уриши-ни билмай, бориб келиб юрди. Шундан сўнг махси кавушини кийиб, уйдагиларга бир сўз айтмай, тўппа-тўғри заводга борди. Бу ерга илгари ҳам икки-уч келиб, Алижон қанча маош олишини, нега уйга камроқ пул олиб келаётганини киши билмас суриштириб келган эди. Бу сафар у яна бухгалтериядан ведомостларни кўриб, обдон суриштириб олгач, ундан кейин завод директори кабинетига кирди. Бухгалтерияда ўтирган уч-тўрт хотин «бу чол — жуда қизиқ чол» эканидан кулишди. Ёш бир жувоннинг оғзидан «бу — пасткашлик» деган сўз чиқиб кетган эди, кекса бир хотин дарҳол тўғрилади: «Ҳай,-ҳай ундоқ дема! Тушунмаган бўлса, сўраб олса айби йўқ. Ундан кейин, қари одам, ҳурмат қилиш ке-рак!» деди.

Директор кабинети. Юмшоқ креслода ўтирган Бўри-хўжа директор олдида обидийда қила кетди:

— Уч кам етмишдаман. Битта ишлаб пул топадиган

фарзандим шу Алижон эди. (У чўнтагидан рўмолини олиб, кўз ёшии артди. Директорнинг унга раҳми келгандек хомуш ўтирганини сезгач, у яна эзилиб, йиғламсираб гапира кетди) қариган чоғимда қийналиб қолдим... Очман... Онасига ҳам, менга ҳам қарамайди. Ҳолимиздан хабар олмайди. Биз шу ниятда фарзанд катта қилганмидик... Бугун уч кундан бери қозонимиз қайнамайди... Қўшниникидан қаттиқ нон олиб чиқиб еб ўтирибмиз. Бу қандай аҳвол! Шўра ҳукумати ёшларга шундоқ тарбия беряптими! Мени ҳам, онасини ҳам ташлаб чиқиб кетди. Ўзи пияниста, ҳар куни ароқ ичиб, одамлар билан ёқалашиб, бутун маҳаллани безор қилди. Бу безори ўғил дастидан дод дейишга келдим!

— Илгари ичар эди, — деди директор Бўрихўжа гапини бўлиб, — биз у билан гаплашган эдик, кўпчилик ичида сўз берган эди... Нега бундай номаъқул иш қилганининг сабабини ҳам билган эдик. Яна ичаяптими?

— Яна ичаяпти! Ичганда ҳам жуда юзсиз, беор одобни билмай ичяпти. Бундай ярамас йигитни умримда кўрмаганман. Бу икки дунёда ҳам одам бўлмайди! Биздек кексаларни хўрлагани учун илойим жувонмарг бўлсин! Ўзингиз ўйлаб кўринг, моянани олиб, чўнтагига солиб кета берса қайси ота чидаб туради?! Пул топиб келмайдиган боланинг боридан йўғи яхши!

— Хўп, бобой, ўғлингиз билан гаплашамиз.

— Гаплашинг, танбеҳини беринг! Бунақанги отабезорилар кўпая берса сизларга ҳам гап тегаети. Шўро ҳукуматининг даврида ота безори — ҳарромилар бош кўтаряпти, деган гап бўлади, дриктр ўртоқ! Агар яна моянасини олиб келиб бермай, ичиб, бузилиб юраверса мен уни судга бераман! Ҳа, судга бераман! Судга беришга ҳаққим бор!

Бўрихўжа кабинетдан чиқиб кетиши билан директор «вой-бў-ў» дегандек, пешонасини ушлади...

Алижонни акаси билан Шермат «бузаяпти» хаёл қилиб, Бўрихўжа Валижонга чоҳ қазимоқчи бўлди. Бу «чоҳ»ни жуда ҳам чуқур қазиб, тушиб кетгандан сўнг тамоман овози ўчиб кетишини ва яна бунинг устига «Бўрихўжа ёпишгани — бало ёпишгани» қилиб, Алижонни ҳам қўрқитиб қўймоқчи бўлди. У қанақа «чоҳ» ва бу «чоҳ»ни қаерга қазиб кераклигини ўйлади. Уни қазишда ёнига одам ёлласамикан ёки ёлғиз қазисамикан? Буни ҳам обдон ўйлади.

Якшанба куни эрта билан Бўрихўжа олтинчи синфда ўқийдиган қўшниси қизини айттириб чиқиб, ниҳоятда хуфия арзнома ёздирди. Арзногани қора қоғоз қўйиб икки нусха ёзди. Бу «арзнома» тахминан мана шундоқ эди:

«Эски шаҳар даҳасидаги бирмунча кексалардан арзнома. Етиб маълум бўлганки, сосиял шаҳарча, иккинчи қабат, 3-уйда турғувчи Валихўжа Дўсматов фирқа аъзоси бўлатуриб, шу ойнанинг ўн саккизн, жумаҳшанба куни қазо қилган Расулхўжа деган кимсанинг жанозасида иштирок этди. Фирқа аъзоси бўлатуриб шундоқ ишларга аралашмоғи янги ишларга зид эмасму!? Шул шахс ўзининг олти яшар ўғлини суннат тўйи қилиб, имининиё деб овоз қилғони бизга маълум. Билакс, бундоғ ярамас одамлар ҳукуматимиз номи шарафига носазо гапларни айтиб юрмоғи ҳам мумкин дир. Бундоғ ёмон одамлар биздек маҳалла кексаларини нотинч қилмоқда. Кексапарвар ҳукуматимиздан шундоқ ярамас кимсаларнинг одобини бериб, фирқа аъзолигидан ўчириб, бир неча ойга қамаб қўйишини илтимос қиламиз, деб, жамийки маҳалла кексалари номидан — «фалончи».

Бўрихўжа икки нусха қилиб ёзилган бу «арзнома»ни конвертга солиб, раҳбарий идоралардан бирига кириб секретарь хотинга «бу кўпчилик хатини бошлиққа бериб қўйинг» деб ташлаб чиқиб кетди. Шундан сўнг ҳар куни Валижон томонга қулоқ осиб, унга ҳукумат томонидан бирон шикаст бўлишини кутиб ётди. Холниса холага ҳам гапни очиқ айтмай, «Катта ўғлинг томонга ҳам кўз ташлаб тур; Валихўжани фирқадан ўчирса ажаб эрмас...» деб қўйди. Холниса холанинг кўзи ола-кула бўлди.

— Ҳа, нега?

— Хунук гаплар бор...

Орадан бир ой ўтди. Лекин Валижон «чоҳ»га тушиб кетмай, илгаригидай юра берди. Бўрихўжа Валижонни кўрганида кўзини ола-кула қилиб, киши билмас, «Ҳа, нима гап?» «Ҳафа кўринасан?» деб сўрарди.

Охир сабри чидмай Бўрихўжа арзнома копияси остига ўз имзосини очиқ ёзиб, газета редакциясига борди. Шундай арз ва шикоятлар билан шугулланадиган бир йигитча Бўрихўжани ўз кабинетида қабул қилди. Бўрихўжа Валижон устидан ёзган шикоятни стол устига қўйиб, шу аризада номи зикр этилган шахснинг ёмон-

лиги, маҳалла кексаларига кун бермаётганини айтиб, обидийда қилди. Мазкур шикоятни газетада тезда босиб чиқариш кераклигини даъват қилди.

Газета ходими уч вараққа чўзилган, тепасига «Эскилик тарафдорларига чора кўрилсин» деб сарлавҳа қўйилган бу аризани бошдан охиригача синчиклаб ўқиб чиқди-да, «Хўш нима қилайлик?» дегандек Бўрихўжага тикилди.

— Бундоқ ярамас шахсларни газетага ёзиб, адабини бериш керак, ўртоқ!

— Наҳотки бу гаплар тўғри бўлса?

— Тўғри! Жуда тўғри! Ичида битта ҳам ёлғони йўқ, тағинам суяб ёздик. Бундан ҳам қаттиқ ёзса бўларди.

— Лаббай?

— Ҳа, бизлар эски одам бўлсак ҳам Шўро ҳукуматини астойдил яхши кўрамиз. Бошқалар инчунун яхши кўрса, биз жони-дилимиз билан яхши кўрамиз. Нимаики ёзган бўлсам, бари рост! Буни тезроқ босиб чиқариш керак. Мазкур нимарсани босиб чиқарганингиздан кейин, мен, ўзимизнинг эски шаҳар даҳамизда бўлиб турадиган айрим ёмон ишларни ёзиб ҳузурингизга келиб тураман. У томонда ёмон нимарсалар кўп; топиб бериб тураман.

— Мана бу ҳам сизники бўлса керак? — газета ходими ғаладондан худди шунга ўхшаш уч варақни олди. Бу уч варақ остига «фалончи» деб қўйилган эди. Тепасида сарлавҳаси ҳам йўқ эди.

— «Фалончи» сиз бўлсангиз керак?

— И-я, э-э-э!

— Бу, сизникими?

— Ий-я, қандай қилиб... мен... уни...

— Бизга юборишди. Тушунарликми?

— Ҳа, тушунарлик, ўғлим, э, кечирасиз, ўртоқ, энди қачон босилиб чиқади?

— Ҳеч қачон! Бундай тўхматчилар ҳақида бир фельетон ёзинглар, бу намуна сифатида папкада турсин, орамизда ифвогарлар борлигига мана бу қоғоз намуна деб бизга юборишган.

— Ман? Мен тўхматчиманми?

— Ҳа.

— Устингиздан шикоят қиламан!

Бўрихўжа кўзини ола-кула қилиб, стол устидаги «мақоласи»ни кўтариб ташқарига чиқиб кетди...

Уша куни Алижон директор гапини эшитиб, ҳаммомдан чиққан кишидек терлаб, қип-қизариб чиққан эди, бошқарма зинасида уни Андрей Андреевич билан Валижон кутиб ўтиришган экан. Алижон чиқиши билан улар учов боққа чиқиб кетишди.

— Хафа бўлма... — деди йўлда Андрей Андреевич, — биз курашамиз, енгамиз!

Алижон анча ергача индамай борди.

— Бир ҳисобда унинг келгани яхши бўлди. Мен энди амакимнинг мақсадини яхши билиб олдим. Юрагим совиди... Мен сизга айтганим йўқ, ўтган куни биз юзмаюз гаплашганмиз. У одам фақат зикна эмас, ҳў-ў... у одам... нима десам экан, дунёда ўз боласини ейдиган жонивор борми? Агар бор бўлса у ҳам шунақа! Агар ўз боласини ейдиган жонивор бўлмаса, унда бу одамнинг ўзи ёлғиз шунақа жонивор чиққан.

— Қўй, қизишма! — деди Андрей Андреевич, — уни тузатиш сен билан менинг қўлимдан келмайди. Букурни гўр тўғрилайди...

— Маҳаллада чойхонага чиқиб, «ўғлим менга қарамайди, оқ падар» деб дод кўтарибди. Бунга нима дейсиз?

— Оғир бўлиш керак. Бунақа ишда вазминлик яхши. Оғир тошни сув кўтариб кетолмайди.

— Ўзингам, Алижон, баъзан қизишиб кетасан, баъзан ўлгудай соддасан,— деди Валижон,— соддалигинг турган гап, бўлмаса туппа-тузук йигит шу замонда пул топаман деб мадрасага борарминг!

— Э, шуни юзимга солаверманглар, ока! Бўлди-да энди!

— Ўғлингни аҳволи қалай?

— Яхши.

— Қўриб турасанми?

— Ҳа.

— Сен Маликанинг руҳини хурсанд қиламан десанг, фарзандингга яхши қара, парвариш қил. Малика гул ҳаётини шу гўдак учун топшириб кетди. Бунни унутиш ярамайди. Сен боланинг етимлигини билдирмаслик учун ўзингга яхши бир дўст топишинг ҳам керак энди. Бусиз илож йўқ.

Алижон индамади. У Андрей Андреевичнинг ёнида

ғапларини эшитиб кета берди. Андрей Андреевичнинг нариги ёнида бораётган Валижон ер остидан Алижонга күз ташлаб қўярди.

Алижон дўмбоқ бўлиб қолган қўзичоғини бир сабаб билан онасидан ажралиб қолган гўдакларни боқиб берадиган уйдан багрига босиб, кўтариб олиб келиб онасига берди. Уни «Рустам» эмас Ёдгор деб аташди. Чунки Маликанинг онаси шундай аташни айтган эди. Жажжи фартуклар тутиб олган Ёдгор анча ўзини тутиб олибди. Одамга қараб туриб, «Бв-в-бв-в...» деб лабини ўйнаб, талпинарди. Унинг қош-кўзлари онаси Маликанинг худди ўзгинаси! Лаблари юпқа, юзлари оппоқ.

Алижон Ёдгорни олнб кетаётганида бу уйдаги оқ фартук кийган энагалардан бири (бу хотин Ёдгорни боққан бўлса керак) йиғлагудай бўлиб, аранг Ёдгор билан хайрлашди-да, Ёдгорнинг овқатланиш жадвалини, кўпроқ қандай овқат бериш кераклигини, кунора чўмилтириш, кунора ички кўйлагини ўзгартиш кераклигини, ундан кейин болалар консультация врачига тез-тез кўрсатиб туришлигини жуда тайинлади. Алижон ҳагто унинг бидиллашидан зеркиб кетиб, тезроқ ўғлини кўтариб, пориллаб бу ердан чиқиб кетишга ошиқарди. Ёдгорнинг керакли нарсаларини бир оқ рўмолчага туғиб берди. Алижон эшикдан чиқиб кетаётганида, бояги хотин гапириб қолди: «Ўғлинг катта бўлиб, эс-ҳуши кирганида, сенинг Наташа холанг ҳам бор эди деб мени эслатиб қўйгин, ўғлим!» «Албатта айтаман»,— деди Алижон

Ў н т ў қ қ и з и н и ч и б о б

Қишнинг қаҳри синиб, баъзан сурункасига ёмғир ёғарди. Баъзида осмон мусаффо бўлиб, киши қуёш билан ёнма-ён ўтириб суҳбатлашаётгандай бўларди. Ерлардан ҳовур кўтарилар, дарахт новдалари жилваланар, қушлар пириллаб учиб чулдирашар, бу — кўклам тароналари!

Фарида илгаригидан ҳам чиройли бўлиб, очилиб кетган. У Алижон билан кам кўришар, иттифоқо учрашиб қолганда ҳам узоқ қариндошлардек, «ҳол-аҳвол, саломатлик»дан нари ўтмасди. Фариданинг чиройли кўзларига боқди дегунча дарҳол ерга қарар, андак ранги ўчганини, баъзан гапидан чалғиб, тез-тез гапириб

юборишини Алижон пайқарди. Лекин Алижон эски гапларни тилга олишга, севги ҳақида бирон сўз айтишга мутлақо ботинолмасди. Унинг назарида бундай гаплар Фаридани ранжитгандай бўларди. Алижон аввал Фаридани билан яқинлашиб, Шермат билан «жини-қовушмай» юрарди. Энди у Шермат билан ҳар куни бирга, ораларидан қил ўтмайди, лекин Фаридани билан тамоман узоқлашди...

Баҳор кунларининг бирида Алижон бир нарсани баҳона қилиб Фаридани ёнига чиқди. Ҳовлида ёлғиз юрган Фаридани Алижонни кўриши ҳамано ранги оқарди, ерга қаради, кейин у саломлашди.

— Кўргани чиқдим, — деди Алижон жўрттага Фаридани тикилиб, — қалай, аҳволлар яхшими? Шерматдан хат борми, курорт қалай эмиш?

— Хат келди. Денгиз бўйи жуда яхши, — дебдилар.

— Солияхон опам яхшимилар? — У супа четига ўтирди.

— Яхши.

— Ҳаво яхши бўляпти-а?

— Ҳа...

— Гулларнинг куртагига қаранг, Фаридaxon, оличалар ҳам бўртиб қолибди.

— Қаранг-а.

Алижон умумий гаплардан четга чиқолмади. Улар ўртасида катта бир совуқчилик ётгани икковларига ҳам сезилиб турарди. Алижон бўгилди, у ноилоҳ бу ҳовлидан қайтиб чиқиб, ўз уйида кўксини захга бериб ётди. Овқат ҳам егуси келмади. Эрта билан заводга кетди. Ишдан қайтиб келиб яна кўксини ерга бериб ётди. Кечқурун у яна негадир Фаридаларникига чиқди. Солияхондан Фаридани дежур, ҳали келмаганини эшитиб, ўйлаб турмай поликлиникага югурди. У хизматда ҳам йўқ, бир хотиннинг айтишича соат беш яримларда чиқиб кетган экан... Алижоннинг юраги орқага тортиб, фикимлангандек зирқиради. У катта кўчага чиқиб оқшомда чорраҳада хаёл суриб турди. Кўчадан ўтаётган ҳар бири кишининг кўзига Фаридани бўлиб кўриниб, лоп этиб келиб қолгандек бўларди. У ҳаммага жовдираб бир тикиларди-да, Фаридани эмаслигини пайқаб, кейин ноумид ерга қараб қўярди.

Фаридани ўзини четга тортганича тортиб юра берди. Иттифоқо рўпара келиб қолганда қизариб, бегоналардек

кўришар, ниҳоятда кам гапирар ва дарҳол зарур иши борлигини айтиб жўнаб қоларди. Алижондан бу даражада ўзини четга тортиши, ҳатто унга йўлиқмаслик учун бирга ишлайдиган хотинга ҳам ўзини «йўқ» деб айтишини тайинлаб қўйгани, кўчада кўрса ҳам нариги йўлакдан кўрмагандек ўтиб кетиши — Алижонни бўғди. Алижон ҳафталар бўйи пойлаб юриб, бирон марта учрата олмаган вақтлари ҳам бўлган. Кўрмай деса негадир кўргиси келарди. Одам ҳам одамни оҳанграбодай бунчалик тортар экан!.. «Алижон-укажон...» деб юрадиган шалдир-шулдир Солияхон ҳам кейинги пайтда совуққина муомала қиларди. Унинг негадир ҳуши йўқ. Лекин терс гапирмасди.

Нима гап ўзи? «Бо-ре-е...» деб кетсамикан? Йў-ўқ, қаёққа кетади! Шундай қадрдон, шундай шўх... Фариданинг қадрига етмаганига ўзини-ўзи койиди. Энди шундоқ қиз тамоман совуб, кўришга ҳам тоқати йўқ. Кўчакўйда Норкўзини учратиб қолгудай бўлса, юраги шиғиллаб, лабларигача оқариб кетарди. У билан бир гаплашмоқчи, агар ноқулай гап оғзидан чиқса уни «дабдала» қилиб ташламоқчи бўларди-ю, лекин бу номардлик эканини ҳам пайқаб, ўзини дарҳол қўлга оларди.

Қунлар исиб, мусичалар кукулашарди. Айвон пиромонига хас ташиётган бир жуфт мусича супа атрофида беозор айланиб юарди. Қоплон бағрини ерга бериб, ухлаб ётарди. Баъзида ҳовлига тушган «бегона» мусича билан бу уй эгаси чунонам потирлашиб урушиб қолардики, беозор парранданинг ҳам бир-бирини шапалоқлаши Алижонни таажжубга соларди.

Ҳадемай довуччалар ҳам ейдиган бўлиб, қулупнай чиқади. Малика довуччани яхши кўрарди... Алижон баъзида Оқтепа шаҳарчаси ёнидан ўтиб кетатуриб, баланд кранларга кўзи тушарди. Баланд кранлар каби насидан бошини танғиб олган Малика қараб тургандай бўларди...

Биринчи май куни эрта билан ноғора-карнайлар янграб қолди. Шу атрофдаги мактабдан пионерларнинг дўмбира чалганлари, горн садолари ҳамма ёқни қамради. Эрталабдан бошлаб шоду хуррамлик, баҳор байрами юракларга шавқ берди.

Алижон ўғли Ёдгорни ясантириб, кўтариб заводга келди. Завод дарвозаси рўпарасидаги катта майдонга аста-секин одамлар тўпланишарди. Дам ўтмай Валижон

билан Қимёхон ҳам болаларини етаклаб келишди. Алижон ҳаётида биринчи марта очилиб, келин ойиси Қимёхон ва акаси Валижон билан саломлашди. Андрей Андреевич билан Шермат ҳам, цех бошлиғи Иван Кузьмич ҳам одамлар орасида пайдо бўлди. Ширакайф Володя ҳам гармонини янградиб келиб қолди. Дам ўтмай, бу ерга тўпланган ишчилар катта доира ясаб, ўйин бошлаб юборишди. Шўх қизлар ер тепиниб ўйинга туша кетишди.

Бир муддатдан кейин парторг завод байроғини олиб чиқди. Андрей Андреевич таклифи билан парторг байроқни Шерматга топширди. Шермат колоннанинг энг олдига бориб турди. Лениннинг катта портретини кўтарган ишчилар колоннаси кўча бўйлаб майдон сари юрди. Шахдам ишчи қадамлари, улуғ шодлик — баҳор туйғулари чорраҳаларда жилваланарди. Колонна катта йўлга чиқишида андак кечикиб қолган Фарида билан Карима деган қиз ҳам югуришиб келиб сафга қўшилишди. Ёдгорни елкасига миндириб, олдида, акаси билан кенойиси ёнида кетаётган Алижоннинг кўзи ялт этиб Фаридага тушди. Фарида устига оч пушти қўйлак кийиб, сочини гилам дўпписига чамбар қилибди. Юриб кетаётган Алижон тез-тез бурилиб орқасига қараб қўярди. Валижон ажабланаётган бўлса ҳам, Қимёхон тезда пайқаб, киши билмас эри қулогига шивирлади. «Ҳа-а...» дегандек қилди Валижон жилмайиб «шунақа гап дегин...»

Ишчилар колоннаси Ленин майдонидан ўтгач, йўл четида бир лаҳза тўхтаган Алижон Фарида, Карима ва яна бир қизга дуч келди.

— Салом, Алижон ака, байрамингиз муборак бўлсин!— деди Карима қўл узатиб, ундан сўнг Ёдгорни Алижон қўлидан олиб бағрига босди,— холамлар яхши-милар?

— Яхши. Ўзимизнинг байрамингиз муборак бўлсин.

— Салом! Байрамингиз муборак!— Фарида ҳам Алижон билан кўришди.

— Мен укамга пуфак олиб бераман, майлими?— Карима шу лаҳзадаёқ Ёдгорни кўтариб одамларни кесиб, кўчанинг нариги томонига ўтди. Унинг кетидан нотаниш қиз ҳам бирга кетди.

Алижон билан Фарида бир лаҳза тўхташиб, ҳол-аҳвол сўрашди. Уларнинг иккови ҳам қизариб кетишди. Гап тополмай, сукут қилишди. Ундан сўнг колоннааро

ўйнаб келаётган қизларга қарашди. Унинг кетидан келаётган пионерларнинг спутник моделларига, планерларга қарашди... Яна гап йўқ...

— Қарима келмади-ку,— деди Фарида нариги томонга қараб.

— Бу атрофда пуфак сотадиган кўринмайди, улар қаёққа кетди экан?— деди Алижон.

Улар иккови одамларни ёриб ўтиб, Қарима кетган томонга юришди. Кўча четига чиқиб, атрофга қарашди. Лекин Қаримадан дарак йўқ. Улар таажжубланишди. Ундан сўнг, анча ергача юриб бориб, пуфак сотаётган одам ёнини қарашди. Бунда ҳам йўқ. Пуфак сотаётган кишидан ҳаво ранг кўйлак кийиб, бола кўтарган «қиз»ни сўрашди. У эслаб топди, шу ерда бир лаҳза турганини, кейин қаёққадир кетганини ҳам қўшиб қўйди. Алижон билан Фарида ҳайрон бўлишди.

— Қизиқ...— деди аввал жим турган Фарида кулиб,— юринг нарироқни қарабоқайлик!

Улар яна одамлар дарёси ичига шўнғишди. Бояги ерга қайтиб келиб, одамларга тикилишди. Қаримадан дарак йўқ. Орадан ярим соатча вақт ўтди, лекин «бола кўтарган қиз»ни топиша олмади. Шундан сўнг Алижон «Майлику-я, лекин уйга кўтариб олиб боргунча бечора тоза чарчайди...» деди.

Одамлар ичидан чиқиб олишиб, катта кўча йўлкасида ёнма-ён кетишаётган Фарида билан Алижон анча жойгача яна сукут саклаб боришди.

— Чарчадингиз-а, Фаридахон?— деди Алижон жимликни бузиб.

— Чарчаганда нима қилардик... Ҳақиқатда туфлигим оёғимни қисяпти.

Алижон ялт этиб Фарида товонига қаради, Фарида «қараманг!» дегандек, буралиб кулди.

— Такси учраб қолармиди-а!

— Арава бўлса ҳам майли эди...

— Арава?

Улар иккови бир-бирига ялт этиб қарашди. Фарида кулиб туриб бирдан тўхтади. У хомуш ерга қаради.

— Фарида!

— Сиз мени илгари «Фари» дердингиз...

— Фари! Сиз агар мендан юз ўгирсангиз — демак, ҳамма мендан юз ўгирибди. Бундан кўра ёниб кул бўлганим яхши.

— Қўйинг, дунёмиз ёнмасин. Ҳали ҳам ёндираман, куйдираман... қолмабти-да,— деди Фарида Алижонга тикилиб, кулимсираб.

* * *

Бўрихўжа шу кунни, бутун эл шоду хуррамлик билан байрам қилаётганида салласини қозиққа илиб, орқа кўча билан жадал боққа етиб келди. Бўрихўжанинг энтикиб эшикдан кириб келаётганини кўрган Холниса холанинг энсаси қотди. Утирган еридан қўзғалмади. Бўрихўжа Холниса холанинг қовоғига ҳам эътибор бермай, югурганича супага чиқиб, қўлтиғидаги тугунни хонтахта остиға яширди.

— Қўлга тушиб қолай дедим, Хол!— деди у нафаси тикилиб, — мана шу нарсани тезда бир ерга беркитиб қўй!

— Бекитмайман!— деди Холниса хола Бўрихўжа юзига тик қараб,— ўша ёққа олиб бора беринг!

— Нима худо урди сени?!

— Ҳа, худо урди!

— Нима гап, Хол ўлгур! Ол, яшир буни!

— Ҳа, Хол ўлгур ўлган! «Хол ўлгур» аввалроқ ўлганда фарзанди чалғимасди. «Хол ўлгур» аввалроқ ўлганда гулдек келини жувонмарг бўлмасди. «Хол ўлгур» аввалроқ ўлганда... «Хол ўлгур илоҳим ўлсин!»

— Ия! Астоғфурулло... Бунга бир бало бўлдим!

— Бўлди, ҳа бўлди! Қурумсоқ хўжа бундан буён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарсасиз! Қўнган ерингизни қуритасиз... Унг қулоғингиз, чап қулоғингиз билан шуни яхши билиб қўйингки, мен ўзим эскичароқ бўлганимминам, дилим янғича. Икки ўғлим Шўрога жон фидо қилиб ишлаб, ўсаётган бўлса-ю, фирқа аъзоси бўлса-ю, мен харом ишларни қилиб юрсам, бундан кўра ўлганим яхши эмасми! Энди бўлди, қурумсоқ хўжа, кетинг бу боғдан!

— Вой, башаранг қурсин, Хол! Имон қани?!

— Э, имон агар шунақа бўлса, ҳамма имонни йиғиштириб сизга бердим. «Имонинг» «мачитинг» билан қўшмозор бўлгур, йўқол!!!

Бўрихўжа хонтахта тағидаги тугунни қайтадан чопони ичига яшириб, кўзларини ола-кула қилиб чиқиб кетаётганида, Холниса хола орқасидан гап отди:

— Оға-ини топишар, хамири санга ёпишар, э, қора ер бўл! Шундоқ яхши замонда ғаламис бўлиб юрмай, адоий тамом бўл!

* * *

Фарида Алижон билан параддан қайтиб келатуриб. «Қарима Ёдгорни олиб келганмикан» деб, бир лаҳзага Алижонларникига кирди. Негадир у йўлда ҳам Ёдгордан андак хавотир бўлиб сўраганини Алижон пайқаган эди. Супада, устига нозу неъматлар уйиб ташланган хон-тахта атрофида ўтирган Холниса хола, Қарима Ёдгор ва яна бир қизни кўрган Фарида орқасига тисарилиб чиқиб кетаётган эди, Алижон унинг қўлидан ушлади.

— Бир пиёла чой ичинг!

— Хо-ой, Фаридахон қизим, ахир мен билан сўрашмай-сизми! Бугун майрам-ку, болам, улуғ айём-ку. Бир пиёла чой ичинг, йўл босиб келдингиз.

Фарида уялиб келиб Холниса холага кифтини тутди.

— Онанг ўргилсин, бўйларингдан онанг ўргилсин! Илоҳим менга ўхшамасанг ҳам, менинг ёшимга киргин! Бахтинг очилсин!

Фарида ёнида ўтирган «нотаниш қиз»нинг исми — Малика экани, унинг кўзи очилиши тарихини муфассал сўзлаб берди. «Малика» номи айтилиши билан Холниса хола оби-дийда қилмоқчи эди, Алижон тўхтатди..

Алижон ҳам, Фарида ҳам супага келиб ўтиришгач, Холниса хола Қаримага айтаётиб, бўлиниб қолган гапини давом эттирди. Алижон дарҳол луқма ташлади.

— Ҳа, дадам келдиларми?

— Қаёқдан у сенга дада бўларкан! — деди тутоқиб Холниса хола. — У савдогар, қаллоб! Ундан ҳам ёмон! Талоқ хатимни оламан! Ҳа, эртагаёқ оламан!

Фарида, Қарима, Алижон қаҳ-қаҳ уриб кулишди.

— Кулманглар, болаларим... Қолган беш кунлик умримда мен ҳам ғаламис бўлмай, одамга ўхшаб яшай. Бу ғаламис мени чалғитиб, одамгарчиликдан чиқариб қўйди. Ҳа! Кўр ҳассасини бир марта йўқотса, мен ўн марта йўқотиб ҳам кўзим очилмади-я! Бўлди, тамом! Туфлаган тупугимни қайтиб олмайман!

Улар кулиб туриб, ўйлаб қолишди. Холниса хола-нинг гаплари илгаригидан бошқача — куйиб гапираётганини пайқашди.

Бувиси тиззасида ширин бўлиб ўтирган Едгорни Карима олиб эркалади. Бир лаҳзадан кейин тикилиб турган Фариди ҳам Едгорни Кариманинг «йўқ» деганига ҳам қўймай тортқилаб олиб, бағрига босди. Урнидан туриб, ариқ бўйидаги қип-қизил очилган гулларни кўрсатди. Ундан сўнг боғни айлантирди. Кейин Едгорни супага қўйди.

Холниса хола кутилмаганда Алижонга мурожаат қилди:

— Болам! Бугун майрам — Улуғ айём кун. Акангни кига борайлик. Аканг ҳам, келин ойинг ҳам тайинлаб айтган. Ҳаммамиз бирга борамиз.

Фарида билан Карима негадир беҳосдан қиқирлаб кулишди. Холниса хола ялт этиб қаради.

— Кулги яхши, доимо кулайлик-е-е! — деди Холниса хола Фариданинг эркаланиб кулаётганидан завқ қилиб, — шу рост бўлсин, энди боғимда доимо шодлик, рўшнолик бўлсин! Ипак поёндоз одамни узоққа олиб бормади, дейдилар, болаларим. Қаттиқ қоқилдик, майли, пасту баландни таниб, кўзимиз очилди. Энди йўлимизни топдик, асло чалғимаймиз! — У бу гапни айтатуриб Алижонга кўз қирини ташлади.

Шу куни кечқурун Алижон, Холниса хола Едгорни олиб Валижонларникига — зиёфатга боришди. Улар борганида, ёруғ катта хонадаги стол атрофида Андрей Андреевич, Иван Кузьмич, Шермат Иброҳимов ва яна бир неча кишилар ўтирарди.

Байрам шодиёнаси, баҳор севинчлари хона ичида барқ урарди. Юзларда тенгсиз севинч. Алижон акаси билан ҳамманинг кўзи олдида қучоқлашиб омонлашди. Андрей Андреевич ака-укага кўзойнаги тепасидан мўралаб, тўлқинланиб қараб турарди.

*1960—1969 йиллар
Тошкент.*

Таржиманӣ ҲОЛИМ

Кўпгина китобхонлардан, мактаб ўқувчиларидан олган хатларда бирон китобим охирида таржиманӣ ҳолимини ҳам кўшиб қўйишни илтимос қилишган. Шу сабабли бу ҳақда қисқагина ёзишни лозим топдим.

Мен 1921 йил 3 майда Тошкентнинг Қўрғонтаги маҳалласида туғилдим. Ота-боболарим кулол-ҳунарманд ўтган. Отам ҳозир ҳаётлар. У киши йигирманчи йилларда «Қизил кулол» артелини ташкил этишда қатнашганлардан бири, ҳозир пенсионер. Мен болалик чоғларимда шу кулоллар ишининг романтикаси билан қизиққан ва бунинг устига улар даврасида — қиш ойларида сандал че-

тида ўтириб, жангномаларни қайта-қайта эшитганман. Қулоғимда «Паҳлавони Аҳмад», «Абомуслим», «Рустами дoston», «Искандар», «Зарқум» ва ора-чора «Алиф лайло ва Лайло»лар ҳамон жаранглаб туради. Улар негадир ошиқона ғазалларни ўқишмаслигига кейинчалик фаҳмим етиб, таажубланардим. Узим ҳам отамга қарашиб унча-мунча сопол идиш ясашни ўрганиб олганман. Амакиларимнинг баъзилари мўйнадўз-телпақчилик билан ҳам машғул бўлган. Тоғам 1917 йилдан партия аъзоси, умрининг охиригача райком секретари бўлиб ишлаган. Бизларнинг уруғимизда асосан баланд бўй, серсоқол Мирсаид кулол, Чиғатой даҳасининг Қўрғонтаги мавзуида, ҳозирги Ўқитувчилар боғи деган жойда машҳур бўлган.

Мен адабиётга жуда ёшлиқдан қизиқдим; ўн беш ёшимдан шеър ёзиб, уни мактаб деворий газеталарида бостирдим. Жангномаларни кўп эшитганим сабабли бўлса керак, адабиёт ўқитувчиларим менинг жуда кўп сўз билишимга таажжубланишарди. 1936 йили комсомол сафига кирдим, кейинчалик мактаб комсомол ташкилотининг биринчи секретари бўлиб ишладим. Мактабда ўқиб юрган вақтларимданоқ «Ленин учқуни», «Ёш куч», «Вожатий», «Ёш ленинчи» газета, журналларида ўзимнинг дастлабки шеърларим билан қатнашдим. 1938 йили Тошкент Давлат Педагогика институтига кирдим. Студентлик давримни — олтин даврим дейман. Мен Пушкин, Лермонтов даҳоси ва унинг беқиёс поэзияси билан сеҳрланган, ҳам тақлид, ҳам нотақлид кўп шеърлар ёзганманки, уларнинг баъзилари ҳозир ҳам китобларим ичида айланиб, юради, аксариси қаламни чархланишига ёрдам берди, десам ўринлидир. Бу йиллар ўзбек халқ дostonлари, термаларини ўқиб ўргандим — фольклордан дарс берадиган домлаларимнинг таъсир кучи бўлса керак, оғзаки аде-

биётимиз дурдоналари билан бир қадар танишдим. Бу ҳўп яхши иш бўлган экан, ҳозиргача бирор асар устида ишласам ўзимни бардам сезман. Фирдавсий, Навоий, Бедил, Саъдий, Ҳофиз, Байрон, Гёте, Шиллер, Тўқай, Собир, М. Иқбол, Уитмен, Шчипачев, Тихонов, Сурков... асарларини ўрганишга кейинроқ киришганман, ўзини билган шоир уларни ўрганмай ҳеч қачон тузук шоир бўлолмайди. Бу улуғ шоирларни биз ўла-ўлгунча ўқиймиз, ўқиб охирига етиб ҳам бўлмайди.

Дастлабки шеърий тўпламим «Вафо»дир.

Институтни тугатгач: адабиёт ўқитувчиси, Комсомол Марказий Комитетида инструктор, «Мотор» номли кўптиражли газетасининг редактори, радио комитетида редактор, Ўзбекистон Ёзувчилари союзининг секретари, «Шарқ юлдузи» журналининг бош редактори, «Совет Ўзбекистони» газетасининг бўлим мудури ва ниҳоят «Мўштум»нинг бош редактори бўлиб ишлаб турибман.

1945 йили КПСС сафига кирдим.

СССР ёзувчиларининг II, III, IV съездларига делегат бўлиб сайланганим ва қатнашганим билан фахр этаман. Шу кунгача юздан ортиқ катта-кичик китобларим она тилимда, рус ва бошқа қардош тилларда чиқди — бунинг учун партиёга ташаккур!

Асарларимнинг баъзиларини номларини қайд этаман:

Поэмалар: «Қамар», «Ойга учиш», «Ватан қизи», «Луиза фожиаси», «Уста Ғиёс», «Дўнан», «Яшил қишлоқ», «Ойша хола», «Абдулла Набиев», «Қадрдонлар», «Венесуэлалик Тереза хоним», «Широқ», «Невара» ва бошқалар... 1957 йили кўп йиллик ишим — «Зиёд ва Адиба» шеърий романимни тугатиб, нашр этиб, Москвага Декадага олиб бордим. Адабиётчи ёш қаламкаш дўстларим, менга шеърият қондаларини ўргатган пешқадам ёзувчилар биринчи китобим «Вафо» ҳақида яхши фикрлар айтишгани, бу тўпламнинг муваффақияти кейинги ишларимга катта тўртки берди. Ундан сўнг «Ватандошлар», «Фарғона», «Шеърлар ва поэмалар», «Ирмоқлар», «Қалб ва фалсафа», «Лирик шеърлар» ва бошқа шеърий китобларим бирин-кетин чиқа бошладди. Шу йиллар ичида Москвада ҳам «Ферганская весна», «Стихотворения и поэм», «Лирические строки», «Возвращение в жизнь», «Джамия», «Мастер Гияс», «Неугосимость», «Слива и урюк», «Маленький врач» китобларим рус тилида нашр этилди. Мен мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар учун ҳам кичик ҳикоялар ёзаман — «Олдузлар», «Лоп», «Жонли хат», «Мардон», «Кичик ҳикоялар» шулар жумласидандир. Баъзи проза асарларим, болалар учун ёзган ҳикояларим Киевда, Олмаотада, Душанбеда, Нукусда ҳам айрим китоб ҳолида босилган.

Кейинги йилларда насрий асарлар ҳам ёза бошладим. Лекин «Кейинги» деганим ҳам унча тўғри эмас; 1936 йили Испаниядаги кескин урушга бағишлаб «Испан йигитига» шеърим «Совет адабиёти» журналида босилиб чиққан ойда «Ёш куч» пионерлар журналида колхоз бойлигини ёнғиндан сақлаб қолган жасур бола ҳақида «Шералининг мардлиги» деган кичик ҳикоям ҳам босилиб чиққан. Бу мисол ила прозачилик тасодиф эмаслигини айтмоқчиман.

Насрий асарларимнинг баъзиларини тилга оламан: «Жамила», «Искандария кўрфази», «Оқ мармар», «Чўри», «Мўтиллал», «Чиниқиш», «Тунги чақмоқлар», «Умид» ва «Араб ҳикоялари» шулар жумласидандир. Таржима ва публицистик мақолаларим ҳам бор.

Миср, Сурия ва Ҳиндистонга саёҳат қилганман.

Ишлаш масаласига келганда, анча-мунча жойларда хизмат қилдим. Аммо кўз нурим кўп тўкилган, ўз асарлашим устида қанчалик берилиб ишласам шунчалик сидқидилдан фидо бўлиб ишлаган бир жой бор, у — «Шарқ юлдузи» ва «Муштум» журналларидир. Йигирма йил шу журналларда ишладим.

Партия ва ҳукуратимиз камтарона меҳнатларимни юксак баҳолаб, икки марта «Ҳурмат белгиси» ордени ва медаллар билан мукофотлаган. Яқинда «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» унвони берилди.

1970 йил.